

Заснований у квітні 2015 р.

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 24402-14242ПР
від 28.12.2019 р.

Виходить шість разів на рік.
Мова видання: українська
та англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща).

Адреса редакції:
вул. Успенська, 1
м. Одеса, Україна, 65014

Одеський державний університет
внутрішніх справ

Юридичний бюлетень

Випуск 25

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 22 від 26.07.2022 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор – Галуцько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Заступник головного редактора – Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Секретар – Ізбаш Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, Одеський державний університет внутрішніх справ;
Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ;
Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ;
Белогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету "Одеська юридична академія";
Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ;
Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука;
Горошко Валентина Валентинівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ;
Денисова Аліна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ;
Дришлюк Володимир Ігорович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Одеського державного університету внутрішніх справ;
Дрьомін Віктор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України (НАПрН України), професор кафедри кримінального процесу, оперативно-розшукової та детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений діяч науки і техніки України, керівник Центру з проблем вивчення організованої злочинності та корупції;
Іванський Андрій Йосипович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики та права Національної академії правових наук України, професор кафедри Державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету;
Ільків Олег Васильович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука;
Ісмаїлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ;
Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ;
Корнієнко Максим Вікторович, доктор юридичних наук, професор, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ;
Колб Олександр Григорович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;
Крикун Вячеслав Віталійович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ;
Легеца Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»;
Мандриченко Жанна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»;
Матієнко Тетяна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ;
Меркулова Валентина Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ;
Нікітін Анатолій Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ;
Павлотін Юрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ;
Пасько Ольга Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ;
Прудка Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ;
Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;
Тетерятник Ганна Костянтинівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ;
Ярмакі Христофор Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ;
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia);
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany).

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін. Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Городиський Іван Михайлович
 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЛЬНОГО МІСТА КРАКІВ
 (1815-1846 рр.).....7

Філатов Віктор Вікторович
 ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ІНСТИТУЦІЙ,
 ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В РАМКАХ
 ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ.....16

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

Арістова Ірина Василівна
 СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОМУ ПОЛІ
 ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....23

Колєснік Тетяна Володимирівна, Селезень Світлана Володимирівна
 ДИСТАНЦІЙНА РОБОТА ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ
 В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ.....31

Лишеньок Валентина Костянтинівна
 ПРИНЦИПИ КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 38

Фурса Євген Євгенович
 ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР В ДІЯЛЬНОСТІ КОНСУЛА: МІЖНАРОДНІ
 ДОГОВОРИ, ІНОЗЕМНЕ ПРАВО ТА ДОСВІД РІЗНИХ КРАЇН.....49

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
 ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Бондар Валерія Валеріївна, Бездольний Максим Юрійович
 ПРОГАЛИНИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
 ЩОДО РОЗГЛЯДУ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ СПРАВ
 ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ
 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, ЗАФІКСОВАНИХ
 В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ 58

Вайда Тарас Степанович
 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ВЕЛОСИПЕДИСТІВ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ
 НАПРЯМ ЗМІН У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ДОРОЖНІЙ РУХ
 В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....64

Грицай Сергій Олександрович
 ПЕРСПЕКТИВИ ОПОДАТКУВАННЯ БАРТЕРНИХ ОПЕРАЦІЙ
 З ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ В УКРАЇНІ.....75

Дубенко Олександр Миколайович, Боксгорн Анастасія Вікторівна
 РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
 ОДИНАДЦЯТИРІВНЕВОЇ БАЗОВОЇ ТА СУПУТНЬОЇ ЮРИДИЧНОЇ
 ТА ІНШОЇ ОСВІТИ..... 83

<i>Терехов Віталій Юрійович</i> АНАЛІЗ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ОРГАНАМИ ПРАВОПОРЯДКУ.....	90
<i>Ярошак Олег Ярославович, Луценко Павло Валерійович</i> ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ДО ПРАВОПОРУШНИКІВ СПЕЦЗАСОБІВ СЛЬОЗОГІННОЇ ДІЇ ТА ПОРЯДОК НАДАННЯ ПРАВООХОРОНЦЯМИ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛИМ ОСОБАМ.....	98

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

<i>Галуцько Віра Миколаївна, Шкута Олег Олегович</i> ДОБРОЧЕСНІСТЬ: ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ МВС.....	106
--	-----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Лазоренко Євгеній Юрійович</i> ВИЗНАЧЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ ТА СУБ'ЄКТНИХ МЕЖ У РІШЕННЯХ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЯК НЕОБХІДНИХ УМОВ ДІЇ ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ.....	116
<i>Сердюк Василь Павлович, Сердюк Євгеній Васильович, Терещенко Андрій Леонідович, Фаст Олексій Олександрович</i> ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ.....	126
<i>Шаповал Анастасія Андріївна</i> СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ У ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ.....	133

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

<i>Борисова Олеся Олегівна</i> ВИКОРИСТАННЯ ТАКСОНОМІЇ БЛУМА ПІД ЧАС СКЛАДАННЯ ПЛАНІВ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ - ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ІСПИТІВ.....	142
<i>Каменщик Олександр Валерійович, Хілько Юрій Вікторович</i> ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО МУЛЬТИМЕДІЙНОГО ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ ЯК УМОВА УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАННЯ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	150

CONTENTS

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STATE AND LAW

Horodyskyy Ivan Mykhailovych
INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF THE FREE CITY OF KRAKOW
(1815-1846).....7

Filatov Viktor Viktorovich
TO THE ISSUE OF THE INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF INSTITUTIONS
THAT ENSURE CRIMINAL PROSECUTION WITHIN THE FRAMEWORK
OF TRANSITIONAL JUSTICE.....16

ISSUES OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

Aristova Iryna Vasylivna
JUDICIAL LAW-MAKING IN THE INFORMATION-LEGAL FIELD
OF CIVIL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE.....23

Koliesnik Tetiana Volodymyrivna, Selezhen Svitlana Volodymyrivna
DISTANCE WORK OF EDUCATION EMPLOYEES IN THE CONDITIONS
OF MARITAL STATE: CURRENT ISSUES.....31

Lysheniuk Valentyna Kostiantynivna
PRINCIPLES OF THE CONSULTING ACTIVITY.....38

Fursa Yevhen Yevhenovich
MARRIAGE CONTRACT IN CONSULAR ACTIVITY: INTERNATIONAL
TREATIES, FOREIGN LAW AND EXPERIENCE OF DIFFERENT COUNTRIES.....49

**ADMINISTRATIVE LAW
AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY**

Bondar Valeria Valerievna, Bezdolny Maxim Yurievich
GAPS IN THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION ON THE CONSIDERATION
BY THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE OF CASES
ON ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY RECORDED
IN AUTOMATIC MODE.....58

Vaida Taras Stepanovych
ENSURING THE SAFETY OF CYCLISTS AS A PRIORITY DIRECTION
OF CHANGES IN DOMESTIC TRAFFIC LEGISLATION IN MODERN CONDITIONS...64

Hrytsai Serhii Oleksandrovych
PROSPECTS FOR TAXATION OF BARTER TRANSACTIONS
WITH VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE.....75

Dubenko Oleksandr Mykolaiovych, Bokshorn Anastasiia Viktorivna
THE DEVELOPMENT OF AN INNOVATIVE CONCEPT OF EDUCATIONAL
OF ELEVEN-LEVEL BASIC AND SUPPORTING JURIDICAL
AND OTHER EDUCATION.....83

Terekhov Vitaly Yuriiovich
ANALYSIS OF ANTI-CORRUPTION PROCEDURAL RELATIONS
IN THE MANAGEMENT OF LAW ENFORCEMENT BODIES.....90

Yaroshak Oleh Yaroslavovych
APPLICATION BY POLICE OFFICERS TO OFFENDERS OF SPECIAL MEANS
OF LACHRYMATORY ACTION AND THE PROCEDURE OF PROVIDING
BY LAWYERS PRE-MEDICAL CARE TO VICTIMS.....98

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Halunko Vira Mykolaivna, Shkuta Oleh Olehovych
INTEGRITY: AN IMPORTANT AREA OF COMBATING CORRUPTION
IN THE MIA SYSTEM.....106

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

Lazorenko Yevoenyi Yurievich
DETERMINATION OF TEMPORAL AND SUBJECT LIMITS IN DECISIONS
OF THE SUPREME COURT AS NECESSARY CONDITIONS FOR THE EFFECT
OF LEGAL CONCLUSIONS.....116

*Serdyuk Vasyl Pavlovich, Serdyuk Yevohenii Vasylivovych,
Tereshchenko Andrii Leonidovych, Fast Oleksiy Oleksandrovich*
PROBLEMS OF PROCEDURAL INDEPENDENCE OF THE INVESTIGATOR
IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE.....126

Shapoval Anastasiia Andriivna
PROOF STANDARDS IN THE INTERNATIONAL CRIMINAL
COURT PRACTICE.....133

LEGAL PSYCHOLOGY AND LEGAL EDUCATION

Borysova Olesia Olehivna
USING BLOOM'S TAXONOMY WHEN DRAWING UP SEMINAR LESSON
PLANS – AS A NECESSARY CONDITION FOR THE PREPARATION
OF HIGHER EDUCATION STUDENTS FOR EXAMS.....142

Kamenshchuk Oleksandr Valeriiovych, Khilko Yurii Viktorovych
APPLICATION OF INTERACTIVE MULTIMEDIA EQUIPMENT
FOR FIRE TRAINING OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AS A CONDITION
FOR IMPROVEMENT THE TRAINING OF THE NATIONAL POLICE
OF UKRAINE.....150

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 341.29

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.01>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЛЬНОГО МІСТА КРАКІВ (1815-1846 рр.)

Городиський Іван Михайлович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державного
управління
(Український католицький університет,
Львів, Україна)

У статті аналізуються основні міжнародно-правові засади статусу Вільного міста Краків у 1815-1846 року, яке незалежної держави, під покровительством Австрійської імперії, Пруського королівства та Російської імперії. Наголошується, що створення Вільного міста Кракова стало першим в історії міжнародних правовідносин прикладом створення державного утворення із інтернаціоналізованим статусом – таким, який є компромісним за своєю природою та полягає у врегулюванні територіальних інтересів та претензій різних держав.

Статус Вільного міста Кракова розглядається у трьох основних аспектах: -засади щодо державного устрою та управління (питання правонаступництва; кордонів та території; нейтралітету; контролю з боку держав-покровительок); -засади щодо митного та економічного режиму території (питання безмитної торгівлі; валютні питання; організація поштової служби); -засади щодо гуманітарних аспектів статусу (релігійні та освітні питання).

Вказується, що рисами, які дозволяють говорити про Вільне місто Краків саме як про незалежну державу були існування самостійного інституту громадянства; існування власної фінансової, фіскальної та судової системи; високий ступінь незалежності щодо внутрішньої політики та управління. Проводяться паралелі із міжнародно-правовим статусом Нейтрального Мореснету.

Наголошується, що окрім Конституції Вільного міста Кракова, документами, які визначали його внутрішньополітичний та зовнішньополітичний статус стали Заключний акт Віденського конгресу від 9 червня 1815 р. та Додатковий трактат про Краків, його області і конституції, що був укладений від 3 травня 1815 р. до Заключного акту. Зазначається, що попри високий обсяг міжнародно-правових гарантій, статус міста як незалежної держави часто зазнавав втручань з боку держав-покровительок, що призвело, зрештою, до включення міста в склад Австрійської імперії у 1846 році.

Ключові слова: Вільне місто Краків, вільне місто, територія у міжнародному праві, Заключний акт Віденського конгресу, територіальні спори, юрисдикція.

INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF THE FREE CITY OF KRAKOW (1815-1846)

Horodyskyi Ivan Mykhailovych,

Ph.D.,

Associate Professor at the Department
of Public Administration(Ukrainian Catholic University,
Lviv, Ukraine)

In the article are analyzed the core international legal principles of the status of the Free City of Krakow in 1815-1846, which was an independent state under the auspices of the Austrian Empire, the Kingdom of Prussia, and the Russian Empire. It is emphasized that the creation of the Free City of Krakow became the first example in the history of international legal relations of the creation of a state entity with an internationalized status – one that is compromising in nature and consists in the settlement of territorial interests and claims of different states.

The status of the Free City of Kraków is considered in three main aspects: – principles regarding the state system and administration (questions of succession; borders and territory; neutrality; control by patron states); – principles regarding the customs and economic regime of the territory (issues of duty-free trade; currency issues; organization of the postal service); – principles regarding the humanitarian aspects of the status (religious and educational issues).

It is indicated that the features that allow us to talk about the Free City of Krakow precisely as an independent state were the existence of an independent institute of citizenship; the existence of its own financial, fiscal and judicial system; a high degree of independence regarding internal policy and management. Parallels are drawn with the international legal status of Neutral Moresnet.

It is emphasized that, in addition to the Constitution of the Free City of Kraków, the documents that determined its domestic and foreign political status were the Final Act of the Congress of Vienna dated June 9, 1815 and the Additional Treatise on Kraków, its Region and Constitution, which was concluded from May 3, 1815 to The final act. It is noted that despite the high volume of international legal guarantees, the status of the city as an independent state was often subjected to interventions by the patron states, which ultimately led to the inclusion of the city in the composition of the Austrian Empire in 1846.

Key words: Free City of Krakow, free city, territory in international law, Final Act of the Congress of Vienna, territorial disputes, jurisdiction.

Актуальність теми. Територіальні питання є однією із ключових причин міжнародних конфліктів. У багатьох випадках територіальні претензії є надуманими, що є справедливим, в тому числі, у ситуації із спробами Росії порушити територіальну цілісність України. Однак в історії міжнародного права мали місце випадки, коли однозначно встановити державну приналежність тієї чи іншої території було складно і держави створювали компромісні режими щодо спірних територій. Однак у деяких випадках цей досвід може бути корисним і в сучасних умовах. А особливо показовим у цьому розрізі є приклад Вільного міста Кракова.

Стан наукового дослідження. На жаль, статус Вільного міста Кракова не був предметом самостійних досліджень в українській міжнародно-правовій доктрині, окремі його аспекти вивчалися К. В. Громовенком [1], І. В. Рояною [2], К. О. Савчуком [3] та ін. Проте повноцінного дослідження цієї тематики до цього часу, на жаль, не проводилося.

Мета статті. Дослідження основних засад міжнародно-правового режиму території та державного і зовнішньополітичного устрою Вільного міста Кракова у 1815-1846 року та визначення його статусу як суб'єкта міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні політичні та правові підсумки епохи французьких революційних та наполеонівських воєн 1793-1815 рр., були підбиті та ухвалені в ході Віденського конгресу 1815 р. За його підсумками постала «Віденська система міжнародних відносин», яка визначила міжнародні політичні та правові засади міждержавних відносин в Європі на багато майбутніх десятиліть вперед.

Створення цієї системи було пов'язане із цілою низкою дипломатичних та територіальних компромісів, які супроводжували процес побудови нової міжнародно-політичної системи Європи, т.зв. "Європейського концерту". Одним із таких рішень стало рішення щодо створення нового державного утворення – Вільного міста Краків, під спільних протекторатом Австрійського імперії, Пруссії та Росії.

Вільне місто Краків стало державним утворенням з особливим міжнародно-правовим режимом території, яке існувало у 1815-1846 рр. Його створення започаткувало собою практику із вирішення територіальних спорів та конфліктів між державами у формі створення територій із особливим міжнародно-правовим статусом або ж т. зв. «інтернаціоналізованих територій». На думку К. Стена саме створення Вільного міста Кракова стало «першою помітною спробою багатосторонньої територіальної інтернаціоналізації» [4, р. 53].

Варто відзначити, що рішення про створення Вільного міста Кракова було не єдиним компромісним рішенням такого роду, ухваленим в рамках Віденської системи міжнародних відносин: варто навести приклад Нейтрального Мореснету, створеного у 1816 р., внаслідок Ахенського договору між Пруссією та Нідерландами [5]. Обидва ці рішення були спробами вирішити міждержавні територіальні спори через створення спільних засад володіння та управління окремими територіями. Однак у випадку Кракова ми маємо справу ще й із значно вищим рівнем міжнародної правосуб'єктності.

Створення Вільного міста Кракова було частиною вирішення однієї із найскладніших задач після завершення епохи Наполеонівських війн – майбутнього територій колишньої Польщі (Речі Посполитої). Ці території які у 1772-1795 рр. були розділені між Пруссією та Австрійською і Російською імперіями, а у 1807-1815 рр. на частині цих територій було створене Велике Герцогство Варшавське – незалежну державу в персональній унії із Саксонським королівством. Проте згідно з рішеннями Віденського конгресу, прийнятими у 1815 р., герцогство було ліквідоване, а колишні території Польської держави, в основному ті, які входять до складу сучасної Польщі, були перерозподілені між згаданими державами.

У свою чергу місто Краків та прилегла до нього територія із населеними пунктами згідно із ст. VI Заключного акту Віденського конгресу (надалі – Заклучний акт) були виділені в окрему державу: Вільне, незалежне і повністю нейтральне місто Краків з краєм (пол. Wolne, Niepodległe i Ścisłe Neutralne Miasto Kraków z Okręgiem), під спільним протекторатом Пруссії, Австрії та Росії [6]. Це рішення було пов'язане із значенням цього міста як історичної столиці Польщі та його територіальним розташуванням на прикордонні усіх трьох держав і стало компромісом між згаданими державами щодо його приналежності на тому етапі.

Краків був не єдиною польською територією, яка претендувала на незалежність чи особливий територіальний режим за підсумками епохи Наполеонівських воєн. Н. Дейвіс наводить приклад Данціга (тепер – Гданськ), який під час 1807-1815 рр. був республікою під опікою Франції. Однак, попри бажання міщан, згідно з рішеннями Віденського конгресу його повернули Пруссії, якій він належав до 1807 р. [7, с. 694]

Найперше, слід зазначити, що в міжнародно-правовій доктрині відсутня єдина думка щодо статусу Вільного міста Кракова з точки зору міжнародного права. Так, А. Фердросс розглядав це державне утворення як колективний протекторат

(нім. kollektives Protektorat) [8, p. 125]. К. Стен веде мову про «квазі-незалежну територію», яка згодом перетворилася у «спільнокеровану залежну територію трьох держав-покровительок» [4, p. 54]. Українська вчена І. В. Роянова називає його «державо-подібним утворенням» зі статусом «нейтралізованої території» [2, с. 352].

Одним із найвагоміших аргументів на користь статусу Вільного міста Кракова саме як «протекторату» чи «співкерованої території», а не незалежної держави було існування механізмів контролю держав-покровительок за його внутрішньою політикою. Цей контроль реалізовувався цими державами через призначення спеціальних уповноважених – т.зв. «резидентів», які разом формували «Раду Резидентів».

Варто наголосити, що власне міжнародні договори передбачали обмежений характер їхнього втручання у внутрішні справи. Ті повноваження і та вага, яку вони в результаті отримали, стали наслідком політичних та дипломатичних маневрів і не були складовою саме формального, міжнародно-правового статусу Кракова.

Крім того, наявність такого «покровительства» чи контролю за зовнішньою та внутрішньою політикою, була поширеною практикою тогочасних міжнародних відносин і не впливала на незалежний статус держави. Як приклад можна навести грузино-російські відносини: у 1783 р., між Картлі-Кахетинським царством, яке тоді існувало на території Російською імперією та сучасної Грузії було укладено т. зв. «Георгієвський трактат», згідно з якими останнє відмовлялося від самостійної зовнішньої політики та приймало російський протекторат [9]. Однак воно визнавалося саме як незалежна держава аж до анексії царства Росією у 1801 р.

Крім того, якщо порівнювати із іншим тогочасним прикладом – Нейтральним Мореснетом, яке є класичним прикладом кондомініуму та перебувало під повним контролем інших держав, то можна відзначити кілька ключових відмінностей, які дозволяють говорити саме про незалежний характер Вільного міста Кракова. До таких можна віднести:

- існування самостійного інституту громадянства;
- існування власної фінансової, фіскальної та судової системи;
- високий ступінь незалежності щодо внутрішньої політики та управління.

На нашу думку про Вільне Місто Краків можна говорити як про *незалежну територію із особливими гарантіями міжнародно-правового режиму території та управління (покровительством) інших держав*. Такий підхід дозволяє визнати та врахувати усі аспекти статусу Кракова як особливого державного утворення в Європі у перші пол. ХІХ ст.

Правовий статус Вільного міста Кракова – і міжнародний, і внутрішній, визначався трьома основними установчими документами:

- Заключним актом Віденського конгресу від 9 червня 1815 р. (надалі – Заключний акт);
- Додатковим трактатом про Краків, його області і конституції, що був укладений від 3 травня 1815 р. до Заключного акту (його укладення передувало укладенню Акту, надалі – Додатковий трактат);
- Конституцією Вільного міста Кракова 1815 р., яку було розширено у 1818 р. та змінено у 1833 р. (надалі – Конституція).

Заключний акт та Додатковий трактат також врегульовували цілу низку питань щодо внутрішньодержавного устрою Вільного міста, міжнародно-правові гарантії його статусу та ін. Саме на основі їх положень, була розроблена і прийнята Конституція Кракова.

Кордони та територія Вільного міста Кракова були визначені у ст. II Додаткового трактату та ст. VII Заключного акту. Згідно з ними межі Вільного міста проходили по лівому берегу ріки Вісла та через низку населених пунктів (Волиця, Клокощельники, Чулице, Гарлице та ін.) до кордону із Пруською Сілезією. Згідно зі ст. V Додаткового

трактату, мала бути невідкладно створена комісія, яка мала провести демаркацію кордону. Загалом, територія Вільного міста складала бл. 1164 км² і включала в себе власне Краків, 3 містечка (Хшанув, Тшебиня і Нова-Гура) та 224 села в його околицях [7, с. 695]. Населення держави складало 95 тис. осіб у момент створення і до 1846 р. сягнуло бл. 146 тис. осіб.

Аналіз положень установчих документів, дає змогу виділити три основні групи положень, які визначали міжнародно-правовий статус Вільного міста Кракова, а саме:

- положення щодо державного устрою та управління (питання правонаступництва; кордонів та території; нейтралітету; контролю з боку держав-покровительок);
- положення щодо митного та економічного режиму території (питання безмитної торгівлі; валютні питання; організація поштової служби);
- положення щодо гуманітарних аспектів статусу (релігійні та освітні питання).

Нижче ми розглянемо ці положення детальніше.

Положення щодо державного устрою та управління Краковом.

Відповідно до ст. VI Заключного акту та ст. I Додаткового трактату Вільне місто Краків визнавалося «вільним, незалежним та строго нейтральним містом» [10]. Саме нейтральний характер, додатково закріплений у ст. IX Заклучного акту та ст. VI Додаткового трактату був одним із ключових елементів міжнародно-правового статусу Кракова. Зі свого боку Австрія, Пруссія та Росія зобов'язувалися «дотримуватися та поважати» цей статус. Зворотно, уряд Кракова ніс зобов'язання не надавати притулок на своїй території особам, які розшукуються будь-якою із "великих держав" (маються на увазі держави-підписанти Заклучного акту), та арештовувати їх і передавати відповідним державам [11].

Ці гарантії було цілком природними з точки зору географії, оскільки територія Кракова з усіх сторін була оточена територією цих держав. Додатково, Австрія у ст. VIII Заклучного акту та ст. III Додаткової угоди гарантувала, що в прикордонному містечку Подгуже та на території в радіусі 500 туазів¹ навколо нього, було заборонено розташування австрійських військ.

Проте, на протязі історії Вільного міста, мали місце випадки порушення його нейтралітету та втручання з боку держав-покровительок. Одним із перших таких випадків, який наводить С. Кеневіч став внутрішній конфлікт у Кракові навколо Ягеллонського університету у 1820 р. Того року, поліція Кракова заарештувала студента підозрюваного у крадіжці, що викликало студентські заворушення. Президент Кракова С. Водзіцкі використав цю можливість і звернувся з цього приводу до держав-покровительок задля обмеження автономії університету, який тривалий час був інституційним політичним опонентом уряду Вільного міста [12, с. 72-73].

Також у вересні 1831 р., коли залишки польських військ, які брали участь в Листопадовому повстанні в Царстві Польському у 1830-1831 рр., знайшли притулок у Кракові, на територію Вільного міста увійшли російські війська [7, с. 695]. Вдруге, окупація відбулася у 1836 р. з боку австрійських військ через вбивство російського шпигуна Я. Брегенса-Павловського і тривала до 1841 р., коли була припинена під тиском Великобританії та Франції. Проте австрійська залога на території Подгужа залишилися вже до кінця існування Вільного міста Кракова [7, с. 696].

Якщо вести мову про управління Вільним містом то в установчих документах, зазначалося, що місто перебуватиме «під опікою» Австрії, Росії та Пруссії [11]. Саме останнє положення викликає дискусії щодо міжнародно-правового статусу Кракова у 1815-1846 рр.

¹ Туаз (фр. toise – сажень) – міра довжини, яка дорівнює бл. 1,94 м.

Ця «опіка» реалізовувалася у двох основних формах:

А) безпекових, юридичних та економічних гарантіях держав-покровительок:

Б) через діяльність Комітету спеціальних представників держав-покровительок – «резидентів», які були наділені повноваженнями політичного контролю за життям Вільного міста Кракова.

Самі «резиденти» призначалися державами-покровительками на безстроковій основі та формували спільний Комітет, який очолював Президент з їх числа (кожен з резидентів почергово, щотижня, обіймав цю посаду). Первинно, згідно зі ст. VII Додаткового трактату, завданням Комітету було впровадження в дію конституційно-правових засад Кракова, передбачених його Конституцією та іншими міжнародними договорами та контроль за здійснення перших кадрових призначень в уряді та адміністрації міста. Також вони були наділені повноваженнями щодо визначення правил діяльності поштової служби Кракова, вирішення боргових питань, пов'язаних із створення Вільного міста та ін. [11].

Проте в подальшому Комітет став функціонувати на постійній основі та здійснювати контроль за внутрішньополітичним життям Кракова та роботою його уряду, особливо в період після 1833 р. Зокрема, у 1827 р. Комітет відхилив кандидатуру нового голови Сенату Кракова, і вп'яте затвердив на цій посаді С. Водзіцького, що, на думку Н. Дейвіса: «суперечило духові, якщо не букві Конституції». Іншим прикладом такого втручання може слугувати зупинення Комітетом дії Конституції Кракова у 1831-1833 рр., у відповідь на вже згадане польське повстання 1830-1831 рр. [7, с. 695].

На думку К. Стена, держави-покровительки, виводили такі постійні повноваження резидентів та їх контрольні функції із ст. VI Додаткового трактату, яка передбачала їх повноваження «домагатися поваги до нейтралітету» Вільного міста Кракова (К. Стен помилково говорить про ст. IV). Аналогічне положення містилося у ст. IX Заключного акту [10; 11].

Положення щодо митного та економічного режиму території Вільного міста Кракова. У першу чергу, як вже йшла мова вище, створення Вільного міста Кракова стало однією із форм вирішення т.зв. «польського питання» і було одним із наслідків ліквідації Варшавського герцогства, тому логічно поставала необхідність вирішити окремі питання правонаступництва, зокрема із майнових питань. В цьому контексті Вільне місто Краків розглядалося саме як правонаступник герцогства.

Відповідно до ст. XIII Додаткового трактату, усе майно герцогства, яке опинилося на території Вільного міста, переходила у власність Кракова, а дохід від цього майна мав спрямовуватися на підтримку Ягеллонського університету, інші освітніх установ та народної освіти в цілому. Водночас, відповідно до ст. XIV трактату, Вільне місто не несло зобов'язань за боргами Варшавського герцогства, натомість Краків та його громадяни були позбавлені права на отримання відшкодування за боргами герцогства. В разі, якщо у них такі претензії були, вони мали бути розглянуті Комітетом резидентів.

Щодо митного статусу, то відповідно до ст. VIII Додаткової трактату, Вільне місто Краків проголошувався безмитною територією, на якій заборонялося створення митниць та стягнення мита, за винятком дорожніх та мостових зборів. Їх тариф, згідно із ст. IX Додаткової угоди, мав встановлюватися Комісією резидентів пропорційно до витрат, які були понесені на утримання доріг та застосовуватися до тих, хто пересувається гужовим або ж водним транспортом.

Як відзначає С. Кеневіч, Краків міг безмитно ввозити товари, однак його експорт підлягав обкладенню митами з боку інших держав. Такий підхід дав можливість розвинути торгівлі, однак завдав шкоди промисловості [12, с. 70]. Також у ст. X Додаткового трактату держави-покровительки гарантували право вільного постачання дров, вугілля та інших товарів першої необхідності на територію міста [11].

Окремо, у ст. VIII Заключного акту та ст. III Додаткового трактату було врегульовано митний статус австрійського містечка Подгуже, на прикордонні між Краковом та Галичиною. З метою «розвитку торговельних відносин, австрійським імператором йому було надано статус міста вільної торгівлі «аналогічному статусу міста вільної торгівлі Броди». Цей режим поширювався на радіус 500 туазів від меж Подгужа, а всі митниці мали бути розташовані за межами цієї лінії [11].

Також, Вільному місту Кракову надавалося право створення власної поштової служби згідно зі ст. XII Додаткового трактату, правила діяльності якої врегульовувалися Комітетом резидентів. Водночас, держави-покровительки отримували право відкрити відділення власних поштових служб на території міста [11].

Щодо валюти, то ст. IX Додаткового трактату передбачала, що питання валюти, яка буде перебувати в обігу на території має вирішити Комісія резидентів [11]. Відповідно до її рішень протягом 1815-1817 рр. на території міста продовжувався обіг валюти Герцогства Варшавського, а у 1817-1835 рр. Краків перебував у монетарному союзі із Царством Польським, яке перебувало в складі Російської імперії. У 1835-1846 рр. Вільне місто мало власну валюту – т.зв. «краківський злотий» (пол. *złotówka krakowska*), який чеканився у Відні [13, s. 370-371].

Важливим економічним та громадянським фактором було те, що в Конституції була закріплена відмова від кріпацтва, як форми взаємовідносин між селянами та землевласниками. В ст. 3 Конституції передбачалося, що селяни мають статус орендарів, за ними закріплювалося право на свободу пересування (особисту та рухомого майна) і визнавали їхні громадянські та політичні права [14].

Положення щодо гуманітарних аспектів статусу Кракова. Особливістю положень установчих документів Вільного міста Кракова була та увага, яка приділялася гуманітарним питанням міжнародно-правового статусу міста – освітнім та релігійним. Зокрема у ст. X Заклучного акту було зазначено, що положення Конституції та Додаткового трактату щодо Ягеллонського університету та Краківської єпархії, повинні мати таку ж чинність, як і ті положення, які містяться в Заклучному акті [10].

Статус Ягеллонського університету, який знаходився на території Кракова, був врегульований в усіх установчих документах окремо. Зокрема, у ст. XV Додаткового трактату гарантувалися права власності університету та підтверджувалася можливість мешканцям довколишніх польських провінцій вступати до університету та навчатися у ньому [11].

Також університет користувався широкою внутрішньою автономією і політичним авторитетом, маючи квоти в представницьких органах влади Кракова, через що виникали тертя та конфлікти із урядом Вільного міста. В той же час, у 1820 р., внаслідок згаданого вище конфлікту, на вимогу держав-покровительок було примусово призупинено дію статуту університету та відбулася зміна ректора [12, s. 72].

Сам факт врегулювання статусу Ягеллонського університету на міжнародному рівні знаходить високу оцінку в правовій науці. Так, К. В. Громовенко називає ці норми одним із перших прикладів регламентування окремих питань організації вищої освіти на рівні багатосторонніх міжнародних договорів [1, с. 114].

Що стосується релігійного устрою, то в ст. 1 Конституції Вільного міста Кракова католицьке віросповідання визнавалося державною релігією (пол. *Religia Kraiu*) [14], проте в Конституції містилися і гарантії релігійної толерантності. Юрисдикційно католицька єпархія Кракова була підпорядкована російській владі, оскільки згідно зі ст. XVII Додаткової угоди, саме імператор Росії отримав право призначати єпископа краківського за поданням церковної та світської влади Кракова [11].

Одночасно визнавалася і певна свобода віросповідання: у тих же ст.ст. 2-3 Конституції Кракова передбачалося, що уряд гарантує вільне та публічне сповідання інших

християнських конфесій та їхніх прав. Щодо юдаїзму чи ісламу окремих згадок не містилося, однак ст. 3 Конституції говорила, що «Релігійні переконання захищаються законом» [14].

Важливим аспектом була також свобода друку, яку було закріплено у ст. 24 Конституції Кракова. Було гарантовано, що жодна публікація в місті не буде піддаватися цензурі, однак передбачалася і кримінальна відповідальність авторів, перекладачів та видавців, якщо надужиття цією свободою призводитиме до злочинів або проступків [14].

Однак попри достатньо потужні міжнародні гарантії, історія Вільного міста Кракова не була довгою. Протягом свого існування, двічі (у 1831-1833 та 1836-1841 рр.), Вільне місто зазнавало окупації з боку їхніх військ. Більш того – 14 жовтня 1835 р., у Берліні було підписано таємний трактат між державами-покровительками, який наділяв Австрію правом здійснити окупацію Кракова в тому разі, якщо там з'являться тенденції до відмови від покровительства. Згодом, за підсумками австро-прусько-російської міждержавної конференції за Австрією було визнане право приєднати територію Вільного міста.

В лютому 1846 р. в Кракові вибухнуло повстання, якому передувало введення Австрією військ на територію Вільного міста. Після нетривалої боротьби у березні того ж року повстання було придушене, а Краків зазнав окупації з боку австрійських та російських військ. А 15 квітня 1846 р. між Австрією та Росією було підписано договір за яким Краків переходив під владу Австрійської імперії і 16 листопада 1846 р. Вільне місто офіційно увійшло до складу Австрії як частина Королівства Галичини і Лодомерії. На цьому незалежна історія Вільного міста Кракова завершилася.

Висновки. Аналіз засад міжнародно-правового статусу Вільного міста Кракова, дає можливість зробити висновок, що у 1815-1846 рр. воно було незалежною державою із особливим міжнародно-правовим режимом території та із частковим управлінням (покровительством) інших держав. Основними характеристиками статусу Вільного міста Краків були:

- покровительство (контроль) над ним з боку Австрії, Пруссії та Росії, який здійснювався через їх часте втручання у внутрішні справи Вільного міста, зокрема у формі призначення ними спеціальних представників (комісарів або резидентів), участь монархів цих держав у вирішенні спорів, які виникали у внутрішньому житті, часте розміщення військ держав-покровителів (окупацію) та ін.;
- гарантування нейтрального характеру території Вільного міста;
- надання конституційних можливостей для ведення самостійної зовнішньої політики у межах, визначених Конституцією;
- існування тісних економічних та політичних зв'язків із сусідніми державами (безмитна торгівля, валютний союз, вільна навігація по річці Вісла та ін.).

Вільне місто Краків стало одним із найяскравіших прикладів багатостороннього міжнародно-правового врегулювання територіальних проблем. Цей досвід може бути використаний в сучасному світі для напрацювання правових режимів окремих територій, з метою вирішення спорів щодо їх державної приналежності. Водночас, ключовим принципом для врегулювання міждержавних спорів щодо території, за будь-яких обставин, має залишатися повага до суверенітету та територіальної цілісності держав.

Список використаних джерел:

1. Громовенко К. В. Аспекти відносин у сфері вищої освіти у багатосторонніх міжнародних договорах ХІХ та початку ХХ століть. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки. 2019. Т. 30(69), № 2 С. 114-120.

2. Роянова І. В. Історія становлення інституту нейтралізованих територій упродовж XIX – на початку XX століття. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №5. С. 350-356.
3. Савчук К. О. Вільне місто. *Енциклопедія міжнародного права*. Т. 1. А-Д / ред. Ю. С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін. Київ, 2014. С. 511-512.
4. Stan C. *The Law and Practice of International Territorial Administration: Versailles to Iraq and Beyond*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. xxxiv, 868 p.
5. The Treaty of Aix-la-Chapelle between Prussia and Netherlands of 26 June 1816: Coret A. *Le condominium*. Paris : Pichon et Durand-Auzias, 1960. P. 148.
6. The General Treaty of the Final Act of the Congress of Vienna, 9 June 1815. Cit. 12.03.2017. URL : https://en.wikisource.org/wiki/Final_Act_of_the_Congress_of_Vienna/General_Treaty
7. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі. К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2008. 1080 с.
8. Verdross A. *Volkerrecht*. Wien : Springer, 1959. xx, 584 p.
9. Treaty of Georgievsk, 1783. Cit. 23.07.2022. URL : <http://web.archive.org/web/20180316132749/http://www.westminster.edu/staff/martinre/Treaty.html>
10. Final Act of the Congress of Vienna. Cit. 23.07.2022. URL : https://en.wikisource.org/wiki/Final_Act_of_the_Congress_of_Vienna
11. Additional Treaty relative to Cracow, between Austria, Prussia, and Russia of 21st April (3d May) 1815. Cit. 24.07.2022. URL :
12. Kieniewicz S., *Polacy wobec traktatu wiedeńskiego // Europa i świat w epoce restauracji, romantyzmu i rewolucji, 1815-1849*. red. W. Zajewski. Warszawa, 1991. Pp. 66-93.
13. Katkowski T. *Tysiąc lat monety polskiej*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1974. 489 P.
14. Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu z 3 maja 1815 r. Cit. 24.07.2022. URL : <https://iura.uj.edu.pl/dlibra/publication/916/edition/346/content?ref=desc>

УДК 341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.02>

ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ІНСТИТУЦІЙ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В РАМКАХ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Філатов Віктор Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного
та приватного права
(Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

У статті здійснено комплексний аналіз міжнародно-правового статусу інституцій, які забезпечують кримінальне переслідування в рамках перехідного правосуддя. Автор зазначає, що наслідки конфлікту, у вигляді інституційної спустошеності, є передумовами застосування на перехідному етапі міжнародного кримінального переслідування, адже національні інститути захисту прав людини вочевидь не здатні виконувати свої функції. Доведено, що Міжнародний кримінальний суд шляхом кримінального переслідування винних в конфлікті осіб виконує певну ідеологічну функцію, яка цілком корелюється з принципами перехідного правосуддя. Запропоновано під комісіями правди розуміти утворені на постконфліктному або поставторитарному етапі розвитку держави квазіофіційні тимчасові інституції, які наділені спеціальним статусом та уповноважені на встановлення правди через розбудову діалогу між сторонами конфлікту, що забезпечує примирення і недопущення соціальних потрясінь у майбутньому. Під правдою автор пропонує розуміти узагальнену інформацію про передумови виникнення і сценарій розвитку конфлікту, роль окремих учасників в цьому процесі (у тому числі третіх сторін), характер порушень прав людини з обох сторін конфлікту, історичні та ідеологічні тригери конфлікту, яка подається комісіями правди у вигляді комплексного звіту. Встановлено, що міжнародні кримінальні трибунали схожі за своїм мандатом до Міжнародного кримінального суду, але вони не функціонують на постійній основі, а створюються в залежності від контексту збройного конфлікту. Автор пропонує під кримінальним переслідуванням винних осіб розуміти окремий напрямок перехідного правосуддя, який полягає у нормативно врегульованій процесуальній діяльності з пошуку та притягнення до відповідальності винних осіб, які вчинили міжнародні кримінальні злочини на території постконфліктної держави, і в силу певних причин можуть уникнути покарання за вказані злочини. З'ясовано, що кримінальне переслідування винних не є основним напрямком перехідного правосуддя, однак воно є необхідним тоді, коли національна судова і правоохоронна системи не здатні належним чином забезпечити принцип невідворотності покарання.

Ключові слова: історична пам'ять, кримінальне переслідування, комісії правди, міжнародний кримінальний суд, кримінальні трибунали, перехідне правосуддя, постконфліктний розвиток, правда та справедливість.

TO THE ISSUE OF THE INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF INSTITUTIONS THAT ENSURE CRIMINAL PROSECUTION WITHIN THE FRAMEWORK OF TRANSITIONAL JUSTICE

Filatov Viktor Viktorovich,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Public and Private Law
(University of Customs and Finance,
Dnipro, Ukraine)

The article provides a comprehensive analysis of the international legal status of institutions that ensure criminal prosecution within the framework of transitional justice. The author notes that the consequences of the conflict, in the form of institutional devastation, are prerequisites for the use of international criminal prosecution at the transitional stage, because national institutions for the protection of human rights are obviously not capable of performing their functions. It has been proven that the International Criminal Court, through the criminal prosecution of persons guilty of the conflict, performs a certain ideological function, which is fully correlated with the principles of transitional justice. It is suggested that truth commissions should be understood as quasi-official temporary institutions created at the post-conflict or post-authoritarian stage of state development, which are endowed with a special status and authorized to establish the truth through the development of a dialogue between the parties to the conflict, which ensures reconciliation and prevention of social upheavals in the future. The author proposes to understand the truth as generalized information about the prerequisites for the emergence and development of the conflict, the role of individual participants in this process (including third parties), the nature of human rights violations on both sides of the conflict, historical and ideological triggers of the conflict, which is provided by truth commissions in the form of comprehensive report. It has been established that international criminal tribunals are similar in terms of their mandate to the International Criminal Court, but they do not function on a permanent basis, but are created depending on the context of an armed conflict. The author suggests that the criminal prosecution of guilty persons should be understood as a separate direction of transitional justice, which consists in the normatively regulated procedural activity of finding and bringing to justice guilty persons who have committed international criminal crimes on the territory of a post-conflict state, and due to certain reasons can avoid punishment for the specified crimes. It was found that the criminal prosecution of the guilty is not the main direction of transitional justice, but it is necessary when the national judicial and law enforcement systems are not able to adequately ensure the principle of inevitability of punishment.

Key words: historical memory, criminal prosecution, truth commissions, international criminal court, criminal tribunals, transitional justice, post-conflict development, truth and justice.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Модель перехідного правосуддя поєднує окремі компоненти, кожен з яких має свою мету та функціональні завдання. Одним з таких компонентів є кримінальне переслідування винних в конфлікті осіб, яке ґрунтується на нормах міжнародного кримінального права. На сучасному етапі міжнародно-правовий статус інституцій, які забезпечують кримінальне переслідування в рамках перехідного правосуддя досліджено фрагментарно, що заважає формуванню чітких механізмів застосування цих інституцій на перехідному етапі розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання реалізації механізмів кримінального переслідування в рамках перехідного правосуддя в різні часи вивчали: Драган Джукіч, Онур Бакінер, Бартломей Крзан, Крістофер К. Конноллі, Анна Макдональд, Тріша Д. Олсен, Вольфганг Шомбург та інші вчені. Однак спеціальних досліджень міжнародно-правового статусу інституцій, які забезпечують таке переслідування в рамках перехідного правосуддя у вітчизняній науці досі не проводилося, що вказує на актуальність обраного напрямку наукового пошуку.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правового статусу інституцій, які забезпечують кримінальне переслідування в рамках перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Пропонуємо почати наш аналіз з дослідження ролі Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та кримінальних трибуналів, які утворюються в рамках переслідування винних в конфлікті осіб. Бартломей Крзан зазначає про критичний зв'язок між боротьбою з безкарністю та підтримкою міжнародного миру та безпеки. Відповідно, міжнародні злочини становлять, щонайменше, загрозу міжнародному миру та безпеці, саме тому МКС має окремий незалежний статус, створений за допомогою міжнародного договору. Можна зробити висновок, що міжнародний мир і міжнародне кримінальне правосуддя не є взаємними категоріями, а сприяння миру не можна прирівнювати до визнання безкарності [1, с. 83].

Означена думка є свідченням того, що в перехідному правосудді МКС є лише засобом протидії безкарності, але він не вирішує глобальних питань миру і безпеки. Більш комплексно роль МКС визначає Анна Макдональд, яка стверджує, що він може створити простір для діалогу протилежних сторін, внаслідок якого можна розбудувати власну унікальну стратегію перехідного правосуддя. Його втручання також може забезпечити ініціювання внутрішніх політичних процесів між сторонами конфлікту. Тобто, результатом кримінального переслідування може бути не мир і справедливість, а політичні домовленості щодо захисту прав жертв конфлікту та гарантій для винних осіб. [2, с. 642]. Йдеться про те, що пошук винних осіб може сприйматися як частина суспільного діалогу, тобто питання покарання відходить на другорядний план, і це дозволяє уникнути відчуття помсти.

Неоднозначність щодо ролі МКС у перехідному правосудді є предметом дослідження багатьох зарубіжних вчених. Зокрема, Драган Джукіч стверджує, що стратегія правосуддя перехідного періоду, яка включає кримінальні процеси на основі доказів, може зіткнутися зі спустошеними інституційними рамками та зруйнованими політичними режимами опорними принципами захисту прав людини. У таких умовах можна застосовувати комісії правди, які дозволяють змусити політичних діячів відмовитися від ідеології насильства та спрямувати їх на примирення [3, с. 694]. З приводу цього питання слід зазначити:

– наслідки конфлікту, у вигляді інституційної спустошеності, є передумовами застосування на перехідному етапі міжнародного кримінального переслідування, адже національні інститути захисту прав людини вочевидь не здатні виконувати свої функції;

– враховуючи ризики судових процесів, у якості альтернативи застосовуються комісії правди;

– вбачається, що МКС шляхом кримінального переслідування винних в конфлікті осіб виконує і певну ідеологічну функцію, яка цілком корелюється з принципами перехідного правосуддя.

Пропонуємо дослідити положення Римського статусу МКС від 17 липня 1998 року, що дасть змогу більш комплексно поглянути на роль міжнародного кримінального права в концепції перехідного правосуддя. У першу чергу слід звернути увагу на статтю 5 документа, в якій деталізовано перелік злочинів, які охоплюються юрисдикцією МКС. До їхнього числа віднесено: злочини геноциду, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії. У наступних статтях цей перелік розглянуто більш комплексно. Зокрема, злочини проти людяності передбачають: насильницьку депортацію, вбивства, катування, звалтування, переслідування за ознаками політичної або національної приналежності, насильницьке зникнення людей [4]. По суті, ці злочини супроводжують соціальні потрясіння, будь-то війни або внутрішні конфлікти. Отже, вони стають на перехідному етапі ключовим об'єктом розслідування і подальшого кримінального переслідування винних осіб.

Необхідно звернути увагу на статтю 20 Римського статуту МКС, яка містить відповідні гарантії для винних осіб, що відповідає принципам моделі перехідного правосуддя. До числа таких гарантій слід зарахувати: 1) заборону засудження винних осіб за злочини, за якими їх було виправдано; 2) заборону засудження за злочини, за які особа вже визнана винною і має покарання; 3) заборона розгляду справ щодо міжнародних злочинів іншими судами, які не мають відповідної юрисдикції. Також звернемо увагу на статтю 21 Римського статуту МКС, яка передбачає можливість паралельного застосування міжнародних договорів і принципів міжнародного права та норм національних законів держав, які є сторонами конфлікту (за умов, якщо вони не суперечать міжнародному кримінальному праву) [4]. У цьому розкривається здатність моделі перехідного правосуддя поєднувати національний контекст з напрацьованим історичним досвідом суспільного переходу.

На даному етапі необхідно вирішити питання: чи є комісії правди певною альтернативою МКС, і чи здатні вони забезпечувати кримінальне переслідування винних у конфлікті осіб. Нас цікавить питання мети створення та функцій цих інституцій перехідного правосуддя. Крістофер К. Конноллі характеризує комісії правди наступним чином: зосереджуються на минулому, досліджуючи модель зловживань, які відбувалися протягом певного часу; представляють собою тимчасово діючий орган, санкціонований державою; їхньою метою є встановлення правди через офіційне розслідування фактів; слугують основою для кримінального переслідування та судових проваджень. Науковець також зазначає, що робота комісії правди спирається на очищення влади, розбудову громадянського суспільства та консолідацію політичних змін [5, с. 404].

Вбачається, що комісії правди є своєрідним інструментом «моральної реконструкції», яка дозволяє здійснити суспільний перехід та досягти примирення між сторонами конфлікту, що перебувають в антагоністичних зв'язках. Досліджуючи питання комісії правди Тріша Д. Олсен доходить висновку, що ці інституції створюються для просування прав людини через офіційне визнання, підзвітність, нормативно-правове та інституційне забезпечення. Вирішення цих завдань відбувається за рахунок дослідження поглядів респондентів на принципи прав людини. Однак науковець застерігає, що просування комісії правди повинно відбуватися у комплексі із судовими процесами та амністіями. Ця комбінація дозволяє виконувати комісіям правди важливі соціальні завдання перехідного періоду, не перешкоджаючи політичній меті захисту прав людини [6, с. 459].

Ця теза корелюється з ідеями перехідного правосуддя, в яких права людини розглядаються як «пункт призначення», тобто ключова мета суспільного переходу. Однак варто погодитися із застереженнями щодо комплексного застосування інституту комісії правди, оскільки очевидно, що вони не мають повноважень засуджувати винних осіб до

кримінальних покарань. На підтвердження цієї тези Онур Бакінер зазначає, що судовий вплив, як правило, з'являється через декілька років після припинення діяльності комісії правди, значною мірою в результаті ширших змін у ставленні до судових процесів щодо прав людини. При чому, найбільшим досягненнями комісії правди є відстрочений політичний вплив через мобілізацію громадянського суспільства. Тому комісії правди не варто розглядати як державні установи чи неурядові організації [7, с. 29].

Слід припустити, що політичний та нормативно-правовий вплив комісії правди досягається за рахунок взаємної співпраці та конкуренції між комісіями правди, національними владними і неурядовими інституціями, а також міжнародними організаціями. Пропонуємо під комісіями правди розуміти утворені на постконфліктному або поставторитарному етапі розвитку держави квазіофіційні тимчасові інституції, які наділені спеціальним статусом та уповноважені на встановлення правди через розбудову діалогу між сторонами конфлікту, що забезпечує примирення і недопущення соціальних потрясінь у майбутньому. У цьому сенсі під правдою слід розуміти узагальнену інформацію про передумови виникнення і сценарій розвитку конфлікту, роль окремих учасників в цьому процесі (у тому числі третіх сторін), характер порушень прав людини з обох сторін конфлікту, історичні та ідеологічні тригери конфлікту, яка подається комісіями правди у вигляді комплексного звіту.

Слід також звернути увагу на міжнародні кримінальні трибунали, які утворюються на перехідних етапах розвитку держав та виконують доволі важливі функції щодо кримінального переслідування винних в конфлікті осіб. Іоанніс Армаколас та Елені Воссу відзначають, що міжнародні кримінальні трибунали створюються у постконфліктних державах, коли масштаб та системність порушення прав людини дуже значні. Як правило, ці порушення пов'язані з воєнними злочинами, і вимагають втручання політики в судовий процес. Тобто, кримінальні трибунали створюються для того, щоб діяти в наступних сферах: 1) покарання осіб, які безпосередньо вчиняли насильство та віддавали злочинні накази; 2) відшкодування шкоди, завданої жертвам конфлікту; 3) формування колективної пам'яті про конфлікт; 4) формування історичного нарративу про причини конфлікту [8, с. 42].

Перше, на що варто звернути увагу, це передумови створення міжнародних кримінальних трибуналів. Вони напряму пов'язані зі збройними конфліктами та воєнними злочинами, які вчиняються в цей період. Тобто, йдеться про випадки грубого порушення прав людини, коли є численні жертви воєнних злочинів. При чому, міжнародні кримінальні трибунали виконують важливі функції в рамках перехідного правосуддя: через кримінальне переслідування винних осіб, вони забезпечують формування колективної пам'яті та історичних нарративів, необхідних для недопущення конфлікту у майбутньому.

Вольфганг Шомбург зазначає, що міжнародні кримінальні трибунали не тільки забезпечують відповідність міжнародних стандартів прав людини, але також допомагають розвивати міжнародні стандарти належної процесуальної процедури застосовуючи власні тлумачення міжнародного права. Втім простежується певна залежність ефективності роботи цих інституцій від ступеня залученості інших держав. Однак очевидно, що міжнародні кримінальні трибунали дозволяють перетворити безкарність на виняток там, де вона раніше була правилом. Це досягається за рахунок встановлення мінімальних стандартів захисту прав людини, які в умовах глобалізаційного світу надто важливі [9, с. 28].

Жан-Марк Сорель досліджуючи питання організації міжнародних кримінальних трибуналів наголошує, що їхнім основним завданням є недопущення того, щоб справедливості, яка може бути дуже суб'єктивною категорією для сторін конфлікту, не

взяла верх над правдою, яка ґрунтується на чітких об'єктивних фактах. Тому, міжнародна система правосуддя є відображенням початкової невдачі, тобто вона концентрується не стільки на злочинах, скільки на передумовах виникнення конфлікту. Отже, можна говорити про поєднання в міжнародних кримінальних трибуналах дипломатичної та ідеологічної складової, які об'єднані заради неповторення воєнних злочинів у майбутньому [10, с. 41].

Таким чином міжнародні кримінальні трибунали схожі за своїм мандатом до МКС, але вони не функціонують на постійній основі, а створюються в залежності від контексту збройного конфлікту. Тим не менш, вони вирішують дуже важливі завдання перехідного періоду, дозволяючи забезпечувати покарання винних осіб та формувати необхідні наративи в національній системі судочинства. Практично кожен із напрямків перехідного правосуддя втілений в цих інституціях, однак через призму процесуальної діяльності. Ключовою проблемою, у даному випадку, є недопущення політизації цієї інституції, що може призвести до дисбалансу між категоріями «справедливість» та «правда».

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Узагальнюючи результати зазначимо, що під кримінальним переслідуванням винних слід розуміти окремий напрямок перехідного правосуддя, який полягає у нормативно врегульованій процесуальній діяльності з пошуку та притягнення до відповідальності винних осіб, які вчинили міжнародні кримінальні злочини на території постконфліктної держави, і в силу певних причин можуть уникнути покарання за вказані злочини. Ми вважаємо, що кримінальне переслідування винних не є основним напрямком перехідного правосуддя, однак воно є необхідним тоді, коли національна судова і правоохоронна системи не здатні належним чином забезпечити принцип невідворотності покарання. Визначальну роль у цьому процесі відіграють міжнародно-правові інституції, статус яких ми проаналізували. Вони не тільки забезпечують кримінальне переслідування винних осіб, а й допомагають сформуванню відповідних стандартів на національному рівні. При цьому, перспективним напрямком наукового пошуку залишається питання взаємозв'язку міжнародних і національних інституцій в процесі реалізації моделі перехідного правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Bartłomiej Krzan International Criminal Court Facing the Peace vs. Justice Dilemma. *International Comparative Jurisprudence*. 2016. Vol. 2. Pp. 81–88.
2. Anna Macdonald «In the interests of justice?» The International Criminal Court, peace talks and the failed quest for war crimes accountability in northern Uganda, *Journal of Eastern African Studies*. Vol. 11. Pp. 628–648.
3. Dražan Đukic Transitional justice and the International Criminal Court – in «the interests of justice». *International Review of the Red Cross*. 2007. Vol. 89. Pp. 691–718.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 25.07.2022).
5. Christopher K. Connolly Living on the Past: The Role of Truth Commissions in Post-Conflict Societies and the Case Study of Northern Ireland. *Cornell International Law Journal*. 2006. Vol. 39. Pp. 401–433.
6. Tricia D. Olsen, Andrew Reiter, Leigh A. Payne, Eric Wiebelhaus-Brahm When Truth Commissions Improve Human Rights. *The International Journal of Transitional Justice*. 2010. Vol. 4. Pp. 457–476.
7. Onur Bakiner Truth Commission Impact: An Assessment of How Commissions Influence Politics and Society. *Simons Papers in Security and Development*. 2011. Vol. 16. Pp. 3–34.

8. Ioannis Armakolas, Eleni Vossou Transitional justice in practice: The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and Beyond. *UNISCI Discussion Papers*. 2008. Vol. 18. Pp. 21-58.

9. Wolfgang Schomburg The Role of International Criminal Tribunals in Promoting Respect for Fair Trial Rights *Northwestern Journal of International Human Rights*. 2009. Vol. 8. Issue 1. Pp. 3-29.

10. Jean-Marc Sorel International Criminal Tribunals The Light and the Dark Sides of a Recent Grand Ambition. *In Revue Tiers Monde*. 2011. Vol. 205. Issue 1. Pp. 29-46.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 340.142

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.03>

СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОМУ ПОЛІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Арістова Ірина Василівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Сумський національний аграрний
університет, м. Суми, Україна)

Правозастосовчий процес не лише у сфері правосуддя судів загальної юрисдикції, а і судової системи взагалі, потребує наявності законодавства такої якості, яке б у безумовному порядку урегулювало всі особливості розвитку нашого суспільства. Не дивлячись на здавалося б простоту такої вимоги, її реальне втілення в життя є доволі складним. Практика показує, що уже під час законотворення частина законодавчої матерії починає «устарівати», утворюючи уже на цьому початковому етапі певні законодавчі незгодженості. Причина тут полягає у доволі ускладненій процедурі законодавчої роботи парламенту, де важливі законопроекти часто розглядаються роками, і це при тому, що над стрімкий розвиток суспільних відносин, під впливом інформаційних, технічних, технологічних, міграційних практик, дуже швидко змінюють як сам уклад життя людей, так і їх поведінку. Прийняття ж законодавства в «турборежимі» безмовно прискорює проходження законопроектів, але породжує іншу проблему – проблему законодавчих прогалин, які об'єктивно виникають у вигляді «пропусків», певних хиб чи недоліків, які сформувавшись в тому чи іншому законі проявляються лише під час правозастосовчої практики судів.

І хоча суди, не являються органами, які творять право, вони все ж вимушені в угоду справедливості права, його логічності і розумності, «усувати», «уточнювати», «розширяти», «доповнювати», а іноді і створювати право, вдаючись до судової правотворчості, і цим самим страхуючи по суті законодавця на останньому рубежі практичного правозастосування норм права, формуючи в такий спосіб: а) єдність судової практики; б) розвиваючи одночасно право; в) усуваючи із законодавчого поля правові незгодженості.

Формування такої правозастосовчої практики в правосудді нашої держави створює реальні можливості до зближення континентального права, в межах якого донедавна формувалася як радянська, так і пострадянська доктрина цивільного процесуального права, так і процесуальне законодавство, та загального права, в основі якого лежить доктрина судової правотворчості. Такий процес дає реальну можливість щодо

розширення джерельної бази цивільного процесуального права та визнати при цьому судовий прецедент джерелом права. Такий підхід до розвитку вчення про судову правотворчість є об'єктивним і завчасним, оскільки сьогодні вже третина країн цивілізованого світу визнає судовий прецедент джерелом права, і Україна, яка вже має статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, повинна і в подальшому рухатись в напрямку вступу до Європейського Союзу, але для цього вона повинна мати сучасне законодавство, яка давало б можливість будувати громадянське суспільство.

Ключові слова: судова правотворчість, законодавчі прогалини, цивільний процес, зближення континентального та загального права, судовий прецедент.

JUDICIAL LAW-MAKING IN THE INFORMATION-LEGAL FIELD OF CIVIL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE

Aristova Iryna Vasylivna,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Administrative Department
and Information Law
(Sumy National Agrarian University,
Sumy, Ukraine)

The law enforcement process not only in the sphere of justice of courts of general jurisdiction, but also of the judicial system in general, requires the presence of legislation of such quality that would unconditionally regulate all features of the development of our society. Despite the seeming simplicity of such a requirement, its actual implementation is quite difficult. Practice shows that already during law-making, part of the legislative material begins to become «obsolete», creating certain legislative inconsistencies already at this initial stage. The reason here lies in the rather complicated procedure of the legislative work of the parliament, where important draft laws are often considered for years, and this despite the fact that the rapid development of social relations, under the influence of information, technical, technological, migration practices, very quickly changes the very way of life of people, and their behavior. The adoption of legislation in the «turbo mode» silently accelerates the passage of draft laws, but creates another problem – the problem of legislative gaps, which objectively arise in the form of «omissions», certain errors or shortcomings, which, having formed in one or another law, are manifested only during law enforcement practice courts.

And although the courts are not bodies that create law, they are still forced to agree to the justice of the law, its logic and reasonableness, to «remove», «clarify», «expand», «supplement», and sometimes create law, resorting to of judicial law-making, thereby essentially insuring the legislator at the last stage of practical enforcement of legal norms, forming in this way: a) the unity of judicial practice; b) simultaneously developing law; c) eliminating legal inconsistencies from the legislative field.

The formation of such law enforcement practice in the justice system of our country creates real opportunities for the convergence of continental law, within which until recently both the Soviet and post-Soviet doctrine of civil procedural law, as well as procedural legislation, and common law, which is based on the doctrine of judicial law-making, were formed. Such a process provides a real opportunity to expand the source base of civil procedural law and at the same time to recognize court precedent as a source of law. Such an approach to the development of the doctrine of judicial law-making is objective and premature, since today already a third of the countries of the civilized world recognize judicial precedent as a source of law, and Ukraine, which already has the status of a candidate for accession to the European

Union, must continue to move in the direction of accession to the European Union, but for this it must have modern legislation that would make it possible to build a civil society.

Key words: judicial law-making, legislative gaps, civil process, convergence of continental and common law, judicial precedent.

Постановка проблеми. Історично склалося так, що правозастосовча практика з точки зору цивільного судочинства поділяється на континентальну (романо-германський тип правової сім'ї), в якій домінуючим є правотлумачення змісту норм права на предмет розуміння їх лінгвістично-правової суті на основі верховенства закону та загальну (англосаксонський тип правової сім'ї) з її судовою правотворчістю, яка стаючи основною частиною судового рішення, набуває особливої імперативності – судового прецеденту і з цих підстав стає джерелом права з обов'язковим його правозастосуванням в майбутньому у сфері подібних за своїм змістом спірних відносин.

На перший погляд здається, що такі практики є рівнозначними з точки зору процесуального законодавства, але насправді це не так, оскільки право тлумачна практика не визнається законодавцем джерелом права, бо вона носить індивідуально-правовий характер, обумовлений якістю професійних знань суддів, їх особистим розумінням лінгвістично-правового змісту окремих слів, словосполучень, положень чи правил з точки зору діючих норм права. Прецедентна ж практика визнається законодавцем джерелом права, але такий процесуальний статус на сьогодні в Україні отримали лише рішення Європейського суду з прав людини (ч. 4 ст. 10 ЦПК України). Правові ж позиції Верховного Суду, які закріплюються в його постановках, хоча часто і пов'язані з судовою правотворчістю, спрямованою на подолання правових проблем у вигляді законодавчих прогалин чи інших законодавчих неузгодженостей (неповнота, неточність, суперечливість) норм права, але сьогодні вони не визнаються джерелом права і набувають лише статусу опосередкованого процесуального примусу, а не загальної обов'язковості.

В той же час, надстрімкий розвиток суспільних відносин, їх демократизація, глобалізація об'єктивно не можуть обмежуватись виключно рамками дії окремої норми права чи закону. Правозастосування сьогодні має ґрунтуватись на основі принципу верховенства права, а такий підхід повинен передбачати і можливість урегулювання спірних відносин на основі судової правотворчості, яка з одного боку осучаснює правозастосування, а з іншого – вирішує виключну правову проблему, забезпечуючи розвиток права та формуючи єдину судову правозастосовчу практику (ч. 5 ст. 403 ЦПК України).

Таким чином правосуддя в Україні починає характеризуватися поступовим зближенням правозастосовчої практики як континентального, так і загального права, формуючи по суті новий інформаційно-правозастосовчий простір уніфікованого характеру. Саме цим питанням судової правотворчості і присвячена дана наукова стаття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут судової правотворчості є об'єктивною необхідністю в сьогоdnішньому судочинстві. Така ситуація обумовлена стрімкими змінами, які мають місце у сфері суспільних відносин, відносин в економіці, розвитку технологій, фінансів, інформаційного суспільства тощо. Безумовно, що законодавець намагається якнайшвидше урегулювати все нові і нові відносини, які виникають в сьогоdnішньому суспільстві. Не дивлячись на таку наполегливість, законодавство об'єктивно починає «устарівати» ще на етапі його прийняття, а поспішність в його прийнятті, безумовно, приводить до численних законодавчих прогалин. При цьому, законодавець не встигає оновити і те законодавство, яке вже існує. Така ситуація, безумовно, впливає на якість правозастосовної практики в цілому і судової правозастосовчої практики зокрема. З урахуванням даних обставин, вчення про судову правотворчість починає набувати все більшої актуальності, оскільки суд на

правозастосовному етапі є єдиним суб'єктом, який здатен на подолання всіх законодавчих прогалин чи інших законодавчих неузгодженостей. Саме в цьому напрямі працює ціла низка науковців, зокрема Я. Романюк [1], Б. Малишев [2], Н. Стецик [3], С. Шевчук [4], С. Запара [5], Ю. Рябченко [6], М. Козюбра [7], П. Комар [8] та інші. Разом тим, таких робіт має бути більше, оскільки Україна, набувши статусу, кандидата на вступ до Європейського Союзу, по суті вимушена тепер наближати як своє законодавство, так і свою судову практику до європейських стандартів, в основі яких лежить верховенство права. Саме з цих підстав такі процеси потребують безумовного свого наукового осмислення.

Метою статті є наукове дослідження інституту судової правотворчості з точки зору підстав та процесуального алгоритму його дії в цивільному судочинстві України, як майбутньої складової судових прецедентів.

Основні результати дослідження. Українська державність та її політична і економічна незалежність, підтримана європейською спільнотою демократичних держав, дає можливість надстрімкому розвитку всіх державних інститутів, в тому числі і праву як системному різногалузевому утворенню, яке отримало свій історичний шанс для свого всеохоплюючого оновлення. Право завжди було обумовлено об'єктивним розвитком суспільних відносин, оскільки останні визначають не лише конкретні напрямки розвитку права, а і зміст кожного із таких напрямків, формуючи таким чином інформаційно-правове поле, в межах якого суди і повинні урегулювати спірні відносини під час розгляду цивільних справ. Разом з тим, таке розуміння системи права, його меж і змісту обумовлювало формуванням в правосудді верховенства закону, що до недавнього часу було основоположним і безумовним в радянському цивільному судочинстві. Великий вплив на такий процес правового регулювання мало зокрема континентальне право, на основі якого і розвивалась доктрина верховенства закону, а відтак була сформована панівна роль позитивістської теорії права, яка заперечує природне право, в тому числі і право суду на судову правотворчість.

Принцип же верховенства права радянська доктрина цивільного процесуального права не сприймала, оскільки верховенство права передбачає можливість суду виходити, у своїй правозастосовчій практиці, за межі горизонту змістовно-правової суті норм права при їх неповноті, неточності чи суперечливості, а при відсутності і наявності правової проблеми, суд з метою її долання, має право на судову правотворчість, яка у свою чергу формує основи прецедентного загального права. Саме з цих підстав судові прецеденти, які формуються судом, набуваючи по суті сили закону, являються обов'язковими для їх подальшого правозастосування. Оскільки в таких випадках зменшується вплив держави на суди у сфері правозастосовчої практики, то з цих підстав прецедентне право вважалося буржуазним і таким, що не відповідає інтересам робітників і селян [9]. Така система правозастосування безумовно є прийнятною лише в тоталітарних системах управління, оскільки там суди контролюються державою, а відтак верховенство права там завжди підміняється верховенством закону.

Зміна у таких підходах остаточно настала в 2017 році, коли законодавець закріпив в Цивільному процесуальному кодексі України принцип верховенства права, зумовивши нові підходи до урегулювання спірних відносин, оскільки останні внаслідок стрімкого розвитку суспільства, все частіше і частіше почали потрапляти в «зону правової невизначеності». Такі зони у правозастосовчій практиці мають місце тоді, коли є відсутньою певна норма права чи має місце неповнота, неточність або суперечливість таких норм, що унеможлиблює прямолінійне правове урегулювання спірних відносин. Таким чином, в правозастосовчій роботі судів виникає «виключна правова проблема» (ч. 5 ст. 403 ЦПК України), яку і необхідно вирішувати судам за рахунок

судової правотворчості. Уникнути такої роботи суди не можуть, оскільки судам «забороняється відмова у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості чи суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини» (ч. 10 ст. 10 ЦПК України). Розуміючи наявність таких проблем, а також те, що суди не є органами, які творять право, законодавець, з метою усунення таких законодавчих неузгодженостей, намагається «догнати» надшвидкий розвиток суспільних відносин за рахунок посиленого законотворчого процесу. Але як би це не було парадоксально, але саме така поспішність в законотворчій роботі породжує ще більшу кількість законодавчих прогалин. В цьому зв'язку, Голова Верховної Ради України Р.О. Стефанчук зазначає, що правотворча діяльність в Україні, нажаль, значною мірою є безсистемною: в одних випадках здійснюється поспіхом..., а в інших – навпаки дуже повільно, що...приводить до виникнення прогалин в законодавстві, неоднозначності у змісті правових норм та їх конкуренції, ускладнюючи правозастосовчу діяльність, зокрема і в судах... І це при тому, що загальна кількість чинних нормативно-правових актів в Україні набагато перевищила мільйон [10].

Отже, продуктивність роботи законодавця та вже існуюча велика кількість законодавчих актів ще не гарантує простоти у сфері правозастосовчої діяльності та її безумовності. Практика показує, що суспільство об'єктивно розвивається набагато швидше, ніж право. Така ситуація призводить до «розривів» між об'єктивним розвитком права і реальним життям суспільства. Такі «розриви» утворюють законодавчі прогалини у вигляді правових пустот. Є. Харитонов в цій частині зазначає, що наявність законодавчих прогалин є нормальним явищем [11], яке повинно долатися на думку О. Ф. Скакун за рахунок аналогії права або за рахунок застосування міжгалузеві аналогії [12]. Безумовно, що є необхідність підтримати думку колег. Разом з тим, необхідно виходити із того, що не завжди правові аналогії, в тому числі і субсидіарні (міжгалузеві) мають місце в матеріальному чи процесуальному законодавстві.

На сьогодні, держава має дуже велику кількість законодавчих актів, які і морально, і змістовно є застарілими, оскільки вони були прийняті ще за радянських часів (наприклад, Кодекс законів про працю України 1971 р.), а тому їх зміст не в змозі урегулювати суспільні відносини, які розбудовуються на зовсім інших демократично-ринкових засадах. Таким чином, така реальність потребує нових підходів з точки зору правозастосовчої практики суду. Саме з цих підстав держава покладає на суд свої надії на справедливий, розумний та законний розгляд спірних відносин на основі верховенства права та судової правотворчості як процесуально-правових інструментів, які дають можливість розвивати право, усуваючи із інформаційно-правового поля законодавчі неузгодженості та застарілі правові поняття та положення. При цьому, ми виходимо з того, що інститут судової правотворчості, являючись природним, а відтак і невід'ємним правом суду, по суті дає можливість на створення такої об'єктивної реальності, при якій особа, звертаючись до суду за захистом свого порушеного, невіданого чи оспорюваного права, свободи чи інтересу, навіть не усвідомлює того, що нові спірні відносини, в яких вона є стороною, ще не урегульовані нормами права, чи такі норми за своїм змістом є неточними, неповними чи суперечливими, але вона завжди переконана в тому, що суд має такий механізм судового захисту, який незважаючи на певні правові неузгодженості, завжди здатен урегулювати спір на основі законності, справедливості, та розумності.

Не дивлячись на те, що інститут судової правотворчості на сьогодні і не має свого розширеного та поглибленого закріплення в цивільному процесуальному законодавстві, як не має і своєї масштабності в правосудді, судів першої та апеляційної інстанцій, але значимість цього інституту є настільки вагомою і важливою, як з точки зору

правозастосовчої практики, так і з точки зору розвитку права, що жодна судова система світу не може обійтись без даного інституту. І проблема тут полягає не в тому, щоб поступово посилити судову гілку влади, а в тому, щоб принцип верховенства права із своєї віртуальності трансформувався б у реально-правовий свій прояв, при якому урегулювання спірних відносин завжди відбувалося б тут і зараз на основі виключної справедливості. Саме з цих підстав суд завжди повинен мати право на судову правотворчість, яка сьогодні починає відігравати по суті роль страхового випадку для законодавця.

Разом з тим, такий процес не повинен бути безмежним. Його межі повинні обумовлюватись правовою необхідністю, в основі якої завжди повинна мати місце виключна правова проблема, яку і повинен вирішувати суд як за рахунок своєї правотлумачної, так і правотворчої діяльності.

Під поняттям «виключної правової проблеми» необхідно розуміти явну невідповідність змісту норм матеріального права тим спірним відносинам, які підлягають урегулюванню через їх неповноту, неточність чи суперечливість або їх відсутність, чи їх зміст не відповідає рівню розвитку суспільних відносин. Таким чином, парадокс судової правотворчості полягає в тому, що суд як суб'єкт правотворчого процесу, не знає де і коли він буде мати справу із законодавчими прогалинами чи правовим вакуумом, який утворюється при відсутності норм права чи їх застарілістю. Ось чому такий механізм судової правотворчості завжди охоплюється креативно-правовим мисленням суддів, логікою їх суджень, які через право тлумачний та правотворчий процес, розширяють межі норм права, прилаштовуючи їх до нових умов спірних відносин [13].

Сьогодні саме так формується судова практика в нашій державі, яку формує і спрямовує Верховний Суд. Разом з тим, така практика з юридичної точки зору є слабкою, оскільки вона не визнана законодавцем джерелом права, а відтак і не наділена статусом імперативності. Розуміючи слабкість правових позицій Верховного Суду, законодавець намагається їх посилити, за рахунок хоча і опосередкованого але реального правозастосовчого процесу щодо подібних за своїм змістом спірних відносин. З урахуванням даних обставин, законодавець в ч. 4 ст. 263 ЦПК України зазначає: «При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду».

Як бачимо, суди не зобов'язані в безумовного порядку слідувати постановам Верховного Суду, а лише можуть враховувати такі висновки щодо застосування відповідних норм права. Це означає, що наше правосуддя, відштовхуючись сьогодні від безумовного застосування «верховенства закону», ще не в повній мірі опанувало «верховенство права», знаходячись, таким чином, посередині правової невизначеності. Щоб все ж таки схилити суди в бік застосування правових позицій, закріплених в постановах Верховного Суду у безумовному порядку, законодавець посилює їх значимість, зазначаючи, що: «Верховний Суд може визнати касаційну скаргу необґрунтованою та відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо: Верховний Суд вже викладав у своїй постанові висновок щодо питання правильного застосування норма права, порушеного в касаційній скарзі, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення у відповідності з таким висновком» (п. 5 ч. 2 ст. 394 ЦПК України).

Розуміючи поступовість переходу правосуддя України від верховенства закону (континентального права) до верховенства права (загального права) та їх взаємодії, Венеціанська комісія у своєму висновку від 18 жовтня 2010 року № 588/2010 зазначила, що Верховний Суд надає прецедентне тлумачення норм права і в такий спосіб забезпечує однотипне тлумачення закону всіма судами [14].

Враховуючи всесвітню тенденцію до зближення загального і континентального права в правозастосовчій діяльності, спрямованої на єдність і стабільність

правозастосовчої практики, в основі якої має місце принцип *stare decisis* (стояти на вирішеному) законодавець уже у найближчій перспективі вимушений буде узаконювати судову правотворчість в цивільному процесуальному праві, під якою розуміється світоглядна система поглядів суддів на право у сфері правозастосовчої практики, яка в більшій мірі обумовлена правовою необхідністю і ґрунтується на моральних та суспільних цінностях та конституційних принципах права [15].

Таким чином, законодавець сьогодні закладає основи процентної моделі права у сфері цивільного судочинства нашої держави. Такий підхід безумовно потребує професійних знань та креативного мислення суддів, що дало б можливість за рахунок їх інтелектуальної складової долати всі законодавчі неузгодженості, «страхуючи» в такий спосіб законодавця і одночасно усуваючи із інформаційно-правового поля нашої держави ті чи інші законодавчі прогалини, при цьому даючи поштовх у розвитку матеріальних галузей права.

Висновки. Вчення про судову правотворчість та правозастосування ґрунтується на процесі поступового поєднання загального і континентального права в цивільному судочинстві. Такий процес носить об'єктивний характер і найкращим чином відповідає сьгоднішнім інтересам громадян України та стану сучасного правосуддя в нашій державі. Саме таке поєднання сприяє з одного боку подоланню законодавчих прогалин, а з іншого – розвиває право на основі принципу «від практики – до теорії», створюючи об'єктивні можливості щодо подальшого розвитку права і правосуддя у напрямку розширення джерел права.

Список використаних джерел:

1. Романюк Я. Судова правотворчість в умовах реформування правосуддя: роль Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2016 № 12. С. 6-10.
2. Малишев Б. Судова правотворчість як спосіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2021. № 1. С. 47–62.
3. Стецик Н. Судова правотворчість загальнотеоретична характеристика. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 8. С. 1-6.
4. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Реферат. Київ, 2007. 640 с.
5. Запара С. Вплив судової правотворчості на становлення процесуально правової моделі прецедентного права України. *Приватне та публічне право*. 2021. № 2. С. 8–13.
6. Рябченко Ю. Судова правотворчість як спосіб забезпечення верховенства права. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 62–68.
7. Козюбра М. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Право України*. 2016. № 10. С. 38–40.
8. Комар П. Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права.: дис... докт. філос. 2021. 242 с.
9. Абрамов С. Советский гражданский процесс. М.: Госюриздат. 1952. С. 22.
10. Стефанчук Р. Про засади правового регулювання правотворчої діяльності в Україні. *Право України*. 2021. № 12. С. 12–13.
11. Харитонов Є. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип 17. С. 77, 78.
12. Скаун О. Теорія держави і права енциклопедичний курс підручник Харків: «Еспада». 2006. 776 с.
13. Курило М., Ясинок Д. Категорії «судова практика» та «судова правотворчість» у сучасній доктрині цивільного процесуального права України. *Право України*. 2020. № 11. С. 142–157.

14. Спільний висновок Венеціанської комісії щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживання правом на оскарження» від 18 жовтня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a31#Text (дата звернення: 25.06.2022).

15. Ясинок Д.М. Судова правотворчість в цивільному судочинстві та її межі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні»: (м. Харків, 16-17 липня 2021 року) – Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 73–76.

УДК 349.225.65

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.04>

ДИСТАНЦІЙНА РОБОТА ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Колеснік Тетяна Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін,
трудового та аграрного права
(Державний біотехнологічний
університет, м. Харків, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Селезень Світлана Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін трудового та аграрного права
(Державний біотехнологічний
університет, м. Харків, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-9178-5784>

У статті розкрито правове регулювання та особливості застосування дистанційної роботи в умовах воєнного стану. Визначено роль дистанційної роботи в цих надзвичайних умовах, її особливе значення для збереження трудових відносин та організації відносної безпеки праці. Основну увагу акцентовано на дистанційній роботі працівників освіти, які в умовах воєнного стану змушені були виїхати закордон але понад усе продовжили виконувати свої трудові функції за для збереження освітнього потенціалу нації.

Вказано на належне правове регулювання інституту дистанційної роботи на рівні КЗпП та інших законодавчих актів України, що забезпечує наявність легального визначення дистанційної роботи, порядку та умов її застосування, вимог щодо форми та змісту трудового договору тощо. Зазначено, що наявність типової форми трудового договору про дистанційну роботу свідчить, що сторони не мають права відступати від змісту трудового договору, але можуть конкретизувати його умови.

Акцентовано увагу і на основних міжнародних та європейських документах, які стосуються дистанційної роботи, зокрема, Конвенція МОП № 177 Про надомну працю (1996 рік), Рекомендація МОП № 184 щодо надомної праці (1996 рік), а також Рамкова угода про дистанційну роботу, що укладена європейськими міжгалузевими соціальними партнерами (UNICE/UAPME та інші), 2002 рік.).

Виокремлено особливості дистанційної роботи, які визначені за такими критеріями: порядок застосування, робоче місце, обмеження у застосуванні, режим роботи, забезпечення засобами виробництва, обладнанням, програмно-технічними засобами, робочий час, гарантування часу відпочинку. Обґрунтовано вплив правового режиму воєнного стану на внесення тимчасових змін в організацію трудових відносин, що позначилося і на порядку запровадження дистанційної роботи. Передусім, це стосується можливості її застосування за наказом (розпорядженням) роботодавця, без укладення письмового трудового договору та без повідомлення працівника про зміну істотних умов праці, як того вимагає законодавство в мирний час.

Доведено, що в умовах воєнного стану роботодавцю доцільно обирати саме дистанційну форму організації праці, як більш гнучкий варіант, з огляду на нинішню ситуацію. Водночас, роботодавцю варто врахувати, що в умовах воєнних дій працівник, тимчасово іноді не зможе виконувати роботу дистанційно, з незалежних від нього чинників та об'єктивних обставин, що в свою чергу не може розглядатися як порушення працівником трудової дисципліни і бути підставою для застосування до нього дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: дистанційна робота, воєнний стан, організація трудових відносин, дистанційний працівник, трудова дисципліна, дисциплінарна відповідальність.

DISTANCE WORK OF EDUCATION EMPLOYEES IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE: CURRENT ISSUES

Koliesnik Tetiana Volodymyrivna,

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Civil Law,

Labor and Agrarian Law

(State Biotechnological University,

Kharkiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Selezen Svitlana Volodymyrivna,

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor,

Associate Professor at the Department

of Civil Law, Labor and Agrarian Law

(State Biotechnological University,

Kharkiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-9178-5784>

The article discloses the legal regulation and features of the use of remote work under martial law. The role of remote work in these extraordinary conditions, its special importance for the preservation of labor relations and the organization of relative labor safety are defined. The main attention is focused on remote work of education workers who, under the conditions of martial law, were forced to go abroad, but above all continued to perform their labor functions in order to preserve the educational potential of the nation.

The proper legal regulation of the institution of remote work at the level of the Labor Code and other legislative acts of Ukraine is indicated, which ensures the existence of a legal definition of remote work, the order and conditions of its application, requirements for the form and content of the employment contract, etc. It is noted that the existence of a typical form of an employment contract on remote work indicates that the parties do not have the right to deviate from the content of the employment contract, but can specify its terms.

Attention is also focused on the main international and European documents related to remote work, in particular, ILO Convention No. 177 on Homework (1996), ILO Recommendation No. 184 on Homework (1996), as well as the Framework Agreement on Remote Work, which concluded by European cross-sectoral social partners (UNICE/UAPME and others), 2002.). Features of remote work are highlighted, which are determined according to the following criteria: order of application, workplace, restrictions on application, mode of operation, provision of means of production, equipment, software and technical means, working hours, guarantee of rest time. The influence of the legal

regime of martial law on the introduction of temporary changes in the organization of labor relations, which also affected the procedure for introducing remote work, is substantiated. First of all, this concerns the possibility of its application by order (order) of the employer, without concluding a written employment contract and without notifying the employee of a change in essential working conditions, as required by law in peacetime.

It has been proven that in the conditions of martial law, it is expedient for the employer to choose a remote form of work organization, as a more flexible option, given the current situation. At the same time, the employer should take into account that in the conditions of hostilities, the employee may temporarily not be able to perform work remotely due to factors and objective circumstances beyond his control, which in turn cannot be considered as a violation of labor discipline by the employee and be the basis for applying to his disciplinary responsibility.

Key words: remote work, martial law, organization of labor relations, remote worker, labor discipline, disciplinary responsibility.

Вступ. До початку широкомасштабного воєнного вторгнення Російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року Верховна Рада України розпочала адаптацію трудового законодавства України до законодавства ЄС. Цей процес був зумовлений не лише цивілізаційним вибором нашої держави стати членом Європейського Союзу, але й необхідністю забезпечити всебічний захист інтересів суб'єктів трудових правовідносин в ринкових умовах незалежної України. Зокрема, парламент вже удосконалив правове регулювання віддаленої роботи, передбачивши внесення до Кодексу законів про працю двох окремих видів роботи - дистанційної та надомної. Безумовно для тих роботодавців, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях або поруч з ними, оптимальним варіантом організації роботи працівників, яка не потребує присутності на робочому місці на підприємстві, може бути дистанційна або надомна робота, адже дорога до робочого місця та й саме перебування у ньому може загрожувати здоров'ю та життю працівників. Наразі перед Верховною Радою України стоїть питання не лише щодо пристосування норм законодавства про працю в Україні до кращих європейських зразків, але і щодо його актуалізації відповідно до викликів воєнного часу.

Мета дослідження. Метою дослідження є здійснення на основі міжнародних актів, норм чинного законодавства, наукових праць та правозастосовної практики аналізу теоретичних та практичних проблем щодо дистанційної роботи працівників в умовах воєнного часу, з метою вдосконалення норм чинного законодавства у цій сфері. Серед наукових досліджень, присвячених загальним питанням дистанційної роботи необхідно виділити праці О.Т. Барабаша, В.С. Венедиктова, К.М. Гусова, В.В. Жернакова, С.І. Кожушко, В.І. Щербини, О.М. Ярошенка та інших вчених. Проте за сучасних умов аналіз проблем дистанційної роботи в умовах воєнного часу є важливим, що вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Законодавче підґрунтя регулювання дистанційної роботи в Україні закріплено у ст. 60-2 КЗпП України. Дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [1]. Доцільно зауважити, що в літературі відсутня єдність поглядів на дистанційну працю. Серед ознак дистанційної зайнятості А.М. Колот найважливішими називає віддаленість робочого місця, ненормований робочий час, віртуальність середовища, у якому протікає трудова діяльність, використання інформаційних і комунікаційних технологій, гнучкість соціально-трудова відносин. Дистанційна зайнятість – це

нестандартна форма зайнятості, яка заснована на гнучких соціально-трудових відносинах між працівником і роботодавцем і відбувається у віртуальному середовищі з використанням інформаційних і комунікаційних технологій [2, с. 6].

Як зауважує О.О. Герасименко, дистанційну зайнятість правомірно розглядати не лише з позицій нестандартності, а й під кутом зору інноваційності, оскільки така форма соціально-трудових відносин передбачає комплекс нововведень щодо взаємодії держави, найманих працівників, роботодавців, яка на практиці породжує низку соціально-економічних зисків і загострює організаційно-правову визначеність [3, с. 229]. Як зазначають О.О. Герасименко, Л.В. Щетініна, С.Г. Рудакова, дистанційна зайнятість – це форма зайнятості, яка передбачає укладення трудового договору між роботодавцем і найманим працівником для виконання роботи, що потребує високої кваліфікації, на власному обладнанні або обладнанні роботодавця, із залученням до бізнес-процесів організації, з використанням сучасних інформаційних і комунікаційних технологій і за умови відсутності очних контактів між суб'єктами договорів з метою забезпечення процесу та створення продукту (результату) праці [4, с. 235].

Не можна залишити поза увагою і позицію науковців Д.О. Новікова та О.М. Лук'яничкова, які піддаючи критиці нормативне регулювання дистанційної роботи, запроваджене Законом № 540-ІХ, справедливо наголошують, що дистанційна робота не може визнаватися особливою формою організації праці в межах гнучкого режиму робочого часу. Вона є самостійним комплексом взаємопов'язаної трудової діяльності, що об'єднує працівників зі специфічним характером праці. У цьому аспекті законодавцем явно порушується принцип єдності й диференціації правового регулювання трудових відносин [5, с. 101]. Безумовно, такий вид роботи дасть змогу як забезпечити працівників роботою та заробітною платою, так і стабільно функціонувати самому підприємству, установі чи організації за умови, якщо вони мають всі організаційні можливості перевести працівників на дистанційну або надомну роботу [6]. Положення статті 60² КЗпП України скеровує, що на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та/або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру дистанційна робота може запроваджуватися наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу без обов'язкового укладення трудового договору про дистанційну роботу в письмовій формі.

Принагідно зазначити, що основними міжнародними та європейськими документами, які стосуються дистанційної роботи, є Конвенція МОП № 177 Про надомну працю (1996 рік) [7], та Рекомендація МОП № 184 щодо надомної праці (1996 рік), що застосовувались до надомних працівників і які можуть надати певні вказівки щодо вирішення деяких проблемних питань у сфері дистанційної роботи де зазначено, що кожна держава-член повинна відповідно до національних законодавства і практики призначити орган або органи, на які покладається відповідальність за розробку і проведення національної політики в галузі надомної праці, про яку йдеться в статті 3 Конвенції [8], а також на цьому акцентована і Рамкова угода про дистанційну роботу, укладена 16 липня 2002 року європейськими міжгалузевими соціальними партнерами (UNICE/UAPME та інші), 2002 рік.) [9]. Отже, дистанційні працівники самі керують організацією свого робочого часу в межах чинного законодавства, колективних договорів і правил компанії. Відповідно до норм національного законодавства при дистанційній роботі працівник розподіляє робочий час на власний розсуд, на нього не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором (ст. 60-2 КЗпП України).

Керуючись положеннями міжнародних Конвенцій та Рекомендацій роботодавці повинні повинні докладати зусиль щодо виконання мінімальних вимог усталених

для забезпечення трудових відносин при дистанційній роботі в межах європейських стандартів гідної праці, які передбачають наступні вимоги:

по-перше, що стосується прав і обов'язків дистанційних працівників, то безумовно рівне ставлення і відсутність дискримінації щодо них: Дистанційні працівники мають такі ж права та обов'язки, що й інші працівники, зокрема, стосовно: професійної підготовки та кар'єрного зростання; тривалості робочого часу, періодів відпочинку та інших умов праці;

по-друге, що стосується безпеки і здоров'я на роботі; захисту від дискримінації в сфері зайнятості та професійної діяльності; винагороди; обов'язкового соціального захисту; мінімального віку працевлаштування чи початку роботи; охорони материнства; відшкодування втрат, спричинених нещасними випадками на роботі або професійними захворюваннями. Що стосується професійної підготовки, роботодавця у разі потреби забезпечує дистанційним працівникам, їхнім керівникам і колегам відповідне навчання з використання ІКТ, пов'язаних із виконанням даної роботи.

по-третє, роботодавець повинен запобігати ізоляції дистанційних працівників, зокрема, шляхом сприяння їхнім регулярним контактам із компанією та з іншими працівниками [10].

Слід зауважити, що з початком війни майже не існує галузей суспільного життя які б не зазнали кардинальних змін в організації трудових відносин. Не є винятком й сфера освіти в Україні, адже активні бойові дії призвели до неможливості освітянами виконувати свою роботу за місцем роботи наданим роботодавцем. У зв'язку з чим Верховною Радою України було прийнято низку нормативних актів, метою яких, зокрема стало врегулювання і праці освітян в період на який запроваджено дію воєнного стану. Так відповідно до Закону України від 15.03.2022 "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" № 2136-IX (далі – Закон) обумовлено зокрема можливість оформлення працівників, які не можуть виконувати роботу у звичайних умовах – переведенням їх на дистанційну роботу [11].

Враховуючи дані обставини було доповнено ст. 57-1 «Державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», Закону України «Про освіту», згідно з якою здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) вимушені були змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від їхнього поточного місця проживання (перебування), на час особливого періоду, гарантується:

- 1) організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників;
- 2) збереження місця роботи, середнього заробітку, виплата стипендії та інших виплат, передбачених законодавством [12].

Аналогічний висновок з цього питання робить і Держпраці в якому скеровує, що при переведенні будь-якого працівника, зокрема й особи яка працює в освітній галузі, на роботу за дистанційною формою, такому працівнику варто заздалегідь домовитися про способи комунікації та взаємодію між роботодавцем та працівником при виконанні ним своєї роботи у дистанційній формі, а саме: окреслення кола засобів електронного зв'язку та/або інтернет-зв'язку, Zoom-конференції тощо; звітність працівника-освітянина про обсяги та/або робочі години виконаної роботи та форми подання такої звітності, а також періодичність звітування (при необхідності); визначення шляхів повідомлення працівником щодо наявності обставин, що не залежать від працівника та перешкоджають належному виконанню трудових обов'язків працівником дистанційно.

Таким чином, кожен працівник (педагогічний, науково-педагогічний та інші працівники) закладів і установ освіти, навчання яких відбувається у дистанційному режимі має самостійно визначити робоче місце та відповідно, несе відповідальність за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на обраному ним робочому місці. Оплата праці здійснюється за тарифікацією, із розрахунку заробітної плати, встановленої при тарифікації, з дотриманням при цьому умов чинного законодавства.

Сьогодні, через військові дії в Україні на окупованих територіях залишилась значна кількість закладів: вищої, передвищої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, загальної середньої освіти, дошкільної та позашкільної освіти, які можуть за певних умов продовжити освітній процес та органів державної влади, які забезпечують реалізацію політики у сфері освіти. Питання функціонування установ та життєдіяльності громадянами на території бойових дій та території окупованій збройними силами держави агресора наразі регламентуються Конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. (далі – *Конвенція*) [13]. Відповідно до абзацу першого статті 50 Конвенції, окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту. Щодо роботи в умовах окупації, то Конвенція визначає, що робота повинна виконуватись лише в межах окупованої території, на якій знаходяться ці особи. Кожна така особа, наскільки це дозволяють обставини, повинна бути залишена на своєму звичайному місці роботи. Робота повинна належним чином оплачуватись та відповідати фізичним та інтелектуальним можливостям робітників. Дія чинного в окупованій країні законодавства, яким регулюються умови та гарантії праці, зокрема що стосується зарплатні, робочих годин, обладнання, попередньої підготовки та компенсації за виробничі травми та хвороби поширюватиметься на осіб, що перебувають під захистом, залучених до роботи зазначеної в цій статті.

Організація освітнього процесу не повинна відбуватись на підставі законодавства країни-окупанта, зокрема й стандартів освіти. Оскільки Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Тобто працівники усіх типів закладів освіти та державних органів, які забезпечують реалізацію політики у сфері освіти і науки дії яких свідомо будуть спрямовані на впровадження освітніх стандартів держави-агресора у навчальних закладах на тимчасово непідконтрольних органам влади України територіях, будуть нести кримінальну відповідальність, відповідно до Кримінального кодексу України. При цьому, категорії працівників, які на окупованих територіях продовжують трудові відносини, виконання посадових обов'язків, в закладах освіти чи державних органах, які функціонують відповідно до законодавства України та здійснюють його реалізацію повинні здійснювати відповідну діяльність з урахуванням положень Конвенції. У випадку неможливості продовжити трудову діяльність на умовах Конвенції, та з метою дотримання законодавства України, у тому числі уникнення дій, що сприяють вчиненню кримінального проступку передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України [14], працівники закладів освіти та державних органів, відповідно до статі 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» можуть ініціювати призупинення дії трудового договору.

Слід зауважити, що призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин. Призупинення трудових відносин не є звільненням. Водночас відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового договору (контракту) у повному

обсязі буде покладено на державу, що здійснює військову агресію проти України, у тому числі щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Висновки. На основі зазначеного вище можна констатувати, що в умовах воєнного стану роботодавцю доцільно обирати саме дистанційну форму організації праці, як більш гнучкий варіант, з огляду на нинішню ситуацію. Водночас, роботодавцю варто врахувати, що в умовах воєнних дій працівник, тимчасово іноді не зможе виконувати роботу дистанційно, з незалежних від нього чинників та об'єктивних обставин, що в свою чергу не може розглядатися як порушення працівником трудової дисципліни і бути підставою для застосування до нього дисциплінарної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
2. Колот А. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудо-вій сфері. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 8. С. 3–14.
3. Герасименко О.О. Дистанційна зайнятість як тренд цифрової економіки: нові можливості, нові соціальні ризики. Сфера зайнятості і доходів в умовах цифрової економіки: механізми регулювання, виклики та доміанти розвитку : збірник тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 23–24 жовт. 2019 р.). Київ : КНЕУ, 2019. С. 228–231.
4. Герасименко О.О., Щетініна Л.В., Рудакова С.Г. Дистанційна зайнятість: сучасні тренди в організації та оплаті праці. *БізнесІнформ*. 2017. № 11. С. 233–239.
5. Новіков Д.О., Лук'янчиков О.М. Цивілістичний характер змін у Кодексі законів про працю України, пов'язаних із впровадженням правового регулювання дистанційної роботи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 100–103.
6. Роз'яснення Держпраці щодо особливості дистанційної роботи в умовах воєнного стану. URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/7494-derjprats-rozjasnila-osoblivost-distantyno-roboti-v-umovah-vonnogo-stanu>
7. Конвенція МОП № 177 Про надомну працю від 20.06.1996р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327#Text
8. Рекомендація МОП № 184 щодо надомної праці 20. 06. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_100/card2#Card
9. Дистанційна робота : матеріал до серії онлайн-тренінгів з міжнародних і європейських стандартів з питань праці. International Labour Organization (ILO). URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_753335.pdf
10. Дистанційна робота (TELEWORK) – ILO. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/genericdocument/wcms_751989.pdf
11. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 5.03.2022р. № 2136-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
12. Про освіту : Закон України від 05.09.2017р. № 2145-VIII. URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=5895>
13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. 12 серпня 1949 р. Женева, URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Tex>

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.05>

ПРИНЦИПИ КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Лишенюк Валентина Костянтинівна,
аспірантка кафедри економічного
права та економічного судочинства
(Інститут права Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

У статті досліджуються принципи консалтингової діяльності, розкриваються їхній зміст та особливості практичного застосування під час надання та отримання консалтингових послуг. Встановлено джерела принципів консалтингової діяльності: частина відповідних принципів органічно випливає із вимог нормативно-правових актів, але більшість принципів формується суб'єктами консалтингової діяльності шляхом саморегулювання. Автор підкреслює, що консалтингова діяльність здійснюється на основі системи принципів. У статті пропонується авторська класифікація принципів консалтингової діяльності на загальні та спеціальні принципи. Загальні принципи впливають із господарсько-правового та підприємницького характеру консалтингової діяльності. Спеціальні принципи сформовані з урахуванням особливостей надання консалтингової послуги. З урахуванням існуючих доктринальних положень автором розкрито зміст таких спеціальних принципів як: саморегулювання, професіоналізму, незалежності, дотримання спеціальних етичних правил, конфіденційності, науковості, балансу очікувань клієнта та консультанта. У статті детально проаналізовано практичний аспект застосування спеціальних принципів під час здійснення консалтингової діяльності, наводяться конкретні приклади їхнього застосування у сфері господарювання. Автор окремо підкреслює, що деякі принципи здійснення консалтингової діяльності можуть бути застосовними не тільки до консультанта, а й до замовника консалтингової послуги. У статті також досліджуються негативні наслідки незастосування принципів під час здійснення консалтингової діяльності. Для уникнення проблем, що можуть виникнути внаслідок незастосування відповідних принципів, сторонам доцільно врегулювати певні питання в консалтинговому договорі, зокрема питання конфіденційності, можливі способи використання інформації, отриманої від клієнта та консультанта, чіткі вимоги щодо якості відповідної консалтингової послуги тощо. У результаті дослідження було сформульовано авторське визначення поняття «принципи консалтингової діяльності», визначена система загальних та спеціальних принципів здійснення консалтингової діяльності, наведено опис відповідних принципів. Подальший аналіз принципів консалтингової діяльності сприятиме формуванню комплексного розуміння сутності та особливостей цього виду діяльності.

Ключові слова: консалтингова діяльність, система принципів консалтингової діяльності, принципи господарської діяльності, професійність, незалежність консультанта, етичні принципи.

PRINCIPLES OF THE CONSULTING ACTIVITY

Lysheniuk Valentyna KostiantynivnaPhD student at the Department of the
Economic Law and Economic Proceedings
(Institute of Law of Taras Shevchenko
National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine)

The article examines principles of consulting activity, describes their content and specifics of practical application during provision and receipt of the consulting services. Identified sources of the consulting activity principles: part of the relevant principles organically is stemming from the legislation, but most of the principles are formed by the subjects of consulting activity via self-regulation. The author emphasizes that consulting activities are carried out on the basis of a whole system of principles. The author proposes to classify principles of consulting activity into general and special principles. The general principles are based on the economic and legal and business nature of consulting activity. Special principles are formed considering specifics of the consulting service provision. Considering the existing scholars' works, the author gives a description of the relevant special principles such as: self-regulation, professionalism, independence, compliance with special ethical rules, confidentiality, scientific approach, balance of expectations of the client and the consultant. The article meticulously analyzes practical application of the special principles during the consulting activity, provides specific examples of their application in the economic sector. The author highlights on applicability of the relevant principles of the consulting activity not only to the consultant but also to the client of the consulting service. The article also states adverse effects if the principles are not applied during the consulting activity. In order to avoid problems arising from non-application of the principles, it is advisable for the parties to govern specific issues in the consulting agreement, namely confidentiality, possible ways of usage of information received from the client and consultant, clear quality requirements for relevant consulting services. As a result of the research, the author defines the concept "principles of the consulting activity", formulates the system of general and special principles of the consulting activity, as well as describes the relevant principles. Further analysis of the principles of consulting activity will be used for comprehensive understanding of the nature and specifics of this activity.

Key words: consulting activity, system of principles of the consulting activity, principles of economic activity, professionalism, independence, ethical principles.

Постановка проблеми. Консалтингова діяльність – це особливий вид господарської діяльності, що може здійснюватися у різних сферах та галузях національної економіки. Однак, юридична доктрина не містить ґрунтового та комплексного дослідження принципів консалтингової діяльності. Так, у сучасній науковій літературі наявний аналіз виключно певних принципів, що характеризують окремі види консалтингової діяльності, наприклад юридичного консалтингу, консалтингу з управління персоналом. У зв'язку із цим виникає необхідність чіткого визначення категорії «принципи консалтингової діяльності» та встановлення переліку принципів, що притаманні цьому виду господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика принципів здійснення консалтингової діяльності досліджувалася у наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців, наприклад таких: І. Спільник, І. Безпалько, О. Охріменко, Р. Каплан тощо. Однак, у науковій доктрині відсутнє комплексне дослідження системи

принципів консалтингової діяльності та їхнього застосування під час безпосереднього надання та отримання консалтингових послуг.

Мета статті полягає у формулюванні авторського визначення поняття «принципи консалтингової діяльності», визначенні системи загальних та спеціальних принципів здійснення консалтингової діяльності, дослідженні змісту відповідних принципів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що у правовій доктрині та законодавстві термін «принципи» активно використовується для характеристики різноманітних правових явищ, зокрема можемо згадати принципи господарського права, загальні принципи господарювання, принципи правового регулювання господарської діяльності, принципи підприємницької діяльності [1] тощо.

У теорії правознавства під поняттям «принципи» (від лат. *prīncipiūm* – начало, основа) прийнято розуміти «...вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду тощо, твердження, яке приймається як правдиве завжди і всюди там, де воно застосовне. Принципи складають певну основу тієї чи іншої діяльності та визначають її напрямок» [2, с. 20].

У юридичній літературі одним із класичних підходів до визначення принципів є підхід С. С. Алексєєва, який вказує, що принципи – це виражені у праві вихідні нормативно-керівні засади, що характеризують його зміст, його основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя [3, с. 75].

Таким чином, принципи господарської діяльності можна визначити як основні ідеї здійснення діяльності суб'єктів господарювання, що засновані на пануючій системі цінностей в державі, та які допомагають зрозуміти сутність та особливості здійснення такого виду діяльності.

Варто підкреслити, що принципи консалтингової діяльності знаходять своє відображення в загальноприйнятій практиці в сфері консультування. Основним шляхом формування принципів є саморегулювання діяльності відповідними суб'єктами (консультантами). Проте у певних випадках джерелом формування принципів можуть виступати нормативно-правові акти, що регулюють певний вид консалтингової діяльності. Наприклад, у Законі України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» закріплено, що аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності зобов'язані при наданні аудиторських послуг дотримуватися принципів незалежності та об'єктивності, професійної компетентності, конфіденційності та професійної таємниці [4]. Крім цього, відповідні етичні принципи та правила поведінки закріплені в Кодексі етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту, затвердженого наказом Міністерства фінансів України [5]. Однак, зважаючи на різноманітний характер консалтингових послуг, вбачається неможливим закріплення єдиного та вичерпного переліку принципів в одному нормативно-правовому акті.

Звертаємо увагу, що принципи консалтингової діяльності можуть бути класифіковані на загальні та спеціальні. До загальних принципів ми можемо віднести загальні принципи господарювання та принципи підприємницької діяльності, що закріплені у Господарському кодексі України. Так, консалтингова діяльність по своїй суті є видом господарської діяльності, тому їй будуть притаманні такі загальні принципи господарювання:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції

у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

- захист національного товаровиробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Крім цього, за способом здійснення консалтингова діяльність є підприємницькою, тому до неї також будуть застосовними загальні принципи підприємництва. Відповідні принципи визначені в статті 44 Господарського кодексу України та включають в себе такі: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд [1].

У науковій літературі досліджуються певні спеціальні принципи консалтингової діяльності. Наприклад, Л. О. Дашутіна визначає такі принципи надання консультаційних послуг:

- домінанта інтересів клієнта (інтереси клієнта є пріоритетними і повинні цінуватися вище власних інтересів консультанта);
- професіоналізм (консультант повинен бути обізнаний в конкретних питаннях, що є предметом консультації);
- конфіденційність (розголошення інформації, отриманої від клієнта, без його згоди є недопустимим за жодних обставин);
- індивідуальність розробок (у кожному випадку консультант надає індивідуальну та особливу рекомендацію, що є спеціально розробленою для конкретного клієнта) [6, с. 145].

Варто підкреслити, що цей перелік спеціальних принципів не може вважатися вичерпним, оскільки консалтингова діяльність здійснюється на основі цілого комплексу спеціальних принципів, а саме таких:

- саморегулювання;
- професіоналізму;
- незалежності;
- дотримання спеціальних етичних правил;
- конфіденційності;
- науковості;
- балансу очікувань клієнта та консультанта.

Доцільно охарактеризувати вищезначені спеціальні принципи консалтингової діяльності більш детально.

Принцип саморегулювання заслуговує особливої уваги у зв'язку із фрагментарним та безсистемним підходом до нормативно-правового регулювання консалтингової діяльності. Так, О. М. Гончаренко зазначає, що інститут саморегулювання господарської діяльності притаманний для ринкових відносин, тобто виникає серед таких суспільних відносин, у яких суб'єкти господарювання, реалізуючи принцип свободи підприємництва, об'єднуються в професійні спільноти для вирішення задач консолідації професійних інтересів та забезпечення добросовісної конкурентної політики

[7, с. 82]. На його думку, саморегулювання господарської діяльності складається з цілої системи принципів: збалансування державного регулювання та саморегулювання господарської діяльності, свободи саморегулювання господарської діяльності, рівності суб'єктів саморегулювання, заборони недобросовісної конкуренції між суб'єктами саморегулювання, принцип корпоративності [7, с. 84].

Ми вважаємо, що вищезазначену систему принципів в цілому можна застосовувати для характеристики консалтингової діяльності. Так, суб'єкти консалтингової діяльності описують спеціальні корпоративні правила здійснення ними діяльності у внутрішніх документах (положеннях, правилах, методиках тощо), а також об'єднуються у відповідні професійні спільноти. Зокрема, на вітчизняному консалтинговому ринку ми можемо виділити такі організації:

- **Асоціація підприємств «Асоціація консалтингових фірм»**, що займається координацією державних та міжнародних структур, громадських організацій для реалізації спільних програм, організації міжнародного обміну інформацією, розробкою проектів законодавчих актів, що покликані сприяти розвитку консалтингу в Україні [8];

- **ГО «Українська Асоціація Політичного Консалтингу»** займається розвитком політичного консалтингу в Україні, організовує проведення конференцій, форумів, тренінгів та інших професійних заходів [9] тощо.

Крім того, на міжнародному ринку консалтингу також існують професійні об'єднання консультантів, наприклад Європейська Федерація асоціацій консультантів з економіки і управління, Міжнародна рада інститутів управлінського консультування.

Наступним принципом консалтингової діяльності є **професіоналізм** консультанта. Г. Атаманчук визначає професіоналізм як знання, досвід та майстерність у вибраному виді діяльності [10, с. 177].

У Енциклопедичному словнику з державного управління професіоналізм визначається як інтегрована характеристика якостей працівника, який високою мірою відповідає вимогам робочого місця, професійної діяльності. У широкому значенні – динамічна якість, що формується у процесі професійного становлення працівника, інтегрування його особистості у професійну діяльність [11, с. 601].

Варто зазначити, що професіоналізм діяльності у загальному вигляді характеризується високим рівнем кваліфікації та професійної компетентності, високою точністю та організованістю роботи, низькою залежністю від зовнішніх факторів, креативністю, можливістю розвитку суб'єкта як особистості, спрямованістю на досягнення соціально-значущих цілей [12, с. 5].

В окремих випадках професіоналізм консультантів обумовлений наявністю нормативних вимог до:

- **освіти консультанта** - тобто виключно особа із певним рівнем отриманих знань та кваліфікації має право надавати відповідні консалтингові послуги (наприклад, відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту [13]);

- **підтвердження кваліфікації** – у законодавстві визначається сукупність кваліфікаційних вимог до консультанта та його обов'язок отримання певного документа, що підтверджує його відповідність таким вимогам (наприклад, щодо інженера-консультанта у сфері будівництва [14])

- **отримання відповідного дозвільного документу**, що надає право на здійснення певного виду діяльності (наприклад, ліцензія на здійснення певних видів діяльності в галузі ветеринарної медицини [15]).

Спільник І. підкреслює, що без виконання фахових завдань з високим ступенем використання своїх обдарувань, самовідданості та наполегливості, повної концентрації

на вирішенні проблем клієнта, прагнення до постійного особистісного росту професійна реалізація консультанта є неможливою, а тривала діяльність у цій сфері – проблематичною [16, с. 318].

Таким чином, консалтингову діяльність здійснюють фахівці, які мають спеціальну підготовку, володіють сукупністю знань, вмінь і практичних навичок, що є необхідними для надання консалтингових послуг, мають дозвіл на здійснення діяльності. Для забезпечення професіоналізму суб'єктам надання консалтингових послуг доцільно займатися постійним саморозвитком, наприклад відвідувати професійні тренінги, форуми та конференції, щоб відстежувати останні зміни в наданні відповідних послуг.

Професіоналізм є запорукою інноваційного та нешаблонного підходу до виконання консультантом своїх обов'язків за консалтинговим договором, та як наслідок - отримання клієнтом креативного вирішення його проблеми. Якісна консалтингова послуга надається в процесі пошуку нестандартних рішень, використання унікальних методів та інструментів, що були спеціально консультантом під певну ситуацію.

Ми можемо підсумувати, що професіоналізм – це багатогранне явище, що включає в себе професійну компетенцію, особисті якості та досвід практичної діяльності консультанта, його постійний саморозвиток як фахівця у певній сфері.

Одним із найважливіших спеціальних принципів консалтингової діяльності є **принцип незалежності** консультанта. Варто зазначити, що у більшості наукових праць принцип незалежності розкривається в процесуальному аспекті як один із принципів судової влади [17, с. 138] або як принцип здійснення окремих видів консалтингової діяльності, наприклад адвокатської.

Аналізуючи принципи професійної поведінки податкових консультантів, І. Р. Безпалько підкреслює, що об'єктивність роботи податкового консультанта залежить від ступеня його незалежності, тобто від ступеня впливу на консультанта зовнішніх осіб, а також людських та організаційно-виробничих відносин, в які включений консультант. Так, принцип незалежності не означає, що консультант взагалі не повинен вступати в які-небудь відносини, але цей принцип вимагає, щоб висновки, які робить консультант, і поради, які він дає, повинні бути звільнені від впливу цих відносин [18, с. 8].

Вчені-економісти вказують, що незалежність консультантів може бути емоційною або юридичною. Емоційна незалежність полягає у формуванні об'єктивного погляду консультанта, його неупередженості та незалежності позиції, відсутністю адміністративного впливу керівництва компанії на консультанта [19, с. 11]. Юридична незалежність консультантів органічно впливає із відповідних вимог законодавства, що встановлюють особливості та/або гарантії здійснення певних видів діяльності. Наприклад, огляд фінансово-господарської діяльності боржника під час процедур реструктуризації заборгованості може проводити виключно незалежний експерт. Зокрема, такий експерт не повинен бути пов'язаний з боржником та/або з кредитором [20].

Таким чином, перед укладенням консалтингового договору консультант повинен оцінити свою можливість надання відповідних послуг з точки зору вимог законодавства та відсутності інших факторів, що можуть бути перепорою для надання послуг.

Окремим аспектом нашого дослідження є **комплекс етичних принципів**, якими повинен керувати кожен консультант під час надання консалтингових послуг. Підґрунтям для формування таких принципів, у першу чергу, повинні виступати особисті переконання консультантів як професіоналів та відповідні нормативні вимоги (наприклад, дотримання правил професійної етики є обов'язковим правилом роботи аудиторів, адвокатів тощо).

У деяких випадках дотримання етичних принципів є складовою стандартів надання певних консалтингових послуг. Так, наприклад у 2018 році Міжнародна організація по стандартизації (ISO) представила оновлену версію ISO 20700 - стандарту, розробленого як посібник з ефективного управління послугами управлінського консалтингу. Відповідно до цього документа, консультантам рекомендується розробити та прийняти кодекс етики для реалізації проекту, що повинен регулювати питання соціальної відповідальності та конфлікту інтересів [21]. Прийняття відповідних кодексів етики є поширеною практикою для міжнародних консалтингових компаній, яка поступово поширюється й на вітчизняному консалтинговому ринку.

Правила професійної етики охоплюють широке коло різних питань, зокрема особливості та обмеження прийняття подарунків від клієнта, заборону та запобігання хабарництву, антиконкурентній поведінці, розголошення конфіденційної інформації тощо. Відповідні правила повинні бути обов'язковою складовою тренінгів або інших заходів при прийомі на роботу нових консультантів.

До етичних принципів надання консалтингових послуг належать такі:

- надання консалтингових послуг лише найвищої якості;
- відбір для роботи тільки тих проектів, для виконання яких кваліфікація виконавця є достатньою;
- навчання за рахунок особистого часу;
- дотримання принципу: інтереси клієнтів вищі за інтереси консультантів;
- відбір проектів, яким може бути забезпечене якісне керівництво [16, с. 319].

Варто додати, що консультант повинен чітко розуміти який консалтинговий проект є прийнятним до його роботи, беручи до уваги свої професійні навички, поточну зайнятість в інших проектах, а також репутацію клієнта (зокрема, замовника можна аналізувати на предмет наявності санкцій, що були введені проти нього, незапям'ятованості його ділової репутації тощо).

У свою чергу, порушення правил професійної етики повинне аналізуватися в кожному конкретному випадку, однак ми можемо навести загальні приклади таких порушень:

- намагаючись сформулювати хороші відносини із клієнтом, консультант швидко та беззаперечно приймає точку зору клієнта щодо певного питання та не висловлює розбіжностей із позицією клієнта в ході реалізації проекту;
- консультант пропонує до впровадження рекомендації, що виходять за межі його компетенції та можуть мати негативні наслідки для клієнта;
- консультант недбало ставиться до своїх обов'язків та не приділяє достатньо часу та уваги для достатнього та всебічного вивчення. У деяких випадках консультант також може пропонувати шаблонне вирішення певного питання, яке не було спеціально розроблене під потреби конкретного замовника консалтингової послуги;
- консультант дізнався про нову модель або підхід до вирішення певної проблеми і пропонує відповідну рекомендацію клієнтові з метою випробування нової моделі або підходу на практиці.

Варто зазначити, що замовник консалтингової послуги також може порушувати етичні принципи при замовленні або отриманні консалтингової послуги, наприклад:

- недобросовісний замовник намагається «покористуватися» послугами консультанта без реального наміру замовити відповідну консалтингову послугу. Наприклад, клієнт робить запит на розробку комерційної пропозиції з метою використання її у власних цілях або ж запит на взірці продуктів у декількох консультантів для власних розробок; використання ідеї консультанта для самостійного вирішення проблеми [16, с. 319];
- замовник не надає консультанту всієї інформації, що потрібна для аналізу, щоб останній прийшов до потрібних клієнту висновків. У такому випадку консультант

може надати неправильні рекомендації, базуючись на неправдивій або неповній інформації;

- замовник пропонує хабар консультантові для отримання неправильних рекомендацій, що є вигідними для клієнта.

Суб'єкти консалтингової діяльності повинні розуміти, що порушення етичних правил не тільки може призвести до заплямування професійної репутації на ринку, а й до надання незаконної послуги клієнту. У свою чергу дотримання комплексу етичних принципів сприятиме формуванню гарної ділової репутації консультанта.

Іншим принципом консалтингової діяльності виступає принцип **конфіденційності**, що полягає у дотриманні сторонами консалтингового договору спеціального режиму використання та захисту інформації, що є предметом обміну між консультантом та замовником.

У науковій літературі конфіденційною інформацією вважається інформація щодо фізичної або юридичної особи, яка обмежена в доступі цією особою, а також нормами законодавства до моменту, поки особа не відкриє таку інформацію за власним бажанням, крім суб'єктів владних повноважень. Зокрема, різновидом конфіденційної інформації є комерційна таємниця [22, с. 97].

Дотримання принципу конфіденційності консультантами є важливим, оскільки на практиці консультант може надавати консалтингові послуги одночасно декільком замовникам, які є конкурентами між собою. На нашу думку, важливо виокремити такі аспекти принципу конфіденційності інформації:

- принципу конфіденційності повинен дотримуватися не тільки консультант, а й замовник консалтингової послуги. Так, у деяких випадках, консалтинговий договір може обмежувати можливості замовника щодо розкриття висновків та рекомендацій консультанта третім особам (органам державної влади, інших суб'єктам господарювання тощо);

- сторони консалтингового договору повинні дотримуватися принципу конфіденційності не тільки в ході, а й після надання консалтингових послуг (наприклад, консультант повинен зберігати режим конфіденційності інформації після видачі свого звіту);

- консультант повинен забезпечити дотримання конфіденційності його працівниками. З цією метою консультант може вживати відповідних заходів для забезпечення режиму конфіденційності, наприклад такі: знищення документів, отриманих від клієнта, за допомогою спеціальних пристроїв, що унеможливають відновлення інформації, обмеження доступу до інформації серед працівників, які безпосередньо не займаються певним консалтинговим проектом і т. д.

Отже, **конфіденційність консалтингової співпраці** надає впевненості замовнику консалтингової послуги, що його інформація та внутрішні документи не будуть використані консультантом у власних цілях, не будуть незаконно передані третім особам. Сторонам доцільно регулювати питання конфіденційності та можливі способи використання інформації, отриманої від клієнта та консультанта, в консалтинговому договорі.

До принципів консалтингової діяльності ми пропонуємо також відносити принцип **науковості** діяльності консультанта. Так, в процесі консалтингу можлива поява нових наукових ідей, оскільки консультанти не тільки реалізують нові знання в господарській діяльності, а й визначають перспективні напрями розвитку теорії консалтингу [19, с. 69].

В історичному аспекті консультанти впроваджували нові інноваційні ідеї та практики, що стали основою для подальшого розвитку наукових теорій. Наприклад,

засновник теорії наукового управління підприємством Фредерік Тейлор організував першу фірму з менеджмент-консалтингу в 1914 році [23, с. 11].

В історії наявні випадки, коли консалтингові компанії сприяли розвитку наукових знань та появі нових теорій менеджменту навіть при побудові власної організаційної структури та удосконалення підходів до управління компанією. Так, наприклад, у 1963 році Брюс Хендерсон (Bruce Herndeson) заснував компанію Boston Consulting Group. Ця консалтингова компанія стала першою компанією в історії консалтингу, що була створена на принципах так званої креативної консалтингової компанії (creative consulting company) [24, с. 5].

Консалтингові компанії представляють свої рекомендації клієнту і при цьому розширюють існуючі практики та підходи до вирішення певного питання, усунення прогалини, розширюють теорію та практику менеджменту. Нові підходи часто з'являються внаслідок відсутності чіткого регулювання певного питання, прогалин або загальної застарілості вироблених особливостей діяльності.

Консультанти можуть представляти свої напрацювання у статтях, кейсах, обговорювати їх на практичних конференціях та інших зібраннях професійної та/або бізнес-спільноти.

Наступним спеціальним принципом консалтингової діяльності пропонуємо вважати принцип **балансу очікувань клієнта та консультанта**. Наприклад, О. С. Марченко зазначає, що досягнутий при переговорах баланс очікувань консультанта і клієнта є основою консалтингового договору. Очікування сторін можуть стосуватися власне консалтингової послуги (зокрема, її якості, ціни, інноваційності, навчального ефекту) та порядку її надання (отримання інформації від клієнта, що необхідна для реалізації проекту, регулярне інформування клієнта про хід виконання проекту) [25, с. 48].

У науковій доктрині (зокрема, І. Спільник) також аналізуються випадки та особливості дисбалансу очікувань сторін на різних стадіях реалізації консалтингового проекту. За результатами аналізу ми можемо визначити яскраві приклади такого дисбалансу, а саме:

- на стадії передпроектного дослідження консультант неправильно визначив або не повною мірою усвідомив реальні потреби клієнта та як наслідок – не надав консалтингової послуги, що повною мірою відповідає запиту клієнта;
- недобросовісний клієнт не мав реального наміру залучити консультанта до реалізації консалтингового проекту;
- консультант не надав консалтингову послугу у строки, що були визначені консалтинговим договором (за умови, що порушення строків не було зумовлене діяльністю або бездіяльністю клієнта);
- клієнт зволікає із наданням інформації, що є необхідною для реалізації проекту, схваленням роботи консультанта або ж оплатою наданих послуг;
- якість консалтингової послуги, що була надана консультантом, є низькою та не відповідає потребам клієнта.

Для вирішення подібних питань консалтинговий договір повинен встановлювати порядок та особливості внесення змін до договору, наприклад, такі зміни можуть стосуватися уточнення технічного завдання, цілей та вихідних результатів консалтингового проекту, а також встановлювати відповідальність за порушення обов'язків сторонами. Також доцільно закріплювати в консалтинговому договорі чіткі вимоги щодо якості відповідної консалтингової послуги – такі вимоги можуть впливати із вимог законодавства, міжнародних практик надання певних послуг або бути спеціально розроблені сторонами консалтингового договору. Наприклад, сторони можуть

обумовити, що консультант повинен здійснити аналіз міжнародного досвіду щодо певного питання, проаналізувати певну кількість компаній, що є конкурентами клієнтами в певній сфері господарювання тощо.

Висновки. Отже, принципи консалтингової діяльності – це ключові засади здійснення консалтингової діяльності, що засновані на пануючій системі цінностей в державі, та впливають із законодавчих вимог та/або загальноприйнятої практики в сфері консультування. Консалтингова діяльність є видом господарської діяльності, таким чином їй притаманні загальні принципи господарювання та підприємництва. Водночас, доцільно вирізняти й спеціальні принципи консалтингової діяльності: саморегулювання, професіоналізму, незалежності, дотримання спеціальних етичних правил, конфіденційності, науковості, балансу очікувань клієнта та консультанта. Дотримання принципів здійснення консалтингової діяльності сприяє наданню якісної консалтингової послуги клієнту, формуванню ділової репутації суб'єктів консалтингової діяльності. Окремі принципи консалтингової діяльності застосовні не тільки до консультанта, а й до замовника консалтингової послуги (наприклад, конфіденційності, етичні принципи).

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
2. Господарське право України : підручник / за ред Андреева О. Б., Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П. та ін. 1 частина. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2014. 340 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник. М. : Проспект, 2008. 565 с.
4. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 9. Ст. 50.
5. Про затвердження Кодексу етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту: наказ Міністерства фінансів від 29.09.2011 р. № 1217. *Офіційний вісник України*. 2011. № 83. Ст. 55.
6. Дашутіна Л. О. Сутність консалтингу та його місце у сфері послуг // *Економіка, менеджмент та аудит : сучасні проблеми, перспективи та напрями розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів, 2019. С. 145-148.
7. Гончаренко О. М. Принципи саморегулювання господарської діяльності // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. Ужгород, 2016. № 39 (1). С. 81-84.
8. Вебсайт Асоціації підприємств «Асоціація консалтингових фірм». URL: <https://acf.ua/> (дата звернення: 21.06.2022).
9. Вебсайт Громадської організації «Українська Асоціація Політичного Консалтингу». URL: https://politorg.com.ua/page_about (дата звернення: 21.06.2022).
10. Слоньовський М. В. Професіоналізм у системі публічного управління як основа розвитку кадрів публічної служби в Україні: методологічний аспект // *Теорія та практика державного управління*. 2018. №1. С. 175-181.
11. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
12. Ваврик А. Й. Професіоналізм та конкурентоздатність особистості: психолого-соціальні аспекти // *Демократичне врядування*. 2013. № 12.
13. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
14. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 01.01.2020 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

15. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.
16. Спільник І. В. Етичні засади діяльності у консультативній сфері. / І. В. Спільник, П. М. Спільник // *Економічний аналіз*. Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу і статистики ТНЕУ. –Тернопіль: Економічна думка, 2011. - Випуск 8, Ч. 2. - С. 318-322.
17. Чорна С. З. Принцип самостійності як важливий конституційний принцип організації та діяльності судової влади в Україні // *Право і суспільство : науковий журнал*. 2020. №2. С. 135-141.
18. Безпалько І. Р. Теоретико - методичні засади податкового консультування в Україні // *Ефективна економіка*. 2015. № 11.
19. Охріменко О. О., Кухарук А. Д. Міжнародний консалтинг : навчальний посібник. Київ : НТУУ «КПІ». 2016. 184 с.
20. Про фінансову реструктуризацію: Закон України від 14.06.2016 р. № 1414-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 32. Ст. 555.
21. SIST EN ISO 20700:2018. Guidelines for management consultancy services [Effective from 05.09.2018]. URL: <https://standards.iteh.ai/catalog/standards/cen/1486fd7e-9995-44d0-8468-163c815a3794/en-iso-20700-2018>.
22. Ярмакі Х.П., Музика С.С. Класифікація конфіденційної інформації // *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 94 - 98.
23. Попова Н. В., Гурова К. Д. Управлінський консалтинг : навч. посіб.; 2-ге вид. Харків : Видавництво «ВДЕЛЕ». 2016. 306 с.
24. Kaplan R. S., Nolan R. L., Norton D. The Creative Consulting Company. Harvard Business School Accounting and Management Unit. 2018. No. 19-001. 27 p. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3206642>.
25. Марченко О. С. Знання як основа довіри на ринку консалтингових послуг // *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. Харків, 2013. № 1 (12). С. 42-50.

УДК 341.82:948:96

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.06>

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР В ДІЯЛЬНОСТІ КОНСУЛА: МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ, ІНОЗЕМНЕ ПРАВО ТА ДОСВІД РІЗНИХ КРАЇН

Фурса Євген Євгенович,
кандидат юридичних наук,
перший секретар відділу аналізу,
планування та інформації
(Департамент консульської служби
Міністерства закордонних справ
України, м. Київ, Україна)

У статті йдеться про матеріальні і процесуальні аспекти, а також про особливості шлюбних та інших видів договорів, що використовуються в іноземних країнах, зокрема, Німеччині, Бразилії, Італії.

Висвітлюються існуючі проблеми із посвідченням шлюбного договору українськими консулами в різних країнах світу, якщо одним із суб'єктів звернення за посвідченням такого договору може бути іноземний громадянин (-ка) та можливості застосування консулом норм іноземного права. Виходячи з аналізу Цивільного німецького укладення та Європейського закону про власність подружжя зроблено висновок, що українські консули вправі посвідчувати шлюбні договори, де однією із сторін буде німецький громадянин (-ка) згідно законодавства України, але для їх дії лише на території України. Тому перед посвідченням договору він має уточнити питання місця проживання майбутнього подружжя або подружжя та попередити про наслідки. Якщо подружжя, яке посвідчувало у консула шлюбний договір згідно українського законодавства і проживало певний час в Україні виявить бажання знову повернутись на постійне місце проживання у Німеччину, то їм бажано укласти та посвідчити новий договір згідно німецького законодавства.

Щодо положень Європейського закону про власність подружжя (EuGüVO), то його необхідно нині вивчати українським вченим, оскільки законодавство України у світлі вступу України до ЄС як повноправного члена має, по можливості, адаптуватися до законодавства ЄС, а нині нашій державі це необхідно для збагачення правової системи України. Цілком можливим може бути звернення до консула за посвідченням альтернативного щодо сімейних відносин договору, який, наприклад, має місце у Бразилії та отримав назву «Договір про побачення», Приватний договір спільного проживання у стабільному союзі. Деякі види умов у шлюбних договорах в різних країнах українським фахівцям здаються такими, що не прийнятні для України, в силу застережень які мають місце у ч. 3 ст.93 Сімейного кодексу України, що у шлюбному договорі не можуть регулюватися особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми. Але у багатьох європейських країнах у шлюбних договорах крім майнових регламентуються особисті відносини подружжя, зокрема, дотримання обов'язку вірності (ст. 143 Цивільного кодексу Італії). Тому запропоновано посвідчувати консулам сімейні або змішані договори, де подружжя може регламентувати усі питання життя сім'ї.

Ключові слова: консул, шлюбний договір, іноземне право, порівняльний аспект, подружжя, спільне майно, особисті немайнові відносини.

MARRIAGE CONTRACT IN CONSULAR ACTIVITY: INTERNATIONAL TREATIES, FOREIGN LAW AND EXPERIENCE OF DIFFERENT COUNTRIES

Fursa Yevhen Yevhenovich,
Candidate of Law Sciences,
First Secretary at the Division of Analysis,
Planning and Information
(Department General for Consular Service
of the Ministry of Foreign Affairs of
Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article deals with the material and procedural aspects, as well as the peculiarities of marriage and other types of contracts used in foreign countries, in particular, Germany, Brazil, and Italy.

The existing problems with the certification of a marriage contract by Ukrainian consuls in different countries of the world, if one of the subjects of the application for the certification of such a contract may be a foreign citizen, and the possibility of applying the norms of foreign law by the consul are highlighted.

Based on the analysis of the German Civil Contract and the European Law on Spouse Property, it was concluded that Ukrainian consuls have the right to certify marriage contracts where one of the parties is a German citizen according to the legislation of Ukraine, but for their effect only on the territory of Ukraine. Therefore, before certifying the contract, he must clarify the issue of the place of residence of the future spouse or spouses and warn about the consequences. If a spouse who certified a marriage contract at the consul in accordance with Ukrainian legislation and lived for a certain time in Ukraine expresses a desire to return to permanent residence in Germany, then it is advisable for them to conclude and certify a new contract in accordance with German legislation. As for the provisions of the European Law on Spousal Property (EuGüVO), it should now be studied by Ukrainian scientists, since the legislation of Ukraine in the light of Ukraine's accession to the EU as a full member should, if possible, adapt to EU legislation, and now our state needs this to enrich the legal system of Ukraine. It may be possible to apply to the consul for a certificate of an alternative contract regarding family relations, which, for example, takes place in Brazil and is called a "Dating Agreement", a Private Cohabitation Agreement in a Stable Union. Some types of conditions in marriage contracts in different countries seem to Ukrainian specialists to be unacceptable for Ukraine, due to the provisions in Part 3 of Article 93 of the Family Code of Ukraine that a marriage contract cannot regulate the personal relations of spouses, as well as personal relationships between them and children. But in many European countries, in addition to property contracts, personal relationships of spouses are regulated in marriage contracts, in particular, compliance with the duty of fidelity (Article 143 of the Italian Civil Code). Therefore, it is proposed to certify consuls for family or mixed marriages, where spouses can regulate all issues of family life.

Key words: consul, marriage contract, foreign law, comparative aspect, spouse, common property, personal non-property relations.

У Законі України «Про міжнародне приватне право» [1] (надалі- Закон про МпрП) шлюбному договору, безпосередньо, присвячена лише одна стаття – 59. У міжнародних договорах, взагалі, не йдеться про шлюбний договір. Це дає підстави зробити висновок про те, що до останнього часу матеріальна природа цього договору у міжнародному праві не сформована. Обмаль і наукових праць, присвячених дослідженню матеріальної природи шлюбного договору з іноземним елементом [2]; [3, с. 488-502]

зокрема, й відсутній глибокий науковий аналіз законодавства і наукових праць, присвячених шлюбному договору у різних іноземних країнах, а аналізуються лише деякі норми Законів про МпрП, в Україні зокрема, це статті 5, 59, 61 що до вибору права, яке може застосовуватися до шлюбного договору. Але такий стан речей у науці щодо дослідження шлюбного договору з іноземним елементом можна вважати задовільним, а особливо у контексті діяльності нотаріусів та консулів, до повноважень яких віднесено нотаріальне посвідчення таких договорів. Тому практична відсутність наукових праць з дослідження матеріального іноземного законодавства, а також законодавства, яке регламентує процедуру нотаріального посвідчення шлюбних договорів з іноземним елементом, узагальнень нотаріальної та консульської практики негативно впливає як на права самих суб'єктів, зокрема, й іноземців, які бажають посвідчити такий договір в українського нотаріуса чи консула, так і призводить до негативних наслідків у професійній діяльності цих фахівців, породжуючи судові спори.

У цьому зв'язку слід зазначити, що існує багатостороння міжнародна Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів від 7 листопада 1962 р. (надалі-Конвенція), де питання зводиться до повної і добровільної згоди сторін на укладання шлюбу, а також до реєстрації шлюбів[4]. Ця Конвенція заслуговує на увагу, оскільки шлюбний договір «супроводжує» подружнє життя і починає діяти з моменту вступу у шлюб. Тому однією з передумов шлюбного договору є добровільний вступ у шлюб, якщо сторони не погодяться врегулювати свої відносини лише договором про спільне проживання або подібним. Але наша держава до останнього часу не приєдналася до цієї Конвенції, оскільки у суспільних відносинах в Україні відсутній примус до шлюбу, його реєстрація в нашій державі відбувається прозоро. Тому, актуальність положень цієї Конвенції для України, як мінімум, є сумнівною.

Українські вчені у своїх працях також згадують Гаазьку конвенцію про право, яке застосовується до режимів власності подружжя від 14 жовтня 1978 року[5] (надалі-Гаазька конвенція), але Україна її також не ратифікувала і навряд чи ратифікує. Це пояснюється тим, що у ст. 3 цієї Конвенції встановлено:

«Режим власності подружжя регулюється внутрішнім правом, визначеним подружжям до шлюбу.

Подружжя може визначати лише одне з нижченаведеного права:

- 1) право будь-якої держави, громадянином якої є один із подружжя під час такого визначення;
- 2) право тієї держави, в якій один із подружжя має своє місце проживання під час такого визначення;
- 3) право першої держави, в якій один із подружжя набуває нового звичайного місця проживання після шлюбу.

Право, визначене таким чином, застосовується до всієї їхньої власності.

Проте, подружжя, незалежно від того, чи визначили вони чи ні право згідно з попередніми абзацами, можуть щодо всього або деякого нерухомого майна, визначити право того місця, де знаходиться ця нерухомість»[6].

В двох останніх положеннях даної норми до прав подружжя віднесено визначення права, яке застосовуватиметься до нерухомого майна, але дане положення у законодавстві України регламентується не так. В нашій державі до правового режиму нерухомого майна застосовується українське законодавство і це положення, поспідовно, відтворюється в міжнародних договорах, що укладаються Україною. *Наприклад*, у статтях 31 і 32 Договору між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, однозначно, встановлено, що право власності на нерухоме майно визначається за законодавством Договірної Сторони, на території якої знаходиться нерухоме майно і це ж

правило застосовується до форм угод[7]. Тобто, питання права власності на нерухоме майно, яке розташоване на території України визначається законодавством України і це правило є домінуючим, а не належить до прав подружжя з визначення права, яке буде застосовуватися до їх нерухомого майна.

Щодо Гаазької конвенції, то у ст. 27, однозначно, встановлено, що жодних застережень до Конвенції не допускається. Проте у ст. 14 даної Конвенції наведено м'яке положення про можливість незастосування права, визначеного Конвенцією, якщо воно явно несумісне з публічним порядком. Тому після аналізу цієї Конвенції складатиметься не краще враження і, на нашу думку, її ратифікація Україною є недоцільною.

В той же час, питання щодо укладання *шлюбних договорів* в Україні вельми актуальне, оскільки нині ще не значна частина українських громадян бажає врегулювати свої правовідносини на договірних засадах, але у світлі воєнних подій в Україні і значної міграції населення, на нашу думку, буде збільшуватись кількість шлюбів громадян України з іноземцями, а це може вплинути на збільшення попиту на шлюбні договори, оскільки для більшості іноземців вони є правилом подружнього життя.

Україна нині отримала статус кандидата в члени ЄС, тому це питання спонукає до активної роботи в цій сфері не тільки вчених, а й нотаріусів та консулів України, які посвідчують шлюбні договори з узагальнення практичного досвіду.

Так, в іноземних країнах шлюбні договори дуже широко використовуються і не тільки наречений або наречена, а й їх близькі родичі можуть «настійливо рекомендувати» посвідчити їм шлюбний договір. Тобто, в європейських країнах висока вірогідність «важких» судових процесів щодо питань розподілу подружжям їхньої спільної власності, оскільки вони є досить тривалими, коштовними та забирають багато зусиль. Тому, наперед встановлені в шлюбному договорі правила дозволяють застерегти певні негаразди у майбутньому щодо поділу подружжям їхнього майна.

Для прикладу, наведемо консультативну діяльність *датських адвокатів*, які рекомендують особам укладати шлюбний договір. При цьому, зазначають, що причин для укладення шлюбного договору може бути кілька і ставлять такі риторичні запитання своїм клієнтам, зокрема:

- Ви хочете бути в безпеці, якщо ви розлучені чи розлучаєтесь?
- Ви хочете бути застраховані, якщо один із вас потрапить у фінансові проблеми або збанкрутіли?
- Ви склали заповіт, але хочете надалі піклуватися один про одного, наприклад, щоб подружжя могло дозволити собі утримувати будинок?
- Ви хочете убезпечити свій бізнес?
- Ви хочете оптимізувати податкову ситуацію, коли один із вас помре [8].

Отже, такий підхід і рекламування шлюбного договору діє в європейських країнах, оскільки всі бажають бути в безпеці і застрахованими...

Тому віддаючи належне всім українським вченим, які займалися дослідженням шлюбних договорів[9]; [10, с. 303-357; с.1149-1169]; [11]; [12]; [13]; [14] і, зокрема, з іноземним елементом[2], у порівняльному аспекті[15], однак залишається значна кількість питань без відповідей.

Дослідження зазначених вчених вплинули на зміст авторського аналізу, який буде проводитися в контексті висвітлення існуючих проблем із посвідченням шлюбного договору як консулами, так і нотаріусам. Але автор поставив собі запитання, а який негативний досвід ще потрібно отримувати в українських судах, щоб зрозуміти, що посвідчення шлюбного договору дозволяє наперед визначити ризики і застерегти їх. У цьому зв'язку виникає риторичне запитання, а чому в Україні не пропагується іноземний досвід з посвідчення шлюбних договорів і не наводяться його переваги?

Тому надалі ми будемо говорити про матеріальні і процесуальні аспекти, а також про характерні риси різних видів шлюбних договорів, що використовуються в іноземних країнах. Головна ж проблема полягає в тому, що фахівці, не говорячи вже про пересічних громадян, дуже мало знають про специфіку шлюбних договорів в інших країнах. Крім того, через суб'єктивний аналіз науковцями, практиками українське законодавство сприймається як догма, що не дозволяє зробити крок в сторону. Але із появою у нашій правовій системі принципу свободи договору правова свідомість більшості громадян починає змінюватися і тим самим продукувати нові стилі роботи нотаріусів, консулів, адвокатів і суддів, оскільки нині для цивільних і сімейних відносин характерним є принцип: «Можна все, що не заборонено законом і не суперечить правам інших осіб».

Тому оприлюднимо свої спостереження, які склалися після ознайомлення з іноземними нормативними і теоретичними джерелами та які вплинули на авторське розуміння щодо необхідності подальшої наукової праці з дослідження та розвитку інституту шлюбного договору, зокрема, й з іноземним елементом.

У цьому зв'язку, вважаємо доцільним звернути увагу на § 1409 Цивільного німецького укладення[16] (надалі-нім. BGB), де однозначно встановлено: «*Режим майна подружжя не може бути визначений шляхом посилання на більше незастосовне або іноземне право*». Положення цієї норми BGB є цікавим в світлі того, що Німеччина є членом ЄС. Тому вона має визнавати законодавство й інших країн ЄС в сфері подружніх відносин, але до цього положення вона ставиться неоднозначно, оскільки, з часу створення BGB, відповідних змін до § 1409 не було внесено.

Висновок же окремих авторів щодо подібності українського та німецького законодавства, зокрема, з посвідчення шлюбного договору деякою мірою перебільшений, оскільки у ст. 59 Закону України «Про міжнародне приватне право» регламентовано обрання сторонами права, що застосовується до шлюбного договору, а у Німеччині застосування іноземного права до врегулювання шлюбних відносин не допускається. Тому, не можна погодитися з позицією науковців, які, одночасно, відносять і Україну, і Німеччину до однієї групи держав, а саме: «Можна виокремити країни, де: 1) застосовується принцип повної автономії волі (наприклад, Австрія); 2) автономія волі обмежена (Україна, Німеччина, Грузія та ін.); 3) будь-яка автономія волі заперечується (наприклад, Греція, Данія, Іран та ін.)»[17].

Отже, при укладанні та посвідченні шлюбного договору українським громадянином (-кою) з громадянином (-ною) Німеччини, якщо вони проживають і далі проживатимуть в Німеччині в консульській установі України в Німеччині консул не зможе застосувати українське законодавство.

Але у контексті такого авторського висновку, вважаємо доцільним зупинитися на коментарях § 1409 BGB німецькими фахівцями. Так, «Подружжя може врегулювати договірним шляхом своє майнове становище. Згідно Цивільного кодексу Німеччини (нім. BGB), під *майновим правом подружжя* розуміється порядок фінансового становища подружжя (відповідного «майна») між собою. Хоча § 1408 BGB відкриває можливість індивідуального регулювання майнових відносин у шлюбі, § 1409 BGB обмежує договірну свободу в інтересах юридичної визначеності. Подружжя не може ні вибрати режим власності, який більше не застосовується в Німеччині, ні визначити режим власності, посилаючись на іноземне законодавство. Це означає, що жодні уявні режими власності не можуть бути вигадані чи обрані. Однак, можна вибрати застосовне майнове право подружжя відповідно до положень Європейського закону про власність подружжя (EuGüVO). Згідно даного Закону може бути обраний закон держави, в якій, принаймні, один із подружжя має своє звичайне місце проживання або громадянством якої, принаймні, є один із подружжя» [18].

Отже, після спільного комплексного аналізу Цивільного німецького укладення (BGB) та Європейського закону про власність подружжя (EuGüVO) впливає, що українські консули *вправі посвідчувати шлюбні договори з німецькими громадянами згідно законодавства України, але для їх дії лише на території України. Тому перед посвідченням договору він має уточнити питання місця проживання майбутнього подружжя або подружжя та попередити про наслідки.* Якщо подружжя, яке посвідчувало у консула шлюбний договір згідно українського законодавства і проживало певний час в Україні виявить бажання знову повернутись на постійне місце проживання у Німеччину, то їм бажано укласти та посвідчити новий договір згідно німецького законодавства.

Щодо положень Європейського закону про власність подружжя (EuGüVO), то його необхідно нині вивчати українським вченим, оскільки законодавство України у світлі вступу України до ЄС як повноправного члена має, по можливості, адаптуватися до законодавства ЄС, а нині нашій державі це необхідно для збагачення правової системи України.

Відверто, якщо проаналізувати сімейне законодавство Німеччини в частині врегулювання шлюбних відносин, то воно здається набагато складнішим, ніж в Україні. Тому варто віддати належне тим українським адвокатам, які беруть на себе сміливість працювати в цій сфері і гарантувати клієнтам, що посвідчений ними шлюбний контракт охоронятиме і захищатиме їх інтереси від реєстрації ними шлюбу аж до пенсії[19].

Ознайомившись із проектом шлюбного договору наданого німецькими фахівцями[20] можна зробити висновок про доцільність ознайомлення з його змістом українських адвокатів, нотаріусів, консулів з метою запозичення іноземного досвіду укладання шлюбних договорів, зокрема, формування його змісту та різноманіття питань, які в ньому вирішуються подружжям. Як бачимо, у шлюбному договорі регламентуються майнові права подружжя, питання утримання як під час шлюбу, так і після його розірвання, інші компенсаційні виплати, а також питання відмови від спадщини та права на обов'язкову частку.

Якщо ж говорити про збагачення правової системи України, то цілком можливим буде звернення до консула за посвідченням альтернативного щодо сімейних відносин договору, який, *наприклад*, має місце у Бразилії та отримав назву «Договір про побачення», предмет якого сформульований так: *це стосунки сторін в інтимній і соціальній сферах, не вступаючи в будь-який тип шлюбних відносин, відповідно до законодавства Бразилії, та без будь-якого наміру створити сім'ю чи стабільний союз. Якщо цей намір зміниться, то має укладатися новий договір і перед цим має бути проведене розділення активів* [21]. З цим договором, але у авторському перекладі можна буде ознайомитись у науково-практичному посібнику «Вчинення консулом нотаріальних дій: теорія, нотаріальна, консульська та судова практика».

Слід зазначити, що законодавством Бразилії крім Договору про побачення, передбачений Приватний договір спільного проживання у стабільному союзі, з проектом якого також можна ознайомитись на сайті [22]. Цей договір може зацікавити як пересічних громадян, так і фахівців своїми принциповими відмінностями шлюбних відносин і шлюбних договорів, зокрема. Виходячи із аналізу проекту даного Договору, можна зробити висновок, що врегулювання відносин подружжя щодо спільного проживання в шлюбі або осіб на договірних засадах в Бразилії є подібним до України.

Якщо особи звернуться до українського консула в Бразилії за посвідченням бразильського Договору про побачення, то перед його посвідченням консул має проаналізувати його на предмет вільної згоди на його посвідчення, його відповідності

законодавству України та моральним засадам українського суспільства, якщо однією із сторін цього договору є український громадянин або громадянка.

При цьому, ми не рекламуємо Договір про побачення, оскільки, на нашу думку, насамперед, слід уточнити його назву та викласти її так: Договір про спільне проживання. Крім того, деякі його положення слід визнати суперечливими, проте він може використовуватися, після певної трансформації і узгодження умов, й одностатевими парами. Тобто, його сутність визначена в предметі і зводиться до відсутності будь-яких істотних зобов'язань, тому сприймати його як тривалий союз вважаємо не можливо.

Деякі види умов у шлюбних договорах в різних країнах українським фахівцям здаються такими, що не прийнятні для України, в силу застережень які мають місце у ч. 3 ст.93 Сімейного кодексу України, згідно якої у шлюбному договорі не можуть регулюватися особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми. Але у багатьох європейських країнах у шлюбних договорах крім майнових регламентуються особисті відносини подружжя. Цікавими для дослідження є положення італійського законодавства, де у шлюбному договорі можуть регламентуватися особисті відносини подружжя, зокрема, дотримання обов'язку вірності.

Так, у ст. 143 Цивільного кодексу Італії встановлено, що чоловік і дружина набувають однакові права і беруть на себе однакові обов'язки. Обов'язки, перелічені для подружжя в цій статті, стають правами для іншого: таким чином, *вірність* означає взаємне утримання від романтичних стосунків з іншими суб'єктами; *взаємодопомога* передбачає матеріальне і моральне задоволення потреб подружжя; *спільне проживання* – це тривале співжиття в *одному* місці проживання (а не за місцем проживання, яке згідно зі ст. 43 Цивільного кодексу Італії має відтінок, більш пов'язаний із професією, бізнесом та інтересами суб'єкта). Отже, таке поняття як «вірність» набуває в Італії реального правового значення і з цього приводу існує значна кількість судових справ. Звідси випливає, що в шлюбному договорі можуть регламентуватися дотримання подружжям вірності, а також наслідки недотримання такого обов'язку.

Так, Верховний суд Італії в своєму рішенні по справі (Кас. цив. провадж. 6598/2019) констатує: *«Правова природа обов'язку вірності, що впливає зі шлюбу, передбачає, що його порушення не карається лише типовими заходами сімейного права, такими як стягнення судових витрати за розлучення з того із подружжя, хто таку вірність порушив, але може призвести до компенсації моральної шкоди відповідно до ст. 2059 Цивільного кодексу Італії, причому перебування обвинуваченого у режимі роздільного проживання не є винятком, якщо стан страждань, викликаних подружньою зрадою, перевищує межу терпимості та призводить до його модальностей або тяжкості потрясінь, які вони спричиняють, при порушенні конституційно захищеного права, наприклад, як-то, права на здоров'я, честь чи особисту гідність»*[23].

Так, деякі вчені аналізуючи кераїмські шетари (шлюбні договори кримських кераїмів) вказували, що у них регламентувалися питання про дотримання подружжям моральних аспектів життя сім'ї та особистих стосунків між ними - «чоловік вибрав собі жінку незайману, щоб вона була йому дружиною в чистоті і святості подружнього співжиття згідно закону Мойсея» [24].

Підкреслимо, що в зазначеному вище рішенні констатується можливість «покарання типовими заходами сімейного права», а саме: стягненням судових витрат за розлучення, а також й відшкодуванням моральної шкоди. Але ці санкції до останнього часу не регламентовані в українському сімейному законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Про міжнародне приватне право. Закон України : станом на 27.07.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 27.07.2022).

2. Казарян К.А. Шлюбний договір у міжнародному приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.03). Харківський національний університет ім. В.М. Каразіна. Харків, 2016. 18 с.
3. Радченко Л.І. Шлюбно –сімейні правовідносини. Сімейне право України. Підручник / За заг. ред. Т.Ю.Бондар, О.В.Дзери. К.: ЮрінкомІнтер, 2016. С.488-502
4. Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 7 листопада 1962 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_242#Text (дата звернення 27.07.2022).
5. Калакура В.Я. Міжнародне сімейне право: принципи та особливості колізійного і уніфікаційного регулювання: монографія К.: Алерта, 2017. С. 216.
6. Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_923#Text дата звернення 27.07.2022).
7. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах Договір ратифіковано Постановою ВР від 17.12.93 N 3737-XII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_002#o168. (дата звернення 27.07.2022).
8. Testamente og ægtepagt. Advokathuset bredgade. URL:<https://advokathusetbredgade.dk/advokat-til-privatpersoner/testamente-og-aegtepagt>.
9. Жилинкова И.В. Брачный договор /И.В. Жилинкова. Х. Ксилон. 2005. 176 с.;
10. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Шлюбний договір // В кн. Сімейне право: нотаріат, адвокатура, суд. Науково-практичний посібник /за ред. д.ю.н., професора Фурси С.Я. К.: Видавець Фурса С.Я.,2005. С.303-357;Фурса С.Я. Шлюбний договір // В кн.Договірне право України.Особлива частина. Навчальний посібник / за ред. О.В.Дзери. К.: юрінком Інтер, 2009.1149-1169.
11. Хобор Р.Б. Шлюбний договір як регулятор майнових відносин подружжя: монографія /за ред. М. Більчук. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 239 с.
12. Гаро Г.О. Шлюбний договір як інститут сімейного права України: дис. ... канд. юрид. наук: (12.00.03). Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2012. 231 арк.
13. Ульяненко О.О. Шлюбний договір у сімейному праві України: автореф. дис... канд. юрид. наук (12.00.03). Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2003. 22 с.
14. Явор О.А.Функции брачного контракта в семейном праве Украины: дис... канд. юрид. наук (12.00.03). Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. Х., 1996. 162 с.
15. Олійник О.С. Шлюбний договір: порівняльно-правовий аналіз законодавства різних правових систем: автореф. дис... канд. юрид. наук (12.00.03). НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України. К., 2009. 20 с.
16. Buergerliches Gesetzbuch.URL: <https://www.steuerschroeder.de/steuergesetze/bgb/1363> (дата звернення 27.07.2022).
17. Гаджієва П. С. Актуальні питання застосування принципу автономії волі у шлюбному договорі з іноземним елементом: порівняльно-правове дослідження. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/28008/1/74-77.pdf> (дата звернення 27.07.2022).
18. Simon & Schubert Rechtsanwälte und Notare § 1409 Beschränkung der Vertragsfreiheit (авторський переклад). URL: <https://bgk.kommentar.de/Buch-4/Abschnitt-1/Titel-6/Untertitel-2/Kapitel-1/Beschaerung-der-Vertragsfreiheit> (дата звернення 27.07.2022).
19. Шлюбний договір з громадянином Німеччини. Юридична компанія адвоката Гробарчука. URL: <http://www.advokat-zt.com/shlubniy-dogovir.html> (дата звернення 27.07.2022).

20. Der Ehevertrag: Muster-Formulierungen und wichtige Informationen. SCHEIDUNG.ORG URL: <https://www.scheidung.org/ehevertrag-muster/> (дата звернення 27.07.2022).

21. Modelo de contrato de Namoro. Jusbrasil. URL: <https://juspeticoes.jusbrasil.com.br/modelos-pecas/1229927522/modelo-contrato-de-namoro> (дата звернення 27.07.2022).

22. Modelo Particular de Convivência de União Estável. URL: <https://matheushg91.jusbrasil.com.br/modelos-pecas/1532892665/modelo-contrato-particular-de-convivencia-de-uniao-estavel> (дата звернення 27.07.2022).

23. Articolo 143 Codice Civile (R.D. 16 marzo 1942, n. 262) [Aggiornato al 29/04/2022] <https://www.brocardi.it/codice-civile/libro-primi/titolo-vi/capo-iv/art143.html> (дата звернення 27.07.2022).

24. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Шетар №1,1730 р. з Поневежа // Сімейне право: нотаріат, адвокатура, суд. Науково-практичний посібник. / за заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С.Я., 2005. С. 347.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.07>

ПРОГАЛИНИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО РОЗГЛЯДУ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, ЗАФІКСОВАНИХ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ

Бондар Валерія Валеріївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3988-1568>

Бездольний Максим Юрійович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-0855-8028>

Відповідно нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національної поліції України, одним із її основних завдань є регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за додержанням його учасниками встановлених державою правил. Разом з тим, на момент створення та тривалого часу її функціонування, поліцейські екіпажі не були в повній мірі укомплектовані засобами вимірювання швидкості транспортних засобів (або вони були застарілі), що не давало змоги на належному рівні забезпечувати безпеку дорожнього руху. Проблема, яка склалася в державі у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху вимагала негайного законодавчого та технічного її вирішення. Таким рішенням стала необхідність впровадження в Україні системи автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху (далі – Система), які в тому числі пов'язані із перевищенням встановлених швидкісних режимів.

З 2017 року в Україні було прийнято ряд законодавчих та відомчих нормативних актів, які регулюють діяльність Національної поліції в цьому напрямку. Так було

внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), прийнята Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) Постанова щодо функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі та видано Міністерством внутрішніх справ України (далі – МВС) низка наказів щодо оформлення адміністративних матеріалів за правопорушення в цієї сфері тощо.

Перші Системи, з'явилися в Україні 1 червня 2020 року і за півтора роки їхнього функціонування винесено близько 3 млн. постанов про порушення встановлених обмежень швидкості.

На превеликий жаль, функціонування Системи не викоринює факти порушення швидкісного режиму, що в свою чергу вимагає від держави застосування більш критичних засобів впливу на правопорушників. Однією з таких спроб стало перегляд змісту статті 122 КУпАП «Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху» та збільшення розміру штрафних санкції. Разом з цим наміри законодавця вгамувати прихильників швидкої їзди іноді суперечать самі собі, що не дає змоги представникам Національної поліції діяти максимально ефективно під час притягнення правопорушників до відповідальності, а в деяких випадках взагалі обмежує можливість застосувати заходи адміністративного примусу.

Ключові слова: Кодекс України про адміністративні правопорушення, Правила дорожнього руху, розгляд справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху зафіксовані в автоматичному режимі.

GAPS IN THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION ON THE CONSIDERATION BY THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE OF CASES ON ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY RECORDED IN AUTOMATIC MODE

Bondar Valeria Valerievna,
candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Administrative
Law and Administrative Procedure
(Kherson Faculty, Odessa State University
of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

Bezdolny Maxim Yurievich,
candidate of law, acting assistant
professor of the department of
administrative law and administrative
process (Kherson faculty, Odessa state
university of internal affairs,
Kherson, Ukraine)

According to the regulations governing the activities of the National Police of Ukraine, one of its main tasks is to regulate traffic and monitor compliance by its participants with the rules established by the state. However, at the time of its creation and long-term operation, police crews were not fully equipped with speedometers (or they were outdated), which did not allow for proper road safety. The problem that has developed in the country in the field of road safety required immediate legislative and technical solution. This decision was the need to introduce in Ukraine a system of automatic recording of violations of traffic rules (hereinafter – the System), which are also related to exceeding the established speed limits.

Since 2017, Ukraine has adopted a number of legislative and departmental regulations governing the activities of the National Police in this area. Thus, the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter – the Code of Administrative Offenses) was amended, the Cabinet of Ministers of Ukraine (hereinafter – the Cabinet of Ministers) adopted a Resolution on the functioning of the system of recording administrative offenses in the field of road safety automatically (MIA) a number of orders on the preparation of administrative materials for offenses in this area, etc.

The first systems appeared in Ukraine on June 1, 2020 and for one and a half years of their operation about 3 million decisions on violation of the established speed limits were made.

Unfortunately, the functioning of the System does not eradicate the facts of speeding violations, which in turn requires the state to use more critical means of influencing offenders. One of such attempts was to revise the content of Article 122 of the Code of Administrative Offenses "Exceeding the established speed limits, driving on the prohibitory signal of traffic regulation and violation of other traffic rules" and increase the size of penalties. At the same time, the legislator's intentions to appease supporters of speeding sometimes contradict themselves, which prevents the National Police from acting as effectively as possible in bringing offenders to justice, and in some cases limits the possibility of administrative coercion.

Key words: Code of Ukraine on Administrative Offenses, Traffic rules, systems for recording administrative offenses in the field of road safety in automatic mode, consideration of cases on administrative offenses in the field of road safety recorded automatically.

У процесі розбудови України, як незалежної, демократичної, правової та соціальної країни було проведено реформування правоохоронних органів, яке значним чином вплинуло і на органи Національної поліції України [9].

Відповідно до п.12.4. та п.12.6. Постанови КМУ від 10.10.2001 року № 1306 «Про Правила дорожнього руху» (далі – Правила) у населених пунктах рух транспортних засобів дозволяється із швидкістю не більше 50 км/год., а поза населеними пунктами на автомобільній дорозі, що позначена дорожнім знаком 5.1 – не більше 130 км/год., на дорозі з окремими проїзними частинами, що відокремлені одна від одної розділювальною смугою – не більше 110 км/год. та на інших автомобільних дорогах – не більше 90 км/год. [3].

Із самого початку, законодавець передбачив адміністративну відповідальність за порушення водіями транспортних засобів швидкісного режиму більше ніж на 20 та 50 км/год. частинами 1 та 3 ст. 122 КУпАП (у редакції до лютого 2021 року) відповідно, а розгляд цих правопорушень, згідно із ст. 222 КУпАП було віднесено до компетенції органів Національної поліції України. Для реалізації описаних положень КУпАП 07.11.2015 року МВС України видано наказ № 1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» (далі – Наказ) [1;5].

Натомість, деякі водії транспортних засобів, як не дотримувались так і не дотримуються встановлених Правил і дуже часто перевищують швидкість. Слід визнати, що більшість цих фактів залишались латентними, оскільки поліцейські не завжди мали змогу попередити ці правопорушення.

Ці факти обумовили прийняття Постанови КМУ від 10.11.2017 року № 833 «Про функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі» (далі – Система), якою визначено вимоги до її функціонування, в тому числі і фіксація перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів [4].

На підставі вимог прийнятої Постанови, аж через три роки, з метою упорядкування процедури складання та розгляду адміністративних матеріалів щодо правопорушень пов'язаних із перевищенням швидкісного режиму, які зафіксовані за допомогою Системи, 13.01.2020 року МВС України видано Наказ №13, яким затверджено Інструкцію з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі (далі – Інструкція) [6].

Нажаль, як свідчить статистика, кількість адміністративних правопорушень, які пов'язані із перевищенням швидкості не зменшилась, а в деяких регіонах навпаки збільшилась. Збільшення правопорушень обумовлювались слабкими санкціями, які могли бути застосовані до правопорушників на той час. Так, наприклад за перевищення водіями транспортних засобів встановлених обмежень швидкості руху більш як на двадцять кілометрів на годину, тягнули за собою накладення штрафу від п'ятнадцяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 255 грн. до 340 грн.), а за перевищення встановлених обмежень швидкості руху більш як на п'ятдесят кілометрів на годину передбачалось накладення штрафу на правопорушників від тридцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 510 грн. до 680 грн.). Таким чином, відчуття у водіїв певної безкарності за даний вид правопорушень, негативно впливали на стан безпеки дорожнього руху в Україні, а «відносно визначені» розміри штрафів, в свою чергу, давали можливість прояву корупційним діям з боку представників Національної поліції під час розгляду адміністративних справ та прийняття по ним рішень.

Вказані обставини вимагали від державних та законодавчих органів рішучих, більш жорстких варіантів вирішення цього питання.

Одним з таких варіантів стало внесення Комітетом Верховної Ради України (далі – ВР України) законопроекту, а в подальшому і прийняття ВР України 16 лютого 2021 р. Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» (далі – Закон). Цим Законом внесено зміни до ст. 122 КУпАП, яка була викладена у новій редакції, зокрема перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на п'ятдесят кілометрів на годину винесено до її окремої, четвертої частини. Крім того, збільшені штрафні санкції за перевищення швидкісного режиму більш ніж на 20км/год. в розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та більш ніж на 50км/год. сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян відповідно (ч.ч. 1, 3 ст. 122 КУпАП). Закон також передбачив і внесення змін до ч. 1 ст. 222 КУпАП відповідно до якої органам Національної поліції України надано право розглядати адміністративні справи за адміністративні правопорушення передбачені ч. 4 ст. 122 КУпАП, тобто за фактами перевищення встановлених обмежень швидкості руху водіями транспортних засобів більш як на п'ятдесят кілометрів на годину [1; 2].

Звичайно, що зміни в КУпАП вимагали корегування інших нормативно-правових актів, які регламентують діяльність поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. У зв'язку із цим МВС України наказам № 783 від 25.10.2021 року та № 808 від 05.11.2021 року затвердило зміни до Інструкцій з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному та неавтоматичному режимі, згідно яких визначено порядок оформлення поліцейськими адміністративних матеріалів з цього напрямку, в тому числі і за ч. 4 ст. 122 КУпАП [7; 8].

Разом з цим, не дивлячись на зміни та корегування нормативно-правових актів, на практиці у працівників Національної поліції України, в останній час, виникає

низка проблем пов'язаних із оформленням адміністративних матеріалів за ч. 4 ст. 122 КУпАП.

Так, законодавець під час внесення до офіційних видань, в даному випадку КУпАП, змін щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зокрема до ч. 1 ст. 222 КУпАП, мабуть допустив технічної помилки і не вніс до переліку статей адміністративних правопорушень, які розглядаються органами Національної поліції ч.4 ст. 122 КУпАП [1].

З одного боку, можна визнати цю обставину незначною помилкою, яка по своїй суті не несе наслідків під час застосування цієї правової норми, оскільки існує Закон України від 16 лютого 2021 р. №1231-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху».

Разом з тим, як свідчить практика, працівники Національної поліції, під час фіксації перевищення швидкості водіями транспортних засобів більше ніж на 50км/год. зафіксовані в неавтоматичному режимі, не складають адміністративних матеріалів за ч. 4 ст. 122 КУпАП, оскільки саме в ч.1 ст. 222 КУпАП відсутня інформація, яка підтверджує їх компетенцію у розгляді адміністративних справ цієї категорії. Більш того, у разі виявлення подібних адміністративних правопорушень, складаються адміністративні матеріали за ч. 1 ст. 122 КУпАП, що в свою чергу: а) нівелює принцип невідвертості покарання за скоєне правопорушення; б) змушує працівників Національної поліції допускати порушення своїх посадових інструкцій, вимог законодавства України та знову підвищує рівень можливих проявів корупційних діянь; в) створює у правопорушників відчуття безкарності; г) банально створює умови для недонадходження до державного бюджету грошових коштів у вигляді сплати штрафів.

Не оминає проблематика і складання адміністративних матеріалів за ч. 4 ст. 122 КУпАП під час фіксації правопорушення в автоматичному режимі. Так, відсутність в КУпАП інформації про компетенцію органів Національної поліції розглядати адміністративні матеріали цієї категорії, дають привід для оскарження їх дій та факту притягнення правопорушників до відповідальності. В свою чергу це викликає затягування строків розгляду справи і в подальшому може призвести до того, що правопорушник взагалі не буде притягнутий до відповідальності.

Вказані вище протиріччя в законодавчих актах свідчать про те, що законодавець повинен більш досконало ставитись до внесення змін в нормативно-правові акти. Це допоможе уникнути правових казусів та колізій, змусить громадян виховуватись у дусі точного і неухильного дотримання законів України, зміцнить дію принципів адміністративного і адміністративно-процесуального законодавства та не даватиме можливості уникнути покарання винних осіб за скоєне правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 17.02.2022).
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16 лютого 2021 р. №1231-IX. Дата оновлення 16.02.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text> (дата звернення 17.02.2022).
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 року № 1306 «Про Правила дорожнього руху». Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.02.2022).

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.2017 року №833 «Про функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі». Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.02.2022).

5. Наказ МВС України від 07.11.2015 року №1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі». Дата оновлення 04.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-20#Text> (Дата звернення 17.02.2022).

6. Наказ МВС України від 13.01.2020 року №13 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі». Дата оновлення 04.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-20#Text> (Дата звернення 17.02.2022).

7. Наказ МВС України від 25.10.2021 року №783 «Про затвердження Змін до Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі». Дата оновлення 25.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-20#Text> (Дата звернення 17.02.2022).

8. Наказ МВС України від 05.11.2021 року №808 «Про затвердження Змін до Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в не автоматичному режимі». Дата оновлення 05.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1665-21#n2> (Дата звернення 17.02.2022).

9. Бондар В.В., Бездольний М.Ю., Галуцько В.М., Домброван Н.В., Кузьменко Ю.В., Рудниченко С.М., Соловей О.М., Шевченко Н.Л., Шанько Я.В. «Порядок та особливості складання адміністративних матеріалів: Навчальний посібник». Херсон-2020: Видавничий дім «Гельветика» 2020.

УДК 656 (14:18) – 049.5

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.08>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ВЕЛОСИПЕДИСТІВ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ЗМІН У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ДОРОЖНІЙ РУХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Вайда Тарас Степанович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

У роботі розглядається актуальна проблема в галузі безпеки дорожнього руху – удосконалення регулювання руху велосипедистів та забезпечення їх безпеки як складового громадського порядку в суспільстві.

На основі критичного аналізу статистичних даних щодо аварійності на дорогах за участі велосипедистів, узагальнення вимог чинного законодавства з предмету дослідження, а також порівняння різних підходів щодо вирішення піднятої проблеми у спеціальній літературі зроблено висновок про її соціальну значимість та необхідність подальшого створення сприятливих умов для безпечного руху вулично-дорожньою мережею вищезазначених учасників.

Розглянуто правовий статус велосипедиста, його права та обов'язки. Уточнено зміст нововведених категорій – велосипедна доріжка, велосипедна смуга та велосипедний переїзд.

Проаналізовано зміни чинного законодавства щодо запровадження для регулювання руху велосипедистів нових дорожніх знаків: 1) 4.14 «Рух на велосипедах»; 2) 4.17 «Доріжка для пішоходів і велосипедистів»; 3) 4.18 «Суміжні пішохідна та велосипедна доріжки»; 4) 4.23 «Дорога для суміщеного руху легкових автомобілів та велосипедистів»; 5) 5.88 «Велосипедна смуга»; 6) 5.90 «Зона для пішоходів і велосипедистів»; 7) 5.92.1 і 5.92.2 «Велосипедний переїзд»; 8) 5.93.1 і 5.93.2 «Суміжні пішохідний перехід та велосипедний переїзд»; 9) 5.94.1 «Дорога із зустрічною велосипедною смугою»; 10) 5.95.1 і 5.95.2 «Виїзд на дорогу з одностороннім рухом і зустрічною велосипедною смугою»; 11) таблички 7.29.1-7.29.6 «Напрямок руху велосипедистів», які застосовуються із знаками 4.14, 4.17 і 4.18 для інформування велосипедистів про напрямок руху, одно- чи двосторонній рух велосипедною доріжкою. Нововведені дорожні знаки та таблички сприяють зменшенню кількості конфліктних ситуацій між велосипедистами та у відносинах з іншими учасниками дорожнього руху (пішоходами, водіями механічних транспортних засобів, особами з інвалідністю, які рухаються в кріслах колісних, тощо).

Уточнено можливості окремих елементів горизонтальної дорожньої розмітки, котрі використовуються для регулювання руху велосипедистів: 1) 1.13 (дати дороги); 2) 1.14.1, 1.14.2, 1.14.3 (пішохідний перехід); 3) 1.15 (велосипедний переїзд); 4) 1.28.1 (виділена смуга для суміщеного руху маршрутних транспортних засобів та велосипедистів); 5) 1.28.2 (доріжка для суміщеного руху пішоходів та велосипедистів); 6) 1.28.3 (дозволено змішаний рух велосипедистів і транспортних засобів у попутному напрямку проїзною частиною вулиць і доріг населених пунктів місцевого

значення); 7) 1.36 (доріжка для велосипедистів за межами проїзної частини та виділена на проїзній частині велосипедна смуга, яка відокремлена від проїзної частини широкою суцільною розміткою ; 8) 1.37 (дозволені напрямки руху на велосипедній доріжці, велосипедній смузі).

Наголошено на важливості здійснення велосипедистами контролю за належним технічним станом велосипеда для забезпечення їх безпеки руху та уникнення дорожньо-транспортних пригод (справність гальм та ланцюгової передачі, наявність працездатного звукового сигналу та дзеркал заднього виду, належного тиску повітря в камерах коліс, відрегульованого сидіння, закріпленого керма тощо).

Звернута увага на необхідність використання цими учасниками дорожнього руху засобів індивідуального захисту (велошолома, окулярів, одягу, який добре видно водіям в темний час і в умовах недостатньої видимості, є комфортним для їзди) з метою мінімізації травмувань осіб, які керують вищезазначеним немеханічним транспортним засобом.

Уточнено вимоги щодо обов'язкового оснащення велосипеда засобами освітлення (ліхтарем чи фараю), заднім ліхтарем-маячком (світлоповертачем червоного кольору), білим – спереду, жовтими – по бокам (на педалях, спицях коліс тощо) для безпечної їзди як в темний час доби, так і в умовах недостатньої видимості.

Для уникнення створення велосипедистами аварійних ситуацій рекомендовано дотримання таких умов, як: 1) необхідність правильно використовувати попереджувальні сигналами, в тому числі й котрі подаються руками; 2) виконувати правила щодо їзди групами; 3) дотримуватись вимог Правил дорожнього руху щодо перевезення на велосипеді пасажирів та/або вантажів, порядку буксирування тощо.

Особливу увагу приділено питанням щодо заборони їзди проїзною частиною дороги на велосипедах дітьми, які не досягли 14-річного віку, необхідності нагляду дорослими за малолітніми особами, а також дотримання існуючих обмежень щодо порядку розміщення велосипедистів на проїзній частині взагалі.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, учасники дорожнього руху, дорожня розмітка, дорожні знаки, Правила дорожнього руху, велосипед, велосипедисти, велосипедні доріжки та переїзди, аварійність.

ENSURING THE SAFETY OF CYCLISTS AS A PRIORITY DIRECTION OF CHANGES IN DOMESTIC TRAFFIC LEGISLATION IN MODERN CONDITIONS

Vaida Taras Stepanovych,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The paper considers a topical issue in the field of road safety – improving the regulation of cyclists and ensuring their safety as part of public order in society.

Based on a critical analysis of statistics on road accidents involving cyclists, summarizing the requirements of current legislation on the subject, as well as comparing different approaches in the literature on solving the problem, it was concluded about its social significance and the necessity to further creation of favourable conditions for safe traffic on the road network of the above mentioned participants.

The legal status of the cyclist, his rights and responsibilities are considered. The content of the newly introduced categories has been clarified - bicycle path, bicycle lane and bicycle crossing.

Changes in the current legislation on the introduction of new road signs to regulate the movement of cyclists are analysed: 1) 4.14 «Traffic on bicycles»; 2) 4.17 «Walkway for pedestrians and cyclists»; 3) 4.18 «Adjacent pedestrian and bicycle paths»; 4) 4.23 «Road for combined traffic of cars and cyclists»; 5) 5.88 «Bicycle lane»; 6) 5.90 «Area for pedestrians and cyclists»; 7) 5.92.1 and 5.92.2 «Bicycle crossing»; 8) 5.93.1 and 5.93.2 «Adjacent pedestrian crossing and bicycle crossing»; 9) 5.94.1 «Road with an oncoming bicycle lane»; 10) 5.95.1 and 5.95.2 «Departure for the road with one-way traffic and the oncoming bicycle lane»; 11) plates 7.29.1-7.29.6 «Direction of cyclists», which are used with signs 4.14, 4.17 and 4.18 to inform cyclists about the direction of movement, one- or two-way bicycle path. Newly introduced road signs and plates help to reduce the number of conflicts between cyclists and in relations with other road users (pedestrians, drivers of motor vehicles, people with disabilities who move in wheelchairs, etc.).

Possibilities of separate elements of a horizontal road marking which are used for regulation of movement of cyclists are specified: 1) 1.13 (to give way); 2) 1.14.1, 1.14.2, 1.14.3 (pedestrian crossing); 3) 1.15 (bicycle crossing); 4) 1.28.1 (allocated lane for combined traffic of route vehicles and cyclists); 5) 1.28.2 (track for combined movement of pedestrians and cyclists); 6) 1.28.3 (mixed movement of cyclists and vehicles in the accompanying direction by the carriageway of streets and roads of settlements of local significance is allowed); 7) 1.36 (a path for cyclists outside the carriageway, allocated on the carriageway separated from the carriageway by a wide continuous marking of a bicycle lane); 8) 1.37 (permitted directions of movement on a bicycle path, bicycle lane).

The importance of cyclists monitoring the proper technical condition of the bike to ensure their safety and avoid traffic accidents (serviceability of brakes and chain drive, the presence of working sound signal and rear-view mirrors, proper air pressure in the wheel chambers, adjustable seat, fixed handlebars etc.) emphasized.

Attention is drawn to the need for these road users to use personal protective equipment (cycling helmets, glasses, clothing that is clearly visible to drivers in the dark and in poor visibility, and is comfortable to drive in) to minimize injuries to persons driving the above mentioned non-mechanical vehicle.

Requirements for mandatory bicycle lighting (lantern or headlight), red tail light or red retro-reflector, white - in front, yellow - on the sides (on pedals, spokes, etc.) for safe riding as in the dark, so in conditions of poor visibility.

In order to avoid cyclists creating accidents, it is recommended to observe such conditions as: 1) the need to properly use of warning signals, including those given by hands; 2) to follow the rules for riding in groups; 3) comply with the requirements of the Traffic Rules for the carriage of passengers and/or cargo by bicycle, towing, etc.

Particular attention is paid to the ban on cycling by children under 14 years of age, on the carriageway, the need for adults to supervise minors, as well as compliance with existing restrictions on the placement of cyclists on the roadway in general.

Key words: road safety, road users, road markings, road signs, Traffic rules, bicycle, cyclists, bicycle paths and crossings, accident rate.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Як показує практика, з кожним роком кількість велосипедистів на вулично-дорожній мережі збільшується, що вимагає додаткових заходів в системі забезпечення безпеки їх дорожнього руху (далі – БДР). У цілому створення ефективного безпекового середовища на вулично-дорожній мережі

забезпечується чітким виконання учасниками дорожнього руху вимог Закону України «Про дорожній рух» [1], а також на місцевому рівні стало частково можливим завдяки реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 [2] (результатом впровадження вказаних заходів повинно було стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна виробляти та реалізовувати цілісну державну політику щодо забезпечення суспільного сталого розвитку і адекватного реагування на внутрішні та зовнішні виклики).

Безпосередньо щодо подальшого забезпечення БДР передбачено комплекс організаційно-правових заходів, які відображенні в меті та основних напрямках реалізації Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року [3], а також у відповідному плані заходів щодо її виконання [4].

Разом з тим, багато учасників дорожнього руху з числа велосипедистів не знає основних положень Правил дорожнього руху (*далі* – ПДР), не в повному обсязі виконує вимоги законодавства про дорожній рух, через що трапляється значна кількість дорожньо-транспортних пригод (*далі* – ДТП). Підтверджує це й аналіз статистики в галузі БДР за 2021 рік (за інформацією патрульної поліції Національної поліції України), котрий свідчить наступне: протягом минулого року в Україні трапилося 1355 випадків ДТП із загиблими і травмованими особами за участю велосипедистів (наїзд на велосипедистів), у котрих в 1208 ситуаціях цих учасників дорожнього руху травмовано і в 195 випадках ДТП закінчилося для них смертельними наслідками [5]. Ці надзвичайні ситуації на вулично-дорожній мережі настали як з вини самих велосипедистів, так і внаслідок їх недостатньої захищеності при русі проїзною частиною у транспортному потоці від впливу механічних транспортних засобів. Тому сучасні зміни, які внесені до ПДР в контексті піднятої нами проблеми забезпечення безпеки велосипедистів, є необхідними і давно назрілими порівняно з іншими країнами Європи та світу [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Осучаснення змісту та методики навчання учасників дорожнього руху, удосконалення заходів безпеки при експлуатації транспортних засобів, запровадження педагогічних технологій навчання кандидатів у водії щодо формування у них стійких навичок безпосереднього безпечного керування транспортними засобами в умовах вулично-дорожньої мережі розробляють М.І. Бандрівський, В.І. Ваганов, Т.С. Вайда, В.В. Волгін, В.О. Градусов, З.Д. Дерех, В.Ф. Душник, Ю.Є. Заворицький, В.М. Іванов, С.Л. Клейтман, В.І. Коноплянко, О.Л. Міленін, О.А. Назаркін, А.А. Пінт, Б.Л. Раціборинський, А.А. Ривкін, О.Й. Сайко, Е.С. Циганков, С.К. Шестопапов та ін.

При підготовці статті автор опирався на чинні нормативно-правові акти в галузі БДР, критично проаналізовано та удосконалено попередні напрацювання з цієї тематики відомих колективів вчених та методистів-практиків під загальним керівництвом О.Л. Міленіна (З.Д. Дерех, В.Ф. Душник, Ю.Є. Заворицький, В.М. Зайченко, С.Г. Коломієць), О.Я. Фоменка (В.М. Краснопівцев, О.М. Ігнатов, Й.В. Штіфзон, С.Й. Березовський), В.М. Лозового (Б.Л. Раціборинський, О.Й. Сайко).

Разом з тим, на наш погляд, поза увагою вчених залишаються такі гострі проблеми як забезпечення БДР велосипедистів, питання щодо створення сприятливих умов для безконфліктного переміщення вулично-дорожньою мережею механічних і немеханічних транспортних засобів (велосипедів), спільне використання пішоходних та велосипедних доріжок велосипедистами й пішоходами; здійснення контролю за дотриманням встановлених обмежень щодо технічного стану користування велосипедами при перевезенні пасажирів і вантажу тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою роботи є актуалізація чинних вимог ПДР, які орієнтовані на забезпечення БДР велосипедистів. Для її досягнення передбачається виконання таких завдань: 1) аналіз нововведень ПДР (згідно постанови КМУ від 29.09.2021 № 1091 [6]), які удосконалюють суспільні відносини велосипедистів та інших учасників дорожнього руху на вулично-дорожній мережі; 2) узагальнення обмежень, які ставляться до технічного стану велосипеда та умов перевезень вантажу чи пасажирів, при порушенні котрих забороняється експлуатація цього виду немеханічних транспортних засобів.

Виклад основних результатів дослідження. Велосипед (за визначенням ПДР – *уточнено нами*) – транспортний засіб, крім крісел колісних, що приводиться в рух мускульною силою людини, яка знаходиться на ньому, а відповідно велосипедист – особа, яка керує велосипедом. Велосипедист відноситься до визначених (традиційних) учасників дорожнього руху (тобто мають визначений правовий статус особи, яка керує велосипедом, має обов'язки і права згідно підрозділу 6 ПДР, на відміну від осіб, які пересуваються завдяки моноколесу, гіроскутеру, самокату, електросамокату тощо, правове положення котрих як учасників дорожнього руху на даний час в суспільстві обговорюється) [6].

Разом з тим необхідно враховувати, що особи, які ведуть велосипед, прирівнюються до пішоходів. Таким чином, незначна швидкість переміщення цього учасника дорожнього руху (як пішохода, так і велосипедиста) в окремих випадках створює перешкоди на проїзній частині для руху більш швидкісних і великогабаритних механічних транспортних засобів, що призводить внаслідок недотримання останніми бокового інтервалу при обгоні чи повороті до зіткнення з велосипедистами, наїзду на них (особливо в темний час доби) тощо [7; 8].

У відповідності до внесених змін у ПДР (постанова Кабінету Міністрів України від 29.09.2021 року № 1091) запроваджено такі нововведення щодо удосконалення організації руху велосипедистів та для створення безпечних умов щодо їх переміщення [6]:

1) надано визначення новим дефініціям, зокрема, **велосипедній доріжці** як доріжці з покриттям *поза межами проїзної частини* вулиці та/або дороги, розташована окремо чи суміжно з тротуаром або пішохідною доріжкою, що призначена для руху на велосипедах, і позначена дорожнім знаком 4.14 та горизонтальною розміткою 1.36, 1.37;

Рис. 1. Дорожній знак 4.14 та дорожня розмітка 1.36, 1.37

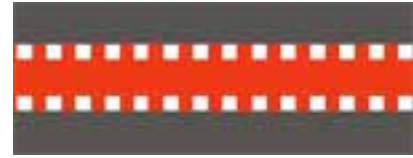
5.88

Рис. 2. Дорожній знак 5.88

2) уточнено визначення **велосипедної смуги** як смуги, котра призначена для руху на велосипедах *у межах проїзної частини* вулиці та/або дороги, яка позначена дорожнім знаком 5.88 та відповідною горизонтальною дорожньою розміткою;

3) введено новий термін «**велосипедний переїзд**», котрий характеризує його як місце перетину

велосипедистами проїзної частини *в межах перехрестя або поза ними*, позначене дорожньою розміткою 1.15. При цьому в п. 6.5 ПДР запроваджено вимогу, згідно з котрою велосипедисти повинні переїжджати проїзну частину дороги по велосипедному переїзді, а у разі його відсутності – відповідно до вимог ПДР. У місцях, де рух регулюється, велосипедисти повинні керуватися сигналами регулювальника або світлофора.

1.15

Рис. 3. Дорожня розмітка 1.15

Також змінився не тільки порядковий номер наказового дорожнього знаку 4.12 «Доріжка для велосипедистів» (став 4.14), але й уточнено порядок переміщення нею («Рух на велосипедах. Дозволяється рух із швидкістю пішохода особам, які рухаються в кріслах колісних. Якщо немає тротуару або пішохідної доріжки, дозволяється також рух пішоходів»). Відповідно запроваджено дорожній знак 4.15 «Кінець доріжки для велосипедистів» (визначає кінець доріжки, позначеної знаком 4.14).

4.14

4.15

4.17

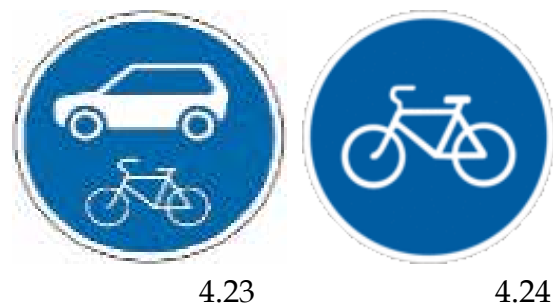
4.18

Рис. 4. Дорожні знаки 4.14, 4.15, 4.17 та 4.18

Запроваджено й такий новий дорожній наказовий знак як 4.17 «Доріжка для пішоходів і велосипедистів», котрий регламентує одночасний рух цією доріжкою пішоходів і велосипедистів (дозволяється рух із швидкістю пішохода особам, які рухаються в кріслах колісних).

Ще одним нововведенням в чинні ПДР є запровадження дорожнього знаку цієї групи 4.18 «Суміжні пішохідна та велосипедна доріжки». Цим знаком регламентується рух пішоходів та велосипедистів відповідно по пішохідній та велосипедній доріжках, які прилягають одна до одної, але розмежовані розміткою 1.1 або кольором покриття. Також цією доріжкою дозволяється рух із швидкістю пішохода по будь-якій з доріжок особам, які рухаються в кріслах колісних [6].

Для впорядкування руху велосипедистів проїзною частиною дороги запроваджено такий новий дорожній знак як 4.23 «Дорога для суміщеного руху легкових автомобілів та велосипедистів». Ним позначається початок вулиць і доріг місцевого значення (крім пішохідних вулиць), призначених для суміщеного руху велосипедистів і легкових автомобілів. Відповідно дорожній знак 4.24 «Кінець дороги для суміщеного руху легкових автомобілів та велосипедистів» позначає кінець вулиць і доріг місцевого значення (крім пішохідних вулиць), призначених для суміщеного руху велосипедистів і легкових автомобілів [6].

4.23

4.24

Рис. 5. Дорожній знак 4.23 та 4.24

5.11

Рис. 6. Дорожній знак 5.11

5.88

5.89

7.9

Рис. 7. Дорожні знаки 5.88 та 5.89, табличка 7.9

5.90

5.91

Рис. 8. Дорожні знаки 5.90 та 5.91

5.92.1

5.92.2

Рис. 9. Дорожні знаки 5.92.1 та 5.92.2

5.93.1

5.93.2

Рис. 10. Дорожні знаки 5.93.1 та 5.93.2

5.94.1

5.94.2

Рис. 11. Дорожні знаки 5.94.1 та 5.94.2

Також необхідно відзначити внесені зміни до групи інформаційно-вказівних знаків: у відповідності до вимог дорожнього знаку 5.11 «Смуга для руху маршрутних транспортних засобів» розуміється смуга, яка призначена для руху транспортних засобів, що рухаються за встановленими маршрутами, та велосипедистів, якщо рух такою смугою здійснюється попутно загальному потоку транспортних засобів.

Знаком 5.88 «Велосипедна смуга» позначається виділена на проїзній частині велосипедна смуга. Якщо велосипедна смуга відокремлена від основної проїзної частини розміткою 1.2 (широка суцільна лінія), знак 5.88 у поєднанні з табличкою 7.9 розташовується над виділеною велосипедною смугою на її початку та повторюється після кожного перехрестя до її закінчення. Відповідно дорожній знак 5.89 «Кінець велосипедної смуги» позначає кінець смуги для руху велосипедистів, позначеної знаком 5.88.

Із запровадженням дорожнього знаку 5.90 «Зона для пішоходів і велосипедистів» позначається початок виділеної зони для суміщеного руху пішоходів і велосипедистів, на території якої проїзд інших транспортних засобів заборонено. Відповідно запровадженням дорожнього знаку 5.91 «Кінець зони для пішоходів і велосипедистів» позначається кінець виділеної зони для суміщеного руху пішоходів і велосипедистів.

Введенням дорожніх знаків 5.92.1 і 5.92.2 «Велосипедний переїзд» позначається організований переїзд велосипедистів через проїзну частину.

Також нововведеними дорожніми знаками 5.93.1 і 5.93.2 «Суміжні пішохідний перехід та велосипедний переїзд» позначаються місця, де пішохідний перехід і велосипедний переїзд розташовані поруч на відстані не більше ніж 0,4 м один від одного.

Для впорядкування руху велосипедистів та інших транспортних засобів завдяки дорожньому знаку 5.94.1 «Дорога із зустрічною велосипедною смугою» існує можливість для позначення дороги, на якій по спеціально виділеній і відокремленій розміткою смузі, організовано рух велосипедистів у зустрічному до загального потоку транспортних засобів напрямку. Відповідно дорожній знак 5.94.2 «Кінець дороги із зустрічною велосипедною смугою» позначає кінець дії знака 5.94.1.

Завдяки дорожнім знакам 5.95.1 і 5.95.2 «Виїзд на дорогу з одностороннім рухом і зустрічною велосипедною смугою» позначається виїзд на дорогу з одностороннім рухом за наявності на ній велосипедної смуги, рух якою здійснюється назустріч загальному транспортному потоку.

Також внесені зміни й у групу табличок до дорожніх знаків. Зокрема, завдяки нововведеним табличкам 7 групи дорожніх знаків 7.29.1-7.29.6 «Напрямок руху велосипедистів», які застосовуються із знаками 4.14, 4.17 і 4.18 для інформування велосипедистів про напрямок руху, одно чи двосторонній рух велосипедною доріжкою, доведена додаткова інформація зменшує кількість конфліктних ситуацій як між самими велосипедистами, так і з іншими учасниками дорожнього руху (пішоходами, механічними транспортними засобами, кріслами колісними, котрими керують особи з інвалідністю) [6].

Зміни щодо регулювання дорожнього руху велосипедистів торкнулися й дорожньої розмітки. Зокрема, горизонтальна на розмітка 1.13 позначає місце, де водій (велосипедист) повинен у разі потреби зупинитися і дати дорогу транспортним засобам, що рухаються по перехрещуваній дорозі.

Дорожньою розміткою 1.14.1, 1.14.2, 1.14.3 («зебра», у тому числі червоно-білого кольору) позначають нерегульований і регульований пішохідний перехід на проїзній частині дороги чи на велосипедній доріжці, зокрема 1.14.2 – пішохідний перехід з підвищеною вірогідністю виникнення дорожньо-транспортних пригод, 1.14.3 – місце переходу осіб з порушенням зору [6].

Дорожньою розміткою 1.15 (велосипедний переїзд) позначається місце, де велосипедна доріжка чи доріжка для вершників перетинає проїзну частину, в'їзд чи виїзд з прилеглої території, а також де велосипедна доріжка та доріжка для вершників перетинаються між собою.

Дорожньою розміткою 1.28.1 позначається виділену смугу для суміщеного руху маршрутних транспортних засобів та велосипедистів; розмітка 1.28.2 позначає доріжку, призначену для суміщеного руху пішоходів та велосипедистів, застосовується із знаком 4.17; горизонтальною розміткою 1.28.3 позначається проїзна частина вулиць і доріг населених пунктів місцевого значення, де дозволено змішаний рух велосипедистів і транспортних засобів у попутному напрямку [6].

Дорожньою розміткою 1.36 позначається доріжку для велосипедистів за межами проїзної частини та виділену на проїзній частині велосипедну смугу, яка відокремлена від проїзної частини широкою суцільною розміткою. Розмітка 1.37 позначає дозволені напрямки руху на велосипедній доріжці, велосипедній смузі.

Безпека велосипедистів на дорозі також залежить від технічного стану велосипеда, що забезпечується профілактичними (щоденними) заходами, котрі повинен вживати безпосередньо сам велосипедист. Зокрема, це стосується щоденної перевірки перед поїздкою на велосипеді

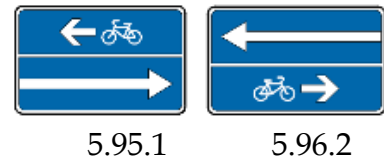

Рис. 12. Дорожні знаки 5.95.1 та 5.96.2

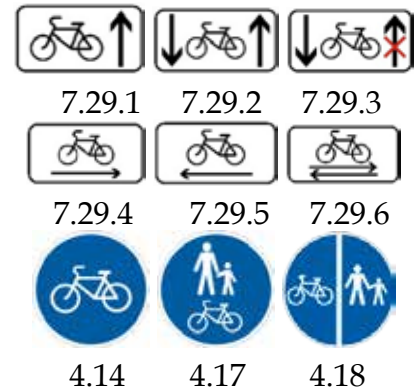

Рис. 13. Таблички 7.29.1-7.29.6 до дорожніх знаків 4.14, 4.17 та 4.18

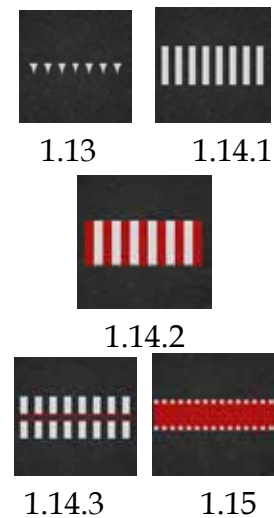

Рис. 14. Дорожня розмітка 1.14.1-1.14.3 та 1.15

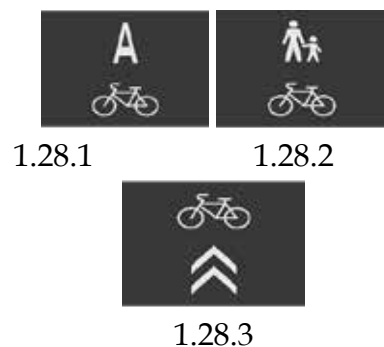

Рис. 15. Дорожня розмітка 1.28.1-1.28.3

1.36

1.37

Рис. 16. Дорожня розмітка 1.36, 1.37

таких аспектів, як: 1) технічний стан гальм та працездатність дзвінка (звукового сигналу); 2) огляд зовнішнього вигляду ланцюгової передачі та технічного стану ланцюга; 3) переконались, що в камерах коліс достатній тиск повітря, а сидіння відрегульоване за зростом; 4) перевірити кріплення керма.

На безпеку велосипедиста безпосередньо впливає використання ним велошолома: предметів захисту для цього учасника дорожнього руху є багато, але одне беззаперечно – він мав би бути у кожного, особливо у дітей. При виборі шолому необхідно акцентувати увагу на тому, щоб він був індивідуального розміру і добре сидів на голові, був комфортним та легким, надійно застібався.

Задля підвищення безпеки при їзді на велосипеді цей транспортний засіб повинен бути оснащений справними механізмами та приладами: 1) гальмами – передніми та задніми (за винятком велосипедів з фіксованою передачею, де гальмування відбувається за рахунок зворотнього ходу педалей. Обираючи такий тип велосипеда, велосипедист повинен усвідомлювати те, що це значно знижує рівень його безпеки під час їзди); 2) механічним дзвінком або іншим сигналом (пневматичних, електричним тощо); 3) засобами освітлення (для їзди вночі); 4) задньою мигалкою чи світловідбивачем червоного кольору (також білим катафотом спереду, жовтими світловідбивачами на педалях, якщо дозволяє конструкція).

Окремо ставляться вимоги до одягу велосипедиста для забезпечення безпечної їзди на велосипеді. Зокрема, основне правило при виборі одягу для велопоїздки – бути добре видимим на дорозі й комфортним для велосипедиста. Одяг не має обмежувати рухи людини. Також слід намагатися уникати надто просторого й довгого одягу, щоб його частини не потрапляли у спиці коліс, зачіпалися педалями чи потрапляли між ланцюгом і зубами шестерень. Доцільно надавати перевагу максимально яскравому одягу – щоб бути помітним здалеку водіями інших (механічних) транспортних засобів. Для цього стане у нагоді жилет жовтогарячого або салатого кольору зі світловідбивними смугами.

Для уникнення створення аварійних ситуацій велосипедистам необхідно правильно користуватися попереджувальними сигналами. Їх потрібно показувати перед зупинкою, перестроюванням, виконанням поворотів або розворотів: під час повороту або перестроювання праворуч потрібно витягнути вбік праву руку, ліворуч – ліву; якщо велосипедист хоче зупинитися, йому потрібно підняти вгору будь-яку випрямлену руку. Подавати велосипедистові сигнал рукою необхідно завчасно, щоб водії мали змогу його помітити. Припиняти подачу сигналу потрібно безпосередньо перед виконанням маневру.

Під час їзди велосипедистів у складі групи знаки першим подає ведучий, а члени групи їх негайно повторюють. Усе це необхідно робити для того, щоб водій автомобіля не збив велосипедиста.

Також на створення небезпечних ситуацій може впливати перевезення на велосипеді вантажу та пасажирів. Перевезення багажу (пасажирів) можливе у тому разі, якщо він не заважає керувати велосипедом. Також багаж не повинен перешкоджати їзді іншим учасникам дорожнього руху. Не можна перевозити: 1) вантаж, який виступає більше ніж за 1 м спереду або ззаду та 0,4 м ліворуч чи праворуч від велосипеда; 2) якщо він не перевищує встановлені габарити, але реально заважає керувати велосипедом. Наприклад, мішок із картоплею, гирі, наповнені відра тощо [6].

На особливу увагу заслуговують діти, які їздять на велосипеді. Малюки до 7 років повинні кататися у безпечних для цього місцях (стадіони, майданчики, парки тощо).

Рухатися дорогою на велосипеді дозволяється тільки особам, які досягли 14-річного віку. У темну пору доби та в умовах недостатньої видимості їм також потрібно вмикати ліхтарі та мигалки. Їзда без світла є однією із найпоширеніших причин ДТП з летальними наслідками. Дітей до 7 років потрібно перевозити на додатковому сидінні, котре обладнане надійно закріпленими підніжками [9].

Також потрібно постійно пам'ятати про існуючі обмеження, які заборонено порушувати при їзді на велосипеді. Зокрема, забороняється рух проїзною частиною, якщо є вело доріжка (вело смуга). Велосипедист має право переїжджати через дорогу тільки на велосипедному переїзді, що з'єднує велодоріжки з різних боків проїзної частини дороги. У випадку наявності лише пішохідного переходу велосипедист повинен перейти дорогу, ведучи велосипед поруч. Порівняно з пішоходами, велосипедист може розвинути досить високу швидкість, що становить небезпеку для пішоходів. Забороняється рух по тротуарах (крім дітей до 7-ми років на дитячих велосипедах під наглядом дорослих). За відсутності тротуарів, пішохідних, велосипедних доріжок або у випадку неможливості пересуватися ними, велосипедисти можуть використовувати узбіччя. Забороняється під час руху триматися за інший транспортний засіб; їздити не тримаючись за кермо та знімати ноги з педалей; перевозити пасажирів на велосипеді (за винятком дітей до 7 років на додатковому сидінні, котре обладнане надійно закріпленими підніжками).

Висновки дослідження. Провівши критичний аналіз нормативно-правової бази в галузі БДР в частині організації дорожнього руху велосипедистів, можемо зробити наступні узагальнення.

1. Сучасний стан забезпечення БДР в частині експлуатації велосипедів на проїзній частині дороги вимагає подальших кроків щодо створення сприятливих умов для велосипедистів, а також удосконалення профілактичної роботи з різновіковими категоріями цих учасників (дітьми, молоддю, людьми похилого віку, особами з інвалідністю тощо).

2. Запровадження нових дорожніх знаків дає можливість водіям механічних транспортних засобів додатково звертати увагу на цю категорію учасників дорожнього руху, враховуючи наступні дорожні умови: 1) розміщення та відповідного позначення на проїзній частині велосипедних смуг, велосипедних переїздів; 2) виокремлення велосипедної доріжки з покриттям та її розташування за межами проїзної частини дороги; 3) можливого використання велосипедистами для свого руху смуги для маршрутних транспортних засобів; 4) користування пішохідними доріжками в дозволених випадках.

3. Внесені зміни до дорожньої розмітки сприяють конкретизації таких параметрів велосипедного руху, як напрямок руху велосипедистів, розмежування руху велосипедистів та пішоходів, велосипедистів та механічних транспортних засобів тощо.

4. Окрему проблему в системі забезпечення БДР становить необхідність встановлення нагляду за належним технічним станом велосипеда (станом рульового керування, гальм та ін.), а також обладнання немеханічного транспортного засобу звуковим сигналом, світлоповертачами та ліхтарями (фарами).

5. У зв'язку із недостатнім захистом велосипедиста від можливості отримання травм внаслідок падінь, впливу механічних транспортних засобів, інших негативних зовнішніх факторів потребує дотримання цим учасником дорожнього руху вимог щодо відповідного екіпірування (зручний одяг з світлоповеральними елементами, велошолом, наколінники, дзеркала заднього виду тощо).

6. Важливою умовою для безпечного керування велосипедом на дорозі є відповідність особи велосипедиста віковим обмеженням. На особливу увагу заслуговують

малолітні діти (особи до досягнення 14-річного віку), які можуть керувати велосипедом тільки за межами дороги і в супроводі/під наглядом дорослих.

7. Для уникнення створення велосипедистами аварійних ситуацій важливо дотримання ними таких умов, як: 1) необхідність правильно використовувати попереджувальні сигнали, зокрема, котрі подаються руками; 2) виконувати правила щодо їзди велосипедистів групами; 3) дотримуватись вимог ПДР щодо перевезення на велосипеді пасажирів та/або вантажів, буксирування тощо.

Перспективними напрямками для подальших досліджень можуть бути наступні: 1) дослідження потенційних можливостей використання велосипедів у діяльно і підрозділів патрульної поліції; 2) вивчення зарубіжного досвіду організації велосипедного руху; 3) сучасні засоби забезпечення безпеки особи, яка керує велосипедом.

Список використаних джерел:

1. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 року № 3353-ХІІ (із змінами станом на 01.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 10.02.2022).

2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 10.02.2022).

3. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430 (із змінами станом на 07.04.2021). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#n13> (дата звернення: 10.02.2022).

4. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження КМУ від 7 квітня 2021 р. № 321-р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR210321.html (дата звернення: 10.02.2022).

5. Статистика за 2021 рік. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 21.02.2022).

6. Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 (із змінами в редакції постанови КМ України від 29.09.2021 № 1091). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.01.2022).

7. Вайда Т.С. Основи керування і безпека дорожнього руху. Методика проведення занять з автомобільної підготовки : навч.-метод. посіб. для викладачів та курсантів ВНЗ МВС України] / Т.С. Вайда, В.П. Маковій, Н.В. Шахман. 2-е вид., розшир. та доповн. Х.: Харків юридичний, 2012. 515 с.

8. Вайда Т.С. Професійна етика водія та культура водіння. Методика проведення занять з автомобільної підготовки : навчально-методичний посібник для викладачів та курсантів ВНЗ МВС України. вид-ня друге, доповн. Харків: Харків юридичний, 2013. 264 с.

9. Касянчук В. Правила безпечної їзди на велосипеді. URL: <https://ns-plus.com.ua/2020/06/16/pravyla-bezpechnoyi-yizdy-na-velosypedi/> (дата звернення: 21.02.2022).

УДК 342.951: 347.22: 34.096

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.09>

ПЕРСПЕКТИВИ ОПОДАТКУВАННЯ БАРТЕРНИХ ОПЕРАЦІЙ З ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ В УКРАЇНІ

Грицай Сергій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри галузевого права та
загальноправових дисциплін
(Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»,
м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-0051-6149>

У статті проводиться дослідження ряду податкових аспектів пов'язаних з можливістю проведення бартерних операцій з віртуальними активами в Україні, передбачені Закономпроектом 7150, і які мають правову визначеність згідно Закону України «Про віртуальні активи». Федеральна податкова служба США вважає віртуальну валюту, як цифрове представлення вартості, яке функціонує як засіб обміну, розрахункова одиниця та / або сховище вартості. У деяких середовищах вона працює як «реальна» валюта (тобто монетно-паперові гроші США або будь-якої іншої країни, яка позначена як законний платіжний засіб, циркулює, і зазвичай використовується і приймається як засіб обміну в країні емітенті), але вона не має статусу законного платіжного засобу в США (прим. авт. – як і у переважній більшості країн світу). Загалом, продаж або інший обмін віртуальних валют, або використання віртуальних валют для оплати товарів або послуг, або проведення віртуальних валют як інвестиції, як правило, має податкові наслідки, які можуть призвести до податкових зобов'язань. Таке твердження, щодо федеральних податкових наслідків, стосується лише операцій в конвертованій віртуальній валюті або операціях, які використовують конвертовану віртуальну валюту. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі – Закон 2074). Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій. Згідно п.1 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набере чинності, серед іншого, і з дня набрання чинності закону України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами. Верховна Рада України 13.03.2022 року зареєструвала законопроект №7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (надалі – Законопроект 7150). Мета статті полягає у проведенні дослідження виникнення податкових наслідків у розумінні Податкового кодексу України, на фоні можливих нововведень передбачених Законопроектом 7150, і пов'язаних з можливістю проведення бартерних операцій з віртуальними активами в Україні. Підсумовуючи дослідження можна стверджувати, що юридичні особи не мають аналогічні податкові преференції, щодо проведення бартерних (товарообмінних) операцій визначених у п.170.2.-1.2. ПК, яка дозволяє проводити товарообмінні операції фізичним особам та фізичним-особам підприємцям без податкових наслідків від таких операцій. Це свідчить про явний у Законопроекті 7150 дисбаланс податкових норм по відношенню до юридичних та фізичних осіб (фізичних осіб-підприємців), який необхідно привести у збалансовану форму.

Ключові слова: оподаткування, віртуальні активи, криптовалюта, біткоїн, стейблкоїн, токен, безготівкові гроші, грошові сурогати.

**PROSPECTS FOR TAXATION OF BARTER TRANSACTIONS
WITH VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE**

Hrytsai Serhii Oleksandrovych,
Candidate of Law Sciences (Ph.D.),
Associate Professor at the Department
of Sectoral Law and General Legal
Disciplines
(Open International University of Human
Development "Ukraine", Kyiv, Ukraine)

The article studies several tax aspects related to the possibility of barter transactions with virtual assets in Ukraine, provided for by Bill 7150, and which have legal certainty by the Law of Ukraine "On Virtual Assets". The U.S. Federal Tax Service considers virtual currency as a digital representation of value that functions as a medium of exchange, a unit of account and/or value store. In some environments, it works as a "real" currency (i.e., U.S. or any other country of exchange, which is designated as legal tender, circulates, and is generally used and accepted as a medium of exchange in the issuer's country), but it does not have the status of legal tender in the United States (as in the vast majority of countries of the world). In general, the sale or other exchange of virtual currencies, or the use of virtual currencies to pay for goods or services, or the holding of virtual currencies as an investment, usually has tax consequences that can lead to tax liabilities. Regarding federal tax consequences, such a statement applies only to transactions in convertible virtual currency or transactions that use convertible virtual currency. The Parliament of Ukraine adopted on 17.02.2022 the Law of Ukraine "On Virtual Assets" No. 2074-IX (hereinafter referred to as the Law 2074). According to his previously submitted proposals, which were signed by the President of Ukraine on 15.03.2022, after the changes were taken into account. According to paragraph 1 of Section VI "Final and Transitional Provisions" of the Law 2074, the law itself will enter into force, among other things, from the date of entry into force of the Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the peculiarities of taxation of transactions with virtual assets. On 13.03.2022, the Parliament of Ukraine registered draft law No. 7150 "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets" (hereinafter referred to as Draft Law No. 7150). The purpose of the article is to conduct a study of the emergence of tax consequences in the understanding of the Tax Code of Ukraine, against the background of possible innovations provided for by Draft Law No. 7150, and related to the possibility of barter transactions with virtual assets in Ukraine. Summing up the study, it can be argued that legal entities do not have similar tax preferences for barter (commodity exchange) transactions defined in paragraphs 170.2.-1.2. A PC that allows carrying out commodity exchange operations to individuals and individual entrepreneurs without tax consequences from such operations. This indicates a clear imbalance of tax norms in Draft Law No. 7150 about legal entities and individuals (individual entrepreneurs), which must be brought into a balanced form.

Key words: taxation, virtual assets, cryptocurrency, bitcoin, stablecoin, token, non-cash money, money surrogate.

Вступ (Вихідні передумови). Україна зможе бути попереду інших країн у сфері віртуальних активів – у цьому переконаний заступник Міністра цифрової трансформації з питань розвитку ІТ [1].

Наведемо визначення віртуальним валютам, яке дало федеральна податкова служба США, – це цифрове представлення вартості, яке функціонує як засіб обміну,

розрахункова одиниця та / або сховище вартості. У деяких середовищах вона працює як «реальна» валюта (тобто монетно-паперові гроші США або будь-якої іншої країни, яка позначена як законний платіжний засіб, циркулює, і зазвичай використовується і приймається як засіб обміну в країні емітенті), але вона не має статусу законного платіжного засобу в США (прим. авт. – як і у переважній більшості країн світу). Криптовалюта є типом віртуальної валюти, яка використовує криптографію для перевірки та захисту транзакцій, які є цифровими записами в розподіленому реєстрі, наприклад, блокчейні. Віртуальна валюта, яка має еквівалентну вартість в реальній валюті, або яка виступає в якості заміни реальної валюти, називається «конвертованою» віртуальною валютою. Біткоїн є одним із прикладів конвертованої віртуальної валюти. Біткоїн може торгуватися між користувачами в цифровому вигляді і його можна придбати або обміняти на долари США, євро та інші реальні або віртуальні валюти. Загалом, продаж або інший обмін віртуальних валют, або використання віртуальних валют для оплати товарів або послуг, або проведення віртуальних валют як інвестиції, як правило, має податкові наслідки, які можуть призвести до податкових зобов'язань. Таке твердження, щодо федеральних податкових наслідків, стосується лише операцій в конвертованій віртуальній валюті або операціях, які використовують конвертовану віртуальну валюту. [12]

Огляд літератури. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі – Закон 2074) [7]. Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій [11]. Згідно п.1 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набере чинності [4]: а). з дня набрання чинності закону України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами; б). впровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, про що додатково зазначено у п.2 Розділу VI Прикінцеві та перехідні положення, як обмеження в можливості застосування санкцій передбачених статтею 23 Закону 2074. Для виконання приписів п.1 Розділу VI Закону 2074 та з метою введення його в дію [3], Верховна Рада України 13.03.2022 року зареєструвала законопроект №7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (надалі – Законопроект 7150) [10].

Мета статті. Провести дослідження виникнення податкових наслідків у розумінні Податкового кодексу України, на фоні можливих нововведень передбачених Законопроектом 7150, і пов'язаних з можливістю проведення бартерних операцій з віртуальними активами в Україні, які мають правову визначеність згідно Закону України «Про віртуальні активи».

Виклад методики. При проведенні дослідження використовувалися: загальнонаукові методи дослідження – дедукція та індукція, синтез та аналіз, наукова абстракція, системний підхід; спеціально – юридичні методи пізнання – формально правовий; правове прогнозування, ретроспективний та порівняльно правовий метод; методологічне обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження.

Результати дослідження. Законопроекту 7150 закликає сформуванню в правовому полі України легальну податкову платформу для криптовалюти, щодо яких у Законі 2074 прийнято узагальнюючу назву – віртуальні активи. Загалом це повинно привести до відчутного зростання у найближчому часі внутрішнього валового продукту України. Це може бути забезпечено, тим що Законопроект 7150 передбачає надання податкових стимулів при оподаткуванні операцій пов'язаних з віртуальними

активами, що ймовірно дасть змогу для розквіту нової цифрової економіки, як легальної галузі, що сплачує податки до бюджету України.

1. *Визначення та правове врегулювання віртуальних активів.* Державне регулювання ринку віртуальних активів – здійснення державою в особі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (надалі – НКЦПФР) [2] та Національного банку України (надалі – НБУ) [8] комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком віртуальних активів, регулювання правил функціонування постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринку віртуальних активів (п.1 ст.16 Закон 2074).

Державне регулювання у сфері обороту забезпечених віртуальних активів, що забезпечені валютними цінностями (ЗВА(ВЦ)), у межах своїх компетенцій, здійснює – Національний банк України (надалі – НБУ).

Державне регулювання у сфері обороту віртуальних активів, крім ЗВА(ВЦ), зокрема і щодо забезпечених віртуальних активів, що забезпечені цінним папером або деривативним фінансовим інструментом (ЗВА(ФІ)), у межах своїх компетенцій, здійснює – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (надалі – НКЦПФР).

Закону 2074 формує власний поділ віртуальних активів, який не схожий з загальноприйнятим у спільноті що має відношення до криптоіндустрії:

- *віртуальний актив* – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п.п. 1 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Віртуальні активи є нематеріальними благами, особливості обороту яких визначаються Цивільним кодексом України та цим Законом. Віртуальні активи можуть бути незабезпеченими або забезпеченими. (п. 1 ст. 4 Закону 2074);

- *забезпечений віртуальний актив* – віртуальний актив, що посвідчує майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п.п. 3 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Забезпечені віртуальні активи посвідчують майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п. 3 ст. 4 Закону 2074);

- *незабезпечений віртуальний актив* – віртуальний актив, що не посвідчує жодних майнових або немайнових прав (п.п. 6 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Незабезпечені віртуальні активи майнових прав не посвідчують. (п. 2 ст. 4 Закону 2074);

У свою чергу, забезпечений віртуальний актив, як вже фінансовий віртуальний актив, формує два окремих напрямку вже свого внутрішнього розподілу, на: забезпечений валютними цінностями та забезпечений цінними паперами або деривативним фінансовим інструментом (п.6 ст.4 Закону 2074):

- емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений валютними цінностями (далі – ЗВА(ВЦ));

- емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений цінним папером або деривативним фінансовим інструментом (далі – ЗВА(ФІ)).

2. *Постачальники послуг з обороту віртуальних активів.* Суб'єкти господарювання усіх форм власності мають право провадити діяльність постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умови виконання вимог, визначених Законом 2074 (п. 1 ст. 18 Закону 2074).

Діяльність постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, допускається виключно за умови отримання дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів відповідного виду, визначеного Законом 2074 (п. 2 ст. 18 Закону 2074).

Суб'єктам господарювання дозволяється провадити більше одного виду діяльності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умови отримання дозволу на надання кожного відповідного виду послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (п. 3 ст. 18 Закону 2074).

Постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, – виключно суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності: 1). зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів; 2). обмін віртуальних активів; 3). переказ віртуальних активів; надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами (п.п. 8 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

Постачальником послуг може бути іноземна юридична особа, яка є учасником ринку віртуальних активів, за правом іноземної держави провадить діяльність як постачальник послуг у порядку та на умовах, визначених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з урахуванням вимог та обмежень, визначених цим Законом (п. 6 ст. 9 Закону 2074).

У деяких випадках не є обов'язковим отримувати дозвіл на провадження діяльності з обороту віртуальних активів, а у деяких, потрібно додатково мати відповідну ліцензію:

- *видача дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів ЗВА(ФІ) – у встановлених НКЦПФР випадках та порядку, професійні учасники ринків капіталу мають право на провадження відповідного виду діяльності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, без отримання дозволів, передбачених Законом 2074 (п. 17 ст. 19 Закону 2074);*

- *випаді дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів ЗВА(ВЦ) – а) постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, який є банком, має право надавати послуги, пов'язані з оборотом ЗВА(ВЦ), на підставі банківської ліцензії та дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів; б). постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, який є небанківською фінансовою установою, має право надавати послуги, пов'язані з оборотом ЗВА(ВЦ), на підставі ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій та дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (п.16 ст.19 Закону 2074).*

Нагляд за діяльністю постачальників послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), які є банками, філіями іноземних банків, здійснюється у порядку, визначеному Законом України "Про банки і банківську діяльність" [5]. Нагляд за діяльністю постачальників послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), які є небанківськими фінансовими установами, здійснюється у порядку, визначеному Законом України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" [9] (п. 2 ст. 17 Закону 2074).

Постачальником послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), може бути лише фінансова установа (п. 7 ст. 9 розділу III Закону 2074).

Послугами з обміну віртуальних активів є діяльність, пов'язана з обміном віртуальних активів на інші віртуальні активи та валютні цінності, що здійснюється для третіх осіб та/або за дорученням та в інтересах третіх осіб.

Постачальники послуг з обміну віртуальних активів мають право надавати послуги з обміну віртуальних активів виключно на інші віртуальні активи або на національну валюту (гривню), а у випадках, визначених Національним банком України, – на інші валютні цінності (п. 2 ст. 11 Закону 2074).

Термін "валютні цінності" вживається в Законі 2074 у значенні, наведеному в Законі України "Про валюту і валютні операції" (п.п. 2 п. 1 ст. 1 Закону 2074) [6]. У разі запровадження НБУ заходів захисту відповідно до Закону України "Про валюту і валютні операції" норми Закону 2074 застосовуються до операцій з обміну віртуальних активів у частині, що не суперечить цим заходам захисту.

Таким чином реалізація віртуальних активів у правовому полі України можлива виключно через посередника, а саме постачальника послуг з обігу віртуальних активів: а). при процедурі прямого продажу, – що має дозвіл на надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами; б). при процедурі обміну, – що має дозвіл на надання операцій з обміну віртуальних активів на інші віртуальні активи та валютні цінності.

3. *Зміни до Податкового кодексу України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про віртуальні активи».*

Відповідно до Проекту 7150 змін у Податковому кодексі України (надалі – ПК) будуть введені нові поняття у статті 14 розділу I «Загальні положення» зокрема: *віртуальний актив* (ст.14 п.14.1.33 ПК), *забезпечений віртуальний актив* (ст.14 п.14.1.61 ПК), *незабезпечений віртуальний актив* (ст.14 п.14.1.62 ПК), *постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів* (ст.14 п.14.1.192 ПК), *послуги, пов'язані з оборотом віртуальних активів* (ст.14 п.14.1.184 ПК), *постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів* (ст.14 п.14.1.192 ПК) – вживаються у значенні, наведеному в Законі України "Про віртуальні активи".

Окрім цього мають місце і нові визначення які відносяться виключно до специфіки нормування податкових відносин в Україні і притаманні Податковому кодексу України:

прибуток від операцій з віртуальними активами для цілей розділу IV цього Кодексу – дохід у вигляді позитивної різниці між доходом, отриманим платником податку від проведення операцій з віртуальними активами та витратами на їх придбання (ст. 14 п. 14.1.196-1 ПК);

використання забезпеченого віртуального активу – припинення права власності на забезпечений віртуальний актив передачею власнику забезпеченого віртуального активу майнового права, що було ним забезпечено (ст. 14 п. 14.1.25 ПК);

товари – матеріальні та нематеріальні активи, у тому числі земельні ділянки, земельні частки (паї), а також цінні папери та деривативи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та погашення, *та віртуальні активи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та використання* (ст. 14 п. 14.1.244 ПК);

4. *Оподаткування бартерних операцій з віртуальними активами.* Наведемо визначення правової дефініції, яка є ключовою у контексті нашого дослідження, визначення якої надається у ст.14 Податкового кодексу України, як бартерна (товарообмінна) операція, – господарська операція, яка передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у грошовій формі в рамках одного договору (ст. 14 п. 14.1.10 ПК).

Розділ IV «Податок на доходи фізичних осіб» регулює порядок оподаткування доходів фізичних осіб, які знаходяться на загальній системі оподаткування. Тобто не використовують спеціальні податкові режими, які регулюються однойменним розділом XIV, а саме її главою 1 «Спрощена система оподаткування, обліку та звітності».

Проект 7150 передбачає у підпункті «г» п. 170.2-1.2 Податкового кодексу, який знаходиться у рамках глави 1 розділу XIV, і регулює визначення прибутку від операцій з віртуальними активами, що обмін віртуального активу на інший віртуальний актив не призводить до виникнення доходу чи витрат від операцій з віртуальними активами у платника податку (п.п. «г» п. 170.2-1.2. ПК).

Потрібно брати до уваги, що платники єдиного податку першої – третьої груп повинні здійснювати розрахунки за відвантажені товари (виконані роботи, надані послуги) виключно в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій) (п. 291.6 ПК). Таким чином, відповідно до діючих норм Податкового кодексу України, платники єдиного податку першої-третьої груп не можуть використовувати у своїй підприємницькій діяльності бартерні операції.

Але у той же час Законопроект 7150 передбачає, можливість застосовувати початковикам послуг з обороту віртуальних активів спрощену систему оподаткування, тобто перебувати платниками єдиного податку першої-третьої груп. Так п. 291 глави 1 «Спрощена система оподаткування, обліку та звітності», розділ XIV «Спеціальні податкові режими» передбачає, що не можуть бути платниками єдиного податку першої – третьої груп (п.291.5. ПК): суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи – підприємці), які здійснюють: б) діяльність у сфері фінансового посередництва, крім діяльності у сфері страхування, яка здійснюється страховими агентами, визначеними Законом України "Про страхування", сюрвейерами, аварійними комісарами та аджастерами, визначеними розділом III цього Кодексу, та діяльності з надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (п. 291.5.1 ПК); страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом, крім суб'єктів господарювання, що надають виключно послуги, пов'язані з оборотом віртуальних активів; реєстратори цінних паперів (п.291.5.4 ПК).

Окрім цього потрібно враховувати, механізм оподаткування доходів, отриманих фізичною особою-підприємцем від провадження господарської діяльності, крім осіб, що обрали спрощену систему оподаткування (ст. 177 ПК). Не включаються до доходу фізичної особи – підприємця суми доходу у вигляді прибутку від операцій з віртуальними активами. Оподаткування таких доходів фізичної особи – підприємця здійснюється у порядку, визначеному пунктом 170.2-1 статті 170 Податкового Кодексу (п. 177.3.3 ПК).

У свою чергу п. 170.2-1 ПК регулює оподаткування прибутку від операцій з віртуальними активами та входить до розділу IV «Податок на доходи фізичних осіб».

Висновки. На підставі вище викладеного можна сформулювати ряд висновків щодо проведеного дослідження виникнення податкових наслідків у розумінні Податкового кодексу України, на фоні можливих нововведень передбачених Законопроектом 7150, і пов'язаних з можливістю проведення бартерних операцій з віртуальними активами в Україні, які мають правову визначеність згідно Закону України «Про віртуальні активи»:

1. Фізична особа може проводити бартерні (товарообмінні) операції з віртуальними активами, та такий обмін віртуального активу на інший віртуальний актив не призведе до виникнення доходу чи витрат від операцій з віртуальними активами у платника податку (п.п. «г» п. 170.2-1.2. ПК).

2. Фізична особа-підприємцем, яка застосовує спрощену систему оподаткування, не буде мати можливість проводити бартерні (товарообмінні) операції з віртуальними активами (п. 291.6 ПК).

3. Фізична особа-підприємець, яка знаходиться на загальній системі оподаткування може у своїй діяльності проводити бартерні (товарообмінні) операції з віртуальними активами (п. 177.3.3 ПК) та такий обмін віртуального активу на інший віртуальний актив не призведе до виникнення доходу чи витрат від операцій з віртуальними активами у платника податку (п.п. «г» п. 170.2-1.2. ПК).

Однак, підсумовуючи дослідження можна стверджувати, що юридичні особи не мають аналогічні податкові преференції, щодо проведення бартерних (товарообмінних) операцій визначених у п.170.2.-1.2. ПК, яка дозволяє проводити товарообмінні операції фізичним особам та фізичним-особам підприємцям без податкових наслідків від таких операцій.

Юридичні особи повинні розраховувати фінансовий результат відповідно до п. 141.9.1 ПК, – окремо визначаючи загальний фінансовий результат від операцій

з продажу або іншого відчуження віртуальних активів податкового (звітного) періоду відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності.

Це свідчить про явний у Законопроекті 7150 дисбаланс податкових норм по відношенню до юридичних та фізичних осіб (фізичних осіб-підприємців), який необхідно привести у збалансовану форму.

Список використаних джерел:

1. Мінцифра спільно з криптоспільнотою презентували стратегію розвитку ринку віртуальних активів. *Міністерство цифрової трансформації України*. 21.07.2021. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-spilno-z-kriptospilnotoyu-prezentuvati-strategiyu-rozvitku-rinku-virtualnih-aktiviv> (дата звернення: 15.05.2022).
2. Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку. Указ Президента України від 23.11.2011 р. №1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1063/2011> (дата звернення: 08.05.2022).
3. Порівняльна таблиця до Проекту №7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» від 13.03.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233> (дата звернення: 17.04.2022).
4. Пояснювальна записка до Проекту №7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні» від 13.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235> (дата звернення: 17.04.2022).
5. Про банки і банківську діяльність. Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14> (дата звернення: 08.05.2022).
6. Про валюту і валютні операції. Закон України. (Перша редакція 21.06.2018). №2473-VIII. Також доступний за URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T182473> (дата звернення: 18.04.2022).
7. Про віртуальні активи. Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> (дата звернення: 15.04.2022).
8. Про Національний банк України. Закон України від 20.05.1999р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14> (дата звернення: 22.04.2022).
9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. Закон України від 12.07.2001р. №2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2664-14> (дата звернення: 20.04.2022).
10. Проект №7150 Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (дата звернення: 15.04.2022).
11. Пропозиції Президента України до Закону «Про віртуальні активи». Картка законопроекту. 2020. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698> (дата звернення: 16.04.2022).
12. Virtual Currencies. Internal Revenue Service. IRS USA. URL: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/virtual-currencies> (дата звернення: 26.05.2022).

УДК 340.116

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.10>

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОДИНАДЦЯТИРІВНЕВОЇ БАЗОВОЇ ТА СУПУТНЬОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТА ІНШОЇ ОСВІТИ

Дубенко Олександр Миколайович,
кандидат юридичних наук,
проректор
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Боксгорн Анастасія Вікторівна,
доктор філософії,
в.о. доцента кафедри мовної підготовки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Розкрито сутність ретроспективного спеціального навчального курсу певної науки на прикладі теорології юриспруденції, який повинен містити всі застарілі положення відповідної науки і мати значення для цілеспрямованого проведення наукових досліджень, розуміння того, що і на якому рівні і коли і власне ким було розроблено і т.п.

Викладено структуру та призначення еталонного навчального курсу теорології юриспруденції, положення якого мають поєднувати всі найновітніші та найбільш практично значущі положення відповідних дисертаційних досліджень та вичерпне розподілятися між такими спеціальними навчальними курсами даної науки, як система базових спеціальних навчальних курсів даної науки для спеціалізованого шкільного рівня, базовий університетський бакалаврський спеціальний навчальний курс, система базових університетських спеціалістських спеціальних навчальних курсів, базових академічних (магістерських) спеціальних навчальних курсів базових спеціальних навчальних курсів післядипломної освіти.

Підкреслено, що юридична освіта повинна здійснюватися у двох аспектах : а) базової юридичної освіти юристів за кожною із спеціальностей (правознавство, антиделіктологія), спеціалізацій та субспеціалізацій, що може здійснюватись лише в рамках шкільного спеціалізованого, університетського, академічного та післядипломного рівня; б) супутньої юридичної освіти в рамках кожної із неюридичних спеціальностей, спеціалізації та/або субспеціалізації кваліфікованого робітника, шкільного спеціалізованого, університетського, академічного, позанормативного та післядипломного рівня.

Звернуто увагу, що через те, що юридична підготовка юристів та неюристів може здійснюватися в рамках спеціалізованого шкільного, університетського, академічного та післядипломного рівнів, для всіх перерахованих рівнів освіти має розроблятися як система базових спеціальних курсів з кожної із юридичних наук або їх груп для кожної з юридичних спеціальностей, спеціалізацій та/або спеціалізацій, так і система сумативних спеціальних курсів з основ юриспруденції або більш поглибленого вивчення положень певних юридичних наук для кожної з неюридичних спеціальностей, спеціалізацій та/або спеціалізацій та кожного із порядків отримання освіти за відповідним рівнем, а для дошкільного, шкільного і кваліфікованого робітничого рівня лише сумативні спеціальні курси з основ юриспруденції для кожного з порядків їх отримання.

Ключові слова: ретроспективний навчальний курс; еталонний навчальний курс; система часткових і суммативних навчальних курсів; елементарні і кваліфіковані читачі; некваліфіковані і кваліфіковані викладачі.

THE DEVELOPMENT OF AN INNOVATIVE CONCEPT OF EDUCATIONAL OF ELEVEN-LEVEL BASIC AND SUPPORTING JURIDICAL AND OTHER EDUCATION

Dubenko Oleksandr Mykolaiovych,
Candidate of Law,
Vice-rector
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

Bokshorn Anastasiia Viktorivna,
PhD,
Acting Associate Professor
of Language Training
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The essence of a retrospective special training course of a certain science on the example of jurisprudence theology is revealed.

The structure and purpose of the touchstone training course of jurisprudence theology is stated, the provisions of which should combine all the latest and most practical provisions of the relevant dissertation research and be comprehensively distributed among such special courses of this science, as a system of basic special courses for specialized school level, bachelor's special training course, system of basic university specialist special training courses, basic academic (master's) special training courses and of basic special training courses of postgraduate education.

It is emphasized, that juridical education should be carried out in two aspects : a) basic juridical education of lawyers in each of the specialties (legal science, antidelictology), specializations and subspecializations, which can be carried out only within specialized school, university, academic and postgraduate levels; b) related juridical education within each of the non-lawyers specialties, specialization and/or subspecialization of a skilled worker, specialized school, university, academic, non-standard and postgraduate levels.

It is noted, that due to the fact that legal training of lawyers and non-lawyers can be carried out within the specialized school, university, academic and postgraduate levels, for all these levels of education should be developed as a system of basic special courses in each of the juridical sciences or their groups, juridical specialties, specializations and/or specializations, and a system of summative special courses of jurisprudence or more in-depth study of certain juridical sciences for each of the non- lawyers specialties, specializations and/or specializations and each of the procedures for education at the appropriate level, and for preschool, school and skilled workers only summative special courses in the basics of jurisprudence for each of the procedures for obtaining them.

Key words: the retrospective training course; the touchstone training course; the system of partial and summative training courses; an elementary and qualified readers; an unqualified and qualified teachers.

Постановка проблеми та її актуальність. Розгляд в окремій науковій статті даного збірника наукових праць найбільш виваженого варіанту інноваційної концепції безкоштовної та доступної одинадцятирівневої базисної та супутньої юридичної та іншої освіти спонукає на виконання вимог ст. 1 і ч. 1 ст. 8 Конституції України [3] та Національної програми правової освіти населення [4] звернути увагу й на наявність та можливість розвитку й відповідного інноваційного розуміння навчально-методичного забезпечення даної концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливої уваги в такому аспекті набуває розроблена і поступово розвинута О. С. Тунтулою за результатами парламентських слухань «Правове забезпечення реформи освіти в Україні», що мали місце у Києві 9 грудня 2015 р. за участі О.А. Кириченка та його учнів [5], інноваційна концепція навчального забезпечення одинадцятирівневої базисної і супутньої юридичної та іншої освіти [1, с. 80-92; 2, с. 438-454; 5; та ін.], яка, однак, до цього часу також ще не була апробована в межах фахових наукових видань із метою започаткування широкої коректної наукової дискусії з розробки на її основі загально визнаного варіанту вирішення цієї надто актуальної проблеми.

Метою цієї статті є апробація в межах фахових наукових видань інноваційної концепції навчально-методичного забезпечення одинадцятирівневої базисної і супутньої юридичної та іншої освіти з метою започаткування широкої коректної наукової дискусії з розробки на основі даної концепції загально визнаного варіанту вирішення цієї надто актуальної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Порядок реалізації **інноваційної концепції навчально-методичного забезпечення одинадцятирівневої базисної і супутньої юридичної та іншої освіти** варто представити у такій редакції :

1. **Ретроспективний спеціальний навчальний курс певної науки, наприклад, теорології юриспруденції** (який повинен містити всі застарілі положення відповідної науки і мати значення для цілеспрямованого проведення наукових досліджень, розуміння того, що і на якому рівні і коли і власне ким було розроблено і т.п.).

2. **Еталонний навчальний курс тієї ж науки**, положення якого мають поєднувати всі найновітніші та найбільш практично значущі положення відповідних дисертаційних досліджень та :

2.1. Вичерпне розподілятися між такими спеціальними навчальними курсами, як :

2.1.1. **Система базових спеціальних навчальних курсів з теорології юриспруденції** з кожної із спеціалізацій та/або субспеціалізацій правознавчої чи антиделіктної спеціальності шкільного спеціалізованого освітнього кваліфікаційного рівня (далі – ОКР) [1, с. 80; 5].

Зважаючи на те, що Національна програма правової освіти населення цілком обґрунтована з метою забезпечення становлення нашої країни в контексті вимог ст. 1 і ч. 1 ст. 8 Конституції України власне правовою державою [3] розглядає правову освіту населення як безперервний процес, який має брати початок вже з дошкільної освіти [4], юридична освіта повинна здійснюватися у двох аспектах :

а) базової юридичної освіти юристів за кожною із спеціальностей (правознавство, антиделіктологія), спеціалізацій та субспеціалізацій, що може здійснюватись лише в рамках шкільного спеціалізованого, університетського, академічного та післядипломного ОКР кожного із порядків їх проходження [2, с. 439].

Наприклад, у рамках шкільного спеціалізованого ОКР більш правильно готувати юристів низки спеціалізацій правознавчої спеціальності (нотаріат, реєстратор актів цивільного стану, реєстратор прав на нерухоме майно, співробітник пенсійного забезпечення, співробітник соціального забезпечення та роботи), а також ряду спеціалізацій

антиделіктної спеціальності (помічників) та суддів місцевих та обласних судів, коли помічники суддів Верховного суду України, який ухвалює остаточні рішення, повинні все ж таки мати юридичну освіту за університетським ОКР [1, с. 81; 5].

б) супутньої юридичної освіти в рамках кожної із неюридичних спеціальностей, спеціалізації та/або субспеціалізації кваліфікованого робітника, шкільного спеціалізованого, університетського, академічного, позанормативного та післядипломного ОКР кожного із порядків їх проходження [2, с. 439].

Саме через те, що юридична підготовка юристів та неюристів може здійснюватися в рамках спеціалізованого шкільного, університетського, академічного та післядипломного ОКР, для всіх перерахованих рівнів освіти має розроблятися як система базових спеціальних курсів з кожної із юридичних наук або їх груп для кожної з юридичних спеціальностей, спеціалізацій та/або спеціалізацій, так і система суммативних спеціальних курсів з основ юриспруденції або більш поглибленого вивчення положень певних юридичних наук для кожної з неюридичних спеціальностей, спеціалізацій та/або спеціалізацій для кожного із порядків отримання освіти відповідного рівня [2, с. 439-440].

У той же час доцільно розробити єдиний для всіх дошкільних навчальних закладів та шкільного рівня **суммативний спеціальний курс з основ юриспруденції** відповідно для дошкільного та шкільного ОКР, причому в останньому випадку окремо для кожного порядку отримання шкільного ОКР, а також систему спеціальних суммативних курсів з основ юриспруденції юридичної підготовки зажною із спеціальностей, спеціалізацій та/або субспеціалізацій кваліфікованого робітничого ОКР та за кожним із порядків отримання освіти за таким рівнем [2, с. 440].

В силу викладеного спочатку викладається система базових спеціальних навчальних курсів зі шкільного спеціалізованого, університетського, академічного та позанормативного ОКР, а потім система супутніх спеціальних навчальних курсів за основами юриспруденції, коли виникає необхідність вказати наявність таких курсів у рамках також шкільного спеціалізованого, університетського, академічного післядипломного ОКР [1, с. 81-82; 5].

2.1.2. Базовий університетський бакалаврський спеціальний навчальний курс з теорології юриспруденції, який повинен представити ті базисні положення відповідної юридичної науки, що потрібні всім без винятку юридичним спеціальностям, спеціалізаціям або субспеціалізаціям підготовки фахівців і фактично являти собою базисні доктринальні знання з теорології юриспруденції, що повинно бути по всім іншим юридичним наукам, наприклад, бакалаврський спеціальний курс теорології юриспруденції, бакалаврський спеціальний курс антикримінальної галузі права, бакалаврський спеціальний курс антикримінального судочинства, бакалаврський спеціальний курс криміналістики, бакалаврський спеціальний курс ординстики та ін. [1, с. 82; 5].

2.1.3. Система базових університетських спеціалістських спеціальних навчальних курсів з теорології юриспруденції для кожної з юридичних спеціальностей та спеціалізації або субспеціалізації спеціалістів.

2.1.4. Система базових академічних (магістерських) спеціальних навчальних курсів з кожної з навчальних юридичних дисциплін для кожної зі спеціальностей та спеціалізацій чи субспеціалізацій магістрів юриспруденції [1, с. 85; 5].

2.1.5. Система базових спеціальних навчальних курсів післядипломної освіти з кожної з навчальних юридичних дисциплін для кожної зі спеціальностей та спеціалізацій чи субспеціалізацій молодших спеціалістів (молодших бакалаврів), спеціалістів та магістрів юриспруденції.

2.2. Разом із еталонними навчальними курсами з усіх юридичних наук стати основою для комплектації :

2.2.1. Системи супутніх суммативних спеціальних навчальних курсів з основ юриспруденції супутнього юридичної освіти неюристів, тобто. коли визначається концепція, з яких саме юридичних наук, які саме положення, та в якому саме обсязі мають скласти кожний із суммативних спеціальних навчальних курсів з основ юриспруденції, а саме :

2.2.1.1. Система базових суммативних спеціальних навчальних курсів з основ юриспруденції для кожного з порядків здобуття дошкільної освіти, що має містити найзагальніші відомості про правовий статус дитини та, при необхідності, бути адаптованою для звичайного, полегшеного та особливого порядку проходження даного освітнього рівня.

2.2.1.2. Система базових суммативних спеціальних навчальних курсів з основ юриспруденції для кожного з порядків здобуття шкільної освіти, що має містити основи теорології юриспруденції та за основними галузями права та судочинства, що більш правильно називати як «Основи юриспруденції» і що має скласти такий фундамент юридичної освіти, який необхідний йому для найбільш ефективного, раціонального і якісного здійснення самостійного правозастосування та у разі необхідності відновлення за допомогою юриста свого порушеного правового статусу; а також складатися з таких часткових спеціальних навчальних курсів, як :

2.2.1.2.1. Базовий суммативний спеціальний навчальний курс з основ юриспруденції для звичайного порядку здобуття шкільної освіти, що має містити суммативні положення щодо базисного шкільного спеціального курсу з основ юриспруденції, що призначені для оволодіння школярами із нормативною поведінкою, психічним та фізичним розвитком [1, с. 85; 5].

2.2.1.2.2. Базовий суммативний спеціальний навчальний курс з основ юриспруденції для полегшеного порядку здобуття шкільної освіти, що має містити дещо полегшені порівняно із базовим шкільним спеціальним курсом загального порядку проходження суммативні положення з основ юриспруденції, що необхідні для виконання аналогічних завдань за більш посиленою допомогою юриста [1, с. 86; 5].

2.2.1.2.3. Базовий суммативний спеціальний навчальний курс з основ юриспруденції для особливого порядку здобуття шкільної освіти, який повинен містити адаптовані до особливостей фізичних обмежень школярів, що навчаються, суммативні положення з основ юриспруденції для виконання аналогічних завдань за більш посиленою допомогою юриста. [1, с. 86-87; 5].

2.2.1.2.4. Базовий суммативний спеціальний навчальний курс з основ юриспруденції для пенітенціарного порядку здобуття шкільної освіти, що покликаний представити суммативні положення з основ юриспруденції, які адаптовані до особливостей їх викладання та вивчення з отриманням необхідного рівня відповідних компетентностей особами, які засуджені за вчинення кримінального чи іншого правопорушення до позбавлення волі або до відбуття інших карально-виховних заходів, у т.ч. примусових заходів виховного чи медичного характеру [1, с. 87; 5].

2.2.1.3. Система супутніх суммативних спеціальних навчальних курсів з основ юриспруденції для кожної зі спеціальностей та спеціалізацій або субспеціалізацій кваліфікованого робочого ОКР та для кожного з порядків його проходження, який повинен містити суммативні основи юриспруденції та завдання з його вивчення аналогічні шкільному ОКР, але тих сторін суспільної діяльності, у межах яких здійснюється обрана кваліфікована робоча спеціальність та спеціалізація або субспеціалізація, а також відновлення порушеного правового статусу.

2.2.1.4. Система супутніх суммативних спеціальних навчальних курсів з основ юриспруденції для кожної з неюридичних спеціальностей та спеціалізацій та/або субспеціалізацій шкільного спеціалізованого ОКР та для кожного з порядків його отримання, який покликаний містити суммативні основи юриспруденції та завдання з його вивчення та на ширшому правовому регулюванні тих сторін громадської діяльності, в рамках яких здійснюється обрана спеціальність та спеціалізація або субспеціалізація спеціалізованого шкільного ОКР та відновлення порушеного правового статусу, а також аналогічно базовому суммативному спеціальному навчальному курсу з основ юриспруденції та інших юридичних наук для шкільного ОКР поділятися на систему часткових суммативних навчальних курсів з основ юриспруденції та інших юридичних наук для спеціалізованого шкільного ОКР із забезпеченням відповідно до звичайного, особливого та пенітенціарного порядку його проходження.

2.2.1.5. Система супутніх суммативних спеціальних навчальних курсів з основ юриспруденції для кожної з неюридичних спеціальностей та спеціалізацій та/або субспеціалізацій університетського ОКР та для кожного з порядків його проходження.

2.2.1.6. Система супутніх суммативних спеціальних навчальних курсів з основ юриспруденції для кожної з неюридичних спеціальностей та спеціалізацій та/або субспеціалізації академічного ОКР та для кожного з порядків його проходження.

2.2.1.7. Система супутніх суммативних спеціальних навчальних курсів з основ юриспруденції для кожної з неюридичних спеціальностей та спеціалізацій та/або субспеціалізації післядипломного ОКР та для кожного з порядків його проходження [1, с. 87; 5].

2.2.1.8. Система супутніх суммативних спеціальних навчальних курсів з основ тієї чи іншої юридичної науки або певної їх групи для позанормативного ОКР звичайного, полегшеного, особливого та пенітенціарного порядку його проходження, який має містити такі положення юриспруденції, що не входять до основних ОКР та мають на меті розкрити, перш за все, школяру, сутність основних спеціальностей та спеціалізацій чи субспеціалізацій юридичної діяльності [1, с. 87-88; 5].

Така ж система суммативних курсів з інших неюридичних напрямів суспільного життя в рамках даного ОКР покликана також забезпечити витребуваний самим учнем більш поглиблений розвиток або самореалізацію у відповідному напрямку [1, с. 88; 5].

Післядипломні базові та супутні спеціальні навчальні курси з кожної з юридичних наук або їх групи або за основами юриспруденції повинні розроблятися під кожен випуск навчального закладу зі шкільного, робочого кваліфікованого, шкільного спеціалізованого, університетського та академічного ОКР для того, щоб охопити тільки ті необхідні нові доктринальні, прикладні та аналітичні компетентності в галузі юриспруденції, що з'явилися після закінчення відповідного ОКР, його спеціальності, спеціалізації чи субспеціалізації і порядку проходження та необхідні для найбільш ефективного, раціонального та якісного здійснення практичної юридичної чи неюридичної діяльності за відповідною їй спеціальністю та спеціалізацією чи субспеціалізацією або для того, щоб забезпечити якісну перекваліфікацію співробітника із найбільш близької спеціалізації чи субспеціалізації.

У контексті запропонованого варіанту нової доктрини навчально-методичного забезпечення безкоштовної та доступної одинадцятирівневої юридичної чи іншої освіти доцільно наголосити, що існуюча методика викладання навчальних дисциплін призводить до появи наступного **видового поділу категорій викладачів за способом викладання дисциплін** :

1. **Читачів**, тобто таких співробітників навчальних закладів, які, обравши будь-який курс навчальної дисципліни, розроблений іншим вченим чи педагогом, фактично «читає» його, коли методика «читання» обумовлює поділ читачів, у свою чергу,

на : 1.1. *Елементарних читачів*, тобто таких співробітників навчальних закладів, які «читають» чужий курс без будь-яких коментарів та інших пояснень щодо тих чи інших положень курсу [1, с. 90; 5]. 1.2. *Кваліфікованих читачів*, тобто таких співробітників навчальних закладів, які «читають» чужий курс із необхідними коментарями та іншими поясненнями з приводу тих чи інших положень курсу [1, с. 91; 5].

2. **Викладачів**, тобто таких співробітників навчальних закладів, які розробляють власний курс викладання дисципліни, і за ступенем розробленості якого поділяються на : 2.1. *Некваліфікованих викладачів*, тобто таких співробітників навчальних закладів, які обирають кілька курсів навчальної дисципліни, розроблених іншими вченими чи викладачами, та на їх основі розробляють курс навчальної дисципліни без внесення власних положень. 2.2. *Кваліфікованих викладачів*, тобто таких працівників навчальних закладів, які розробляють власний курс навчальної дисципліни з повним, переважним чи частковим використанням власних результатів наукової діяльності [1, с. 91; 2, с. 451-452; 5].

Висновки. Запропонована редакція інноваційної концепції навчально-методичного забезпечення одинадцятирівневої базисної чи супутньої юридичної та іншої освіти не претендує на завершеність і створює лише надійну доктринальну, проектну законодавчу та іншу прикладну основу для розробки у процесі широкої коректної наукової дискусії загально визнаного варіанту вирішення даної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Кириченко А. А. Новая доктрина одиннадцатилетнего образования и его учебного обеспечения : монография / А. А. Кириченко, А. К. Виноградов, Ю. Д. Ткач, А. С. Тунгула; под ред. А. А. Кириченко. Киев : Издатель Назаров О. А., 2019. 182 с. (приложение к электронному реферативно-научному журналу «Судебно-психологическая экспертиза. Применение полиграфа и специальных знаний в юридической практике»), русс., укр. URL : <http://expertize-journal.org.ua/profesor-kirichenko-o-a/971-kirichenko-a-a-vinogradov-a-k-tkach-yu-d-tuntula-a-s-novaya-doktrina-odinnadtsatiurovnevo-obrazovaniya-i-ego-uchebnogo-obespecheniya-monografiya>
2. Кириченко О. А., Ткач Ю.Д., Бондаренко І.В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O.; Київ : Видавець Назаров О. А., 2022. 2-ге вид. 1004 с.
3. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141, із змінами, згідно із законом України № 27-ІХ від 3 вересня 2019 р., ВВР, 2019, № 38, ст. 160. *Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
4. Національна програма правової освіти населення. Затв. Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>
5. Розширена доповідь О. А. Кириченка «Недоліки та надбання міжнародного і вітчизняного правового регулювання освіти та новітня доктрина чотирнадцятиступеневої освіти та науки». 22 510 слів. Парламентські слухання «Правове забезпечення реформи освіти в Україні» 9 грудня 2015 р. URL : <http://ihpl-mnu.mk.ua/головна/science/conference/розширена-доповідь-о-а-кириченка-недо/>

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.11>

АНАЛІЗ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ОРГАНАМИ ПРАВОПОРЯДКУ

Терехов Віталій Юрійович,
кандидат юридичних наук,
адвокат
(м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена аналізу антикорупційних процесуальних відносин в системі управління органами правопорядку в умовах відсутності чіткого розуміння інструкційних норм працівниками правоохоронних органів щодо дотримання антикорупційного законодавства.

Вперше запропоновано зміст поняття антикорупційної процедури як виду юридичної процедури, що охоплює сукупність процесуальних норм, які встановлюють порядок дотримання антикорупційних обмежень та прийняття управлінських рішень щодо них.

Мінімізація корупціогенних проявів в кадровій правоохоронній політиці передбачає застосування наступних процесуальних антикорупційних норм: організацію процесів постійного навчання та підвищення кваліфікації правоохоронців; ротацию кадрів; зменшення управлінського впливу на підпорядкованих осіб з метою недопущення втручання та надання неправомірних вказівок; розширення процесів комунікацій; підвищення авторитету та довіри до правоохоронних інституцій шляхом забезпечення транспарентності управлінських процесів; вжиття заходів на недопущення приховування фактів скоєння корупційних правопорушень працівниками правоохоронних органів; забезпечення антикорупційної безпеки службовців органів правопорядку.

Джерелами антикорупційного правового регулювання у сфері правоохоронної діяльності є: Закон України «Про запобігання корупції», акти, роз'яснення та приписи Національного агентства із запобігання корупції; окремі закони щодо регулювання діяльності правоохоронних органів, постанови Кабінету Міністрів України з питань управління правоохоронною роботою, відомчі акти правоохоронних органів внутрішньої та загальнодержавної дії; кодекси етичної поведінки та дисциплінарні статuti; міжнародні документи у формі рекомендацій та настанов, що носять методологічний характер; акти судової правотворчості.

Безпосередня взаємодія Національного агентства із запобігання корупції із правоохоронними органами передбачає не тільки обмін інформацією про правопорушення адміністративного чи кримінального характеру для подальшого розслідування їх уповноваженими органами. Кожен правоохоронний орган у своєму штаті зобов'язаним мати антикорупційного уповноваженого, який реалізує антикорупційну відомчу політику.

Ключові слова: процесуальні правовідносини, управління правоохоронними органами, антикорупційні норми, правоохоронні органи, Національне агентство із запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, запобігання корупції, перевірка на доброчесність, етичні правила.

ANALYSIS OF ANTI-CORRUPTION PROCEDURAL RELATIONS IN THE MANAGEMENT OF LAW ENFORCEMENT BODIES

Terekhov Vitaly Yuriiovich,
Candidate of Law Sciences
Lawyer
(Odesa, Ukraine)

In this article is analyzed the anti-corruption procedures in law enforcement, taking into account the lack of clear understanding of the instructions among law enforcement officers on their compliance with anti-corruption legislation.

Sources and types of anti-corruption procedures in law enforcement are studied.

Narrow and broad approaches to the understanding of anti-corruption procedure are distinguished based on the dialectical inference of a narrow and broad approach to the definition of administrative procedure. According to the narrow approach, anti-corruption procedures are covered exclusively outside the management process and are devoid of action. In a broad sense, the scope of anti-corruption procedural law goes beyond internal management processes and forms an independent (closed) relationship.

Minimization of corruption-inducing manifestations in enforcement policy involves the application of the following procedural anti-corruption norms: organization of ongoing training and professional development of law enforcement officers; personnel rotation; reduction of managerial influence on subordinates in order to prevent interference and giving illegal instructions; expansion of communication processes; increasing the authority and trust in law enforcement institutions by ensuring the transparency of management processes; taking measures to prevent the concealment of the facts of the commission of corruption offenses by law enforcement officers; ensuring anti-corruption security of law enforcement officials.

The sources of anti-corruption legal regulation in the field of law enforcement are: the Law of Ukraine "On Corruption Prevention", acts, clarifications and prescriptions of the National Agency on Corruption Prevention; separate laws on the regulation of the activities of law enforcement agencies, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the management of law enforcement work, departmental acts of law enforcement agencies of internal and national effect; codes of ethical conduct and disciplinary statutes; international documents in the form of recommendations and guidelines of a methodological nature; acts of judicial law-making.

The direct interaction of the National Agency for the Prevention of Corruption with law enforcement agencies involves not only the exchange of information about offenses of an administrative or criminal nature for further investigation by their authorized bodies. Each law enforcement agency in its state is obliged to have an anti-corruption commissioner who implements the department's anti-corruption policy.

Key words: procedural legal relations, management of law enforcement agencies, anti-corruption regulations, law enforcement agencies, National Agency on Corruption Prevention, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, prevention of corruption, integrity check, ethical rules.

Вступ. Система антикорупційного законодавства на сучасному етапі продукує чисельну кількість процесуальних норм, які регламентують порядок виконання антикорупційних обмежень, дотримання заборон, пов'язаних із ризиком настання конфлікту інтересів тощо. Натомість, розуміння ясності, чіткості інструкційних норм серед працівників правоохоронних органів щодо дотримання антикорупційного законодавства немає. З теоретичної точки зору, необхідність дослідження процесуальних

антикорупційних норм набуває все більшої актуальності у зв'язку із поглибленою інтеграцією антикорупційного права в систему управлінських відносин.

Мета статті полягає в аналізі антикорупційних процесуальних відносин в системі управління органами правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Слід відмітити, що сучасний підхід до розвитку антикорупційної інфраструктури неможливо уявити без процесуального права. Саме дотримання процесуальних норм антикорупційного права забезпечує дієвість управлінського процесу та ефективність антикорупційної політики держави. За вузьким підходом, антикорупційні процедури охоплюються виключно межами управлінського процесу і позбавлені дії поза таким. У широкому розумінні, охопленість антикорупційного процесуального права виходить за межі внутрішньо управлінських процесів та утворює відносини самостійного (замкнутого) характеру.

Для повноти розуміння природи антикорупційних відносин в діяльності суб'єктів правопорядку важливим є з'ясування змісту, ознак правової процедури та її впливу на управління правоохоронною функцією держави.

В доктрині правової науки вчені досить давно приділяють увагу вивченню зазначеного питання. Так, низка сучасних умовиводів змісту та суттєвих ознак зроблена ще на початку зародження адміністративного права та творення незалежної української правової системи. Поняття «юридичної процедури» О. П. Євсєєв пропонує розуміти з позиції наступних елементів як: специфічне правовідношення або комплекс правових відносин (системний підхід); сукупність юридичних дій, які послідовно здійснюють суб'єкти права (діяльнісний підхід); нормативно встановлений порядок вчинення таких дій (алгоритмічний підхід) [3, с. 8].

Не помилкою є формулювання умовиводу в тому, що адміністративна процедура є видом правової процедури.

На думку О. Г. Стрельченко, існує розуміння адміністративної процедури як урегульованого чинними нормами порядку провадження у справах, що є дотичним до судових справ, пов'язаних з адміністративними стягненнями чи владним примусом [13, с. 107.]. Іншої думки дотримується і М. В. Джафарова, яка адміністративну процедуру визначає як офіційно встановлений порядок прийняття та виконання суб'єктами відповідних адміністративно-правових відносин управлінського рішення (акта) [1, с. 11].

Багатогранність підходів не заперечує хибність того чи іншого термінологічного розуміння, а лише розширює межі поняття в адміністративній науці.

Тому системність, послідовність розвитку парадигми юридичної процедури обумовили необхідність законодавчого забезпечення адміністративної процедури в рамках оновлення адміністративного процесу. Проектом Закону розставляються «крапки над і» у розмежуванні поняття «адміністративного провадження» як урегульованого адміністративною процедурою процесу розгляду справи, прийняття та виконання адміністративного акта, та адміністративної процедури як визначеного законодавством порядку здійснення адміністративного провадження [11].

Загалом, вплив антикорупційних норм, які регламентують процесуальні відносини може проявлятися в: створенні бар'єрів для корупційних обмежень; урегулюванні порядку вчинення процесуальних дій; дотриманні меж допустимого втручання в законні права та інтереси приватних осіб; веденні способу життя працівників, який відповідає офіційним задекларованим доходам; відмежуванні публічної служби та приватних інтересів службовців правоохоронних органів; гарантіях законності діяльності через інструкційну модель реагування на корупційні ризики; підвищенні дисципліни, морально-етичної складової правоохоронної служби; розвитку правоохоронного сервісу; підвищенні ефективності контролю.

Виникнення фактів та ризиків корупції при забезпеченні правового порядку та громадської дисципліни потребує реагування шляхом прийняття управлінських рішень. В протилежному випадку, принципи та антикорупційна політика трансформуються на декларацію, що немає нічого спільного із правозастосуванням в реальній роботі працівників правоохоронних органів.

З урахуванням специфіки управління правоохоронними органами, стадіями реалізації управлінського рішення в системі антикорупційного процесу є:

1) дослідження підстав та вивчення предмету відносин щодо дотримання антикорупційних обмежень, з'ясування природи управлінського рішення уповноваженою особою правоохоронних органів щодо його подальшого прийняття;

2) адресування суті та спрямування адміністративної сили рішення щодо особи у формі застосування санкцій, або роз'яснення правил дотримання/усунення конфлікту інтересів;

3) контроль за організацією виконання рішення, отримання зворотного зв'язку з адресатом;

4) аналіз та узагальнення відносин, які виникли у ході реалізації антикорупційних норм.

Також, в теоретичному розумінні має значення ідентифікація ознак норм, які встановлюють порядок реалізації антикорупційних обмежень: існування в межах відносин, окреслених антикорупційним спрямуванням, а також наявність тісного міждисциплінарного зв'язку з іншими процедурами у сфері адміністративної відповідальності, кадрового менеджменту, дисципліни, етики тощо; передбачається порядок або сукупність послідовних дій, рішень, які вчиняються з метою протидії корупційним проявам, дотриманні антикорупційних обмежень, мінімізації настання конфлікту інтересів, його врегулювання; наявність компоненту взаємодії, однією із сторін якої є суб'єкт антикорупційної діяльності, особа, відповідальна за дотримання, реалізацію антикорупційної політики тощо; строковий характер процедури, тобто її обмеження в часі (наприклад, термінами спеціальної перевірки, строками заповнення, подання декларацій тощо); тригерність чинників корупційної природи, наявність зв'язку між послідовними діями та сприятливими наслідками індивідуальної чи системної дії антикорупційного призначення; процесуальний порядок може передбачати пасивну форму дотримання антикорупційних вимог – утримання від вчинення певних дій, що, загалом, не властиво для адміністративного процесу із явним домінуванням ознаки примусу.

Законом України «Про запобігання корупції», як основним джерелом процесуального антикорупційного права, виокремлені наступні процесуальні відносини, які відповідають розділам Закону та реалізуються працівниками правоохоронних органів: запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням; обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища; обмеження щодо одержання подарунків; запобігання одержанню неправомірної вигоди, або подарунка та поводження з ними; обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування; обмеження спільної роботи близьких осіб; заходи врегулювання конфлікту інтересів: зовнішні та самостійні процедури врегулювання конфлікту інтересів; процедурні норми, які містяться в правилах етичної поведінки та встановлюють рекомендований (необхідний) порядок дій при дотриманні антикорупційних стандартів поведінки правоохоронців; процедури дотримання фінансового контролю: заповнення, подання декларацій уповноважених суб'єктів, а також моніторинг способу життя.

Національне агентство із запобігання корупції (далі – НАЗК) – є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [5]. На нього покладаються обов'язки нормативної, методологічної, консультативної підтримки усіх суб'єктів, робота яких пов'язана із запобіганням корупційних проявів та участі в антикорупційній політиці. Безпосередня взаємодія НАЗК із правоохоронними органами передбачає не тільки обмін інформацією про правопорушення адміністративного чи кримінального характеру для подальшого розслідування їх уповноваженими органами. Кожен правоохоронний орган у своєму штаті зобов'язаним мати антикорупційного уповноваженого, який реалізує за участю НАЗК антикорупційну відомчу політику.

Роз'яснення НАЗК, як нормативно-правові акти, містять серед іншого і процесуальні норми, які призначені для управління. Здебільшого висвітлення порядку дотримання антикорупційних вимог адресовано для тих суб'єктів, на яких покладається тягар антикорупційних обмежень, в тому числі правоохоронних органів. Наприклад, у Розділі III Порядку проведення перевірок організації роботи із запобігання і виявлення корупції від 18.01.2021 № 11/21 встановлено етапи проведення перевірки організації роботи із запобігання і виявлення корупції:

- 1) пред'явлення направлення на перевірку;
- 2) складання акту про недопущення до перевірки у разі недопущення уповноважених осіб до неї;
- 3) проведення перевірки;
- 4) оформлення результатів;
- 5) прийняття управлінських рішень у разі виявлення порушення вимог закону [8].

Наступним джерелом антикорупційного регулювання в системі управління правоохоронними органами є акти законотворчості та внутрівідомче регулювання діяльності окремих правоохоронних органів.

Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) є одним із правоохоронних органів антикорупційного спрямування, створене в рамках реформування антикорупційної політики в 2014-2015 роках. Саме на його прикладі найбільш яскраво можливо продемонструвати особливості та реалізацію норм антикорупційних процедур у світлі управлінської діяльності.

В статті 3 Закону про НАБУ визначається ряд принципів антикорупційного змісту, на основі яких відбувається функціонування НАБУ як правоохоронної інституції: незалежність, підконтрольність і підзвітність суспільству та визначеним законом державним органам, відкритість для демократичного цивільного контролю, політична нейтральність і позапартійність [10]. Саме принципи є основоположними джерелами антикорупційного законодавства та відомчого нормотворення, адже: по-перше, вони встановлюють легітимну мету будь-якої антикорупційної процедури; по-друге, описують способи та методи реалізації форми управлінської роботи щодо недопущення проявів корупції; по-третє, визначають види та стандарти контролю, що забезпечує ефективність дії антикорупційних процесуальних норм.

Пунктом 4 частини 6 статті 7 Закону про НАБУ передбачено, що Конкурсна комісія при НАБУ, в тому числі, проводить співбесіду щодо відповідності кандидата критеріям компетентності та доброчесності, та осіб, щодо яких проводиться спеціальна перевірка [10]. Тобіш, окрім фахової складової, дослідженню піддаються особистісні якості кандидатів для подальшої мінімізації їх участі у корупційній діяльності чи отриманні незаконної вигоди.

Аксіомою є той факт, що особисті якості, які формують морально-етичну складову особи працівника правоохоронного органу, відіграють важливу роль в ефективності

реалізації завдань правоохорони. А посадові особи, відповідальні за протидію корупційним правопорушенням, повинні володіти бездоганною репутацією та високими особистісними якостями. Це мінімізує їх участь у корупційних проявах.

Оцінка доброчесності дій посадовців є окремим механізмом, спрямованим на протидію корупційним ризикам. Процедура перевірки на доброчесність – це система заходів, які полягають у збиранні, аналізі та перевірці даних, які свідчать про моральні, ділові та професійні якості правоохоронців [4].

Порядком проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів органів прокуратури України встановлено таку її особливість як таємність [9]. Процедура передбачає заповнення анкети доброчесності прокурора та перевірки інформації в ній. Згідно з пунктом 8 Розділу II вищезгаданого Порядку, у разі одержання інформації, яка може свідчити про недостовірність (в тому числі неповноту) тверджень, поданих прокурором у Анкеті, та стосується конкретного прокурора і містить фактичні дані, що можуть бути перевірені, підрозділ внутрішньої безпеки у десятиденний строк з дати її отримання повідомляє відповідного керівника прокуратури про необхідність призначення службового розслідування з долученням отриманої інформації [9]. Окремим дискусійним аспектом є обсяг питань, які виносяться на перевірку доброчесності прокурорів: факти вчинення дій, що можуть викликати сумнів у непідкупності органів прокуратури; своєчасність та достовірність декларування свого майна, доходів, видатків і зобов'язань фінансового характеру; відповідність рівня життя одержаним доходам; вчинення корупційного, або пов'язаного з корупцією правопорушення та обмежень, передбачених законодавством у сфері запобігання корупції; втручання у службову діяльність інших публічних службовців; сумлінність виконання обов'язків прокурора та неухильність дотримання Присяги працівника прокуратури [9].

Метою перевірок на доброчесність в НАБУ є запобігання порушенням етичних норм вимог законів України, які регулюють діяльність працівника, скоєння вчинків, які можуть зашкодити інтересам національної безпеки України, НАБУ чи негативно вплинути на репутацію працівника. Перевірка на доброчесність здійснюється шляхом збирання та обробки даних про працівника НАБУ, які можуть свідчити про його моральні, ділові та професійні якості, зобов'язання, що можуть тією чи іншою мірою впливати на виконання ним посадових обов'язків, об'єктивності та неупередженості під час прийняття рішень, а також шляхом моделювання ситуацій, у яких можлива недоброчесна поведінка працівника НАБУ [4].

Моніторинг способу життя – це новітній феномен в системі публічного менеджменту, який увійшов в систему кадрового менеджменту в щойно створених та реформованих правоохоронних органах в результаті дії антикорупційної реформи 2014-2015 рр. В правовій доктрині зустрічаються лиш поодинокі праці щодо вивчення процедури проведення моніторингу способу життя. Так, Ю.В. Дмитрієв мету моніторингу способу життя публічних осіб бачить у встановленні узгодженості доходів особи з тим, які витрати вона використовує для свого приватного життя та приватного життя осіб, із нею пов'язаних [2, с. 64]. Натомість, хибним є уявлення М. М. Смук, що головним суб'єктом проведення моніторингу способу життя в Україні є Національне антикорупційне бюро України [12, с. 34]. Відповідно до ч. 1 ст. 51-4 Закону України «Про запобігання корупції», НАЗК здійснює вибіркового моніторингу способу життя суб'єктів декларування з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майна і одержаним ними доходам, згідно з декларацією [5]. Рішення НАЗК «Про затвердження порядку здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування» від 12.01.2017 № 3 є нормативним документом процесуального змісту, яким затверджено порядок, способи, форми, методи та строк здійснення вибіркового моніторингу способу життя суб'єктів декларування [7].

Статтею 29 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» НАБУ визначено процедуру моніторингу способу життя, яка здійснюється з метою встановлення відповідності рівня життя працівника майну і доходам цього працівника та членів його сім'ї згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подається ним відповідно до закону [10]. З цього приводу варто зауважити, що, незважаючи на спільну мету проведення перевірки моніторингу способу життя в обох випадках, специфіка та особлива відповідальність НАБУ перед суспільством обумовила необхідність окремого процедурного врегулювання.

Порядок дотримання законодавства про конфлікт інтересів в НАБУ регламентований наказом «Про затвердження порядку здійснення контролю за дотриманням працівниками Національного антикорупційного бюро України законодавства про конфлікт інтересів» від 14 червня 2016 року №153. Він деталізує положення Закону України «Про запобігання корупції» та визначає основні форми здійснення контролю за дотриманням працівниками НАБУ законодавства про конфлікт інтересів, зміст і порядок застосування превентивних механізмів щодо виникнення конфлікту інтересів, а також основні заходи з врегулювання конфлікту інтересів у діяльності зазначених осіб, правила та способи усунення наслідків порушень законодавства про конфлікт інтересів [6].

У сучасній правовій науці все частіше вченими відмічається той факт, що кадрові процеси виступають основним запобіжником корупційних проявів. Антикорупційні запобіжники, що містяться в процедурах вступу на публічну службу до правоохоронних органів, обрання керівників відомств за своєю сутністю містять процесуальні норми антикорупційного права.

Мінімізація корупціогенних проявів в кадровій правоохоронній політиці передбачає застосування, втілення наступних процесів: організації постійних навчань та підвищення кваліфікації правоохоронців; ротацію кадрів; зменшення управлінського впливу на підпорядкованих осіб з метою недопущення втручання та надання неправомірних вказівок; розширення процесів комунікацій; підвищення авторитету та довіри до правоохоронних інституцій шляхом забезпечення транспарентності управлінських процесів; вжиття заходів на недопущення приховування фактів скоєння корупційних правопорушень працівниками правоохоронних органів; забезпечення антикорупційної безпеки службовців органів правопорядку.

Отже, процесуальні норми, які спрямовані на реалізацію антикорупційної політики в управлінні правоохоронної діяльності регламентують наступні правоохоронні відносини управління: процедури запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням; обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища; обмеження щодо одержання подарунків; запобігання одержанню неправомірної вигоди, або подарунка та поводження з ними; обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування; обмеження спільної роботи близьких осіб; процедури врегулювання конфлікту інтересів: зовнішні та самостійні; процедурні норми, які містяться в правилах етичної поведінки та встановлюють рекомендований (необхідний) порядок дій при дотриманні антикорупційних стандартів поведінки правоохоронців; процедури фінансового контролю; моніторинг способу життя; перевірка на доброчесність; спеціальна перевірка (в рамках Закону України «Про очищення влади»); процедури забезпечення прозорості, рівності та відкритості конкурсних процесів на добір на посади в правоохоронних органах.

Принципи є основоположними джерелами антикорупційного законодавства та відомчого нормотворення, адже: по-перше, вони встановлюють легітимну мету будь-якої антикорупційної процедури; по-друге, описують способи та методи реалізації форми управлінської роботи щодо недопущення проявів корупції; по-третє, визначають види та стандарти контролю, що забезпечує ефективність дії антикорупційних процесуальних норм.

Список використаних джерел:

1. Джафарова М.В. Адміністративні процедури прийняття та реалізації управлінських рішень органів внутрішніх справ у відносинах з населенням. – автореф. на дис. к.ю.н. за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2008. – 20 с.
2. Дмитрієв Ю. В. Моніторинг способу життя публічних осіб як один із механізмів запобігання корупції в системі державного управління / Ю. В. Дмитрієв // Публічне управління та митне адміністрування. – 2020. – № 2(25). – С. 63 – 67
3. Євсєєв О. П. Процедури в конституційному праві України. – автореф. на дис. на к.ю.н. за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2008.
4. Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України: веб-документ опублікований на офіційному веб-сайті Національного антикорупційного бюро (<https://nabu.gov.ua/>). – [URL]: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/10.01/nabu_codeks.pdf
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18>
6. Про затвердження порядку здійснення контролю за дотриманням працівниками Національного антикорупційного бюро України законодавства про конфлікт інтересів : Наказ Національного антикорупційного бюро України від 14 червня 2016 року №153. – [URL]: <https://nabu.gov.ua/zakonodavcha-baza>
7. Про затвердження порядку здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування: Рішення НАЗК від 12.01.2017 №3. – [URL]: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/Rishennya-12.01.2017-3.pdf>
8. Про затвердження Порядку проведення перевірок організації роботи із запобігання і виявлення корупції : Наказ; НА запобігання корупції від 18.01.2021 № 11/21 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0166-21>
9. Про затвердження Порядку проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів в органах прокуратури України : Наказ; Генеральна прокуратура України від 16.06.2016 № 205 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0875-16>
10. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1698-18>
11. Проект Закону України «Про адміністративну процедуру» № 3475 від 14.05.2020. – [URL]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834
12. Смук М. М. Моніторинг способу життя / М.М. Смук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – №12, 2016. – С: 32-35.
13. Стрельченко Оксана Григорівна, Ірина Геннадіївна Бухтіярова, Вадим Олександрович Скорик. Адміністративні процедури: поняття, особливості та зміст. – Trends in science and practice of today. - №5, 2021. – [URL]: <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=HJ5MEAAAQBAJ&oi>

УДК 351.754.1 : 614.88

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.12>

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ДО ПРАВОПОРУШНИКІВ СПЕЦЗАСОБІВ СЛЬОЗОГІННОЇ ДІЇ ТА ПОРЯДОК НАДАННЯ ПРАВООХОРОНЦЯМИ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛИМ ОСОБАМ

Ярошак Олег Ярославович,
викладач кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Луценко Павло Валерійович,
викладач кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

У роботі уточнено поняття та призначення поліцейських заходів примусу, розкрито випадки їх застосування працівниками поліції під час охорони громадського порядку згідно вимог чинного законодавства: 1) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; 2) для припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень.

Конкретизовано види спецзасобів сльозогінної дії (ручні газові гранати та пістолети, патрони з газовими гранатами, балончики тощо), котрі розроблено на основі лакриматора ортохлорбензальмалонітрилу (CS, «газ Сирень»), природних капсаїциноїдів, морфоліду пералгонової кислоти (МПК) і речовини алгоген (дибензоксазепін, CR) та використовуються в правоохоронній діяльності у визначених умовах.

Визначено на основі медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги ознаки ураження особи правопорушника речовинами спецзасобів сльозогінної дії: 1) негативний вплив на органи дихання (дихальні розлади, хрипи); 2) ушкодження шкіри та очей; 3) часткове страждання шлунково-кишкової системи.

Запропоновано першочергові загальні заходи з надання домедичної допомоги ураженим особам при застосуванні поліцейськими до правопорушників спецзасобів сльозогінної дії: 1) переміщення потерпілого, за можливості, із забрудненого сльозогінним газом середовища (приміщення, території проведення масового заходу, яка обмежена висотними будівлями, тощо) на відкритий простір зі свіжим повітрям; 2) видалення з особи забрудненого одягу; 3) прохання до потерпілого зняти, якщо потрібно, контактні лінзи; 4) промивання водою або фізіологічним розчином уражені ділянки шкіри та очі, що може полегшити подальший вплив активних речовин на тіло.

Окремо визначено поглиблене специфічне медичне втручання в разі значного ураження активною речовиною спецзасобу окремих органів/систем потерпілої особи/поліцейського за наявності таких ознак: 1) дихальних розладів; 2) хрипу; 3) стійкого болю на ділянці шкіри або очей; 4) у випадку потрапляння активної речовини спецзасобу в органи дихання особи.

Ключові слова: поліцейські заходи, заходи примусу, спеціальні засоби, засоби активної оборони, сльозогінний газ та порядок його застосування, ознаки ураження людини, заходи з надання домедичної допомоги потерпілій особі, працівники поліції.

APPLICATION BY POLICE OFFICERS TO OFFENDERS OF SPECIAL MEANS OF LACHRYMATORY ACTION AND THE PROCEDURE OF PROVIDING BY LAWYERS PRE-MEDICAL CARE TO VICTIMS

Yaroshak Oleh Yaroslavovych,
Lecturer at the Department of Special
Physical and Fire Training
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)
Lutsenko Pavlo Valeriiovych,
Lecturer at the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The paper clarifies the concept and purpose of police coercive measures, cases of their use by police officers in the protection of public order in accordance with applicable law are revealed: 1) repelling an attack on a police officer, another person and/or object under protection; 2) to stop group violations of public order or mass riots.

The types of special means of lachrymatory action are specified (hand gas grenades and pistols, cartridges with gas grenades, canisters, etc.), which are developed on the basis of lachrymator orthochlorobenzalmalononitrile (CS, «Lilac gas»), natural capsaicinoids, morpholide of peralgonic acid (MPA) and the substance allogeneic (dibenzoxazepine, CR) and are used in law enforcement under certain conditions.

On the basis of medical and technological documents for the standardization of emergency medical care signs of injury of the offender by substances of special means of lachrymatory action are determined: 1) negative influence on the respiratory system (respiratory disorders, wheezing); 2) damage to the skin and eyes; 3) partial suffering of the gastrointestinal system.

The first general measures to provide pre-medical care to the affected persons when the police use special means of tearing action are proposed: 1) moving the victim, if possible, from the tear gas-contaminated environment (premises, areas of the mass event, which is limited by high-rise buildings, etc.) to an open space with fresh air; 2) removing of contaminated clothing from the person; 3) asking the victim to remove, if necessary, contact lenses; 4) washing the affected areas of skin and eyes with water or saline, which can facilitate the further impact of active substances on the body.

The in-depth specific medical intervention in case of increased damage by the active substance of the special means of certain organs/systems of the victim/police officer in the presence of the following signs is separately determined; 1) respiratory disorders; 2) wheezing; 3) persistent pain on the skin or of the eyes; 4) in case the active substance of the special mean enters the respiratory organs of the person.

Key words: police measures, coercive measures, special means, means of active defence, lachrymatory gas and the procedure for its use, signs of human injury, measures to provide pre-medical care to the victim, police officers.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З метою належного виконання покладених на поліцію завдань з охорони громадського порядку та в боротьбі із злочинністю органи та підрозділи Національної поліції України (*далі* – НПУ) проводять поліцейські заходи, під котрими (стаття 29 Закону України «Про Національну поліцію», *далі* – ЗУ) розуміється «дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень» [1].

У контексті піднятої проблеми щодо застосування правоохоронцями заходів примусу відповідно до вимог статей 43 та 45 ЗУ «Про Національну поліцію» поліцейські використовують, зокрема, спеціальні засоби, які споряджені речовинами сльозогінної, дратівливої та світлозвучової дії для виконання наступних завдань: 1) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; 2) для припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень [1].

Варто зазначити, що спеціальні засоби застосовуються не з метою нанесення серйозної травми чи смерті порушнику громадської безпеки – вплив діючої речовини на слизові оболонки органів зору та дихання хмарою аерозолу сльозогінної або дратівливої дії на відкритій місцевості (в ізолюваному приміщенні) має короткочасний та відворотний характер [1-4].

Разом з тим, в освітньому процесі з домедичної підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України (*надалі* – ЗВО) досить часто на практиці спостерігається відсутність комплексного підходу, котрий би враховував особливості навчання правоохоронців навичкам надання допомоги потерпілим в умовах здійснення оперативно-службових та службово-бойових дій – не розкривається специфіка ураження організму людини вогнепальною зброєю, недостатньо уваги приділяється питанням надання екстреної медичної допомоги особі при застосуванні сльозогінного газу чи електрошокерів; не розглядаються такі аспекти як організація сортування потерпілих при масових травмах, мало часу на заняттях з навчальної дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» відводиться аналізу проблем щодо транспортування потерпілих та відпрацюванню різних способів їх переміщення з небезпечних умов за відсутності табельних медичних засобів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Підготовці статті передувала певна пошукова та науково-дослідна робота з вивчення існуючих актуальних проблем в системі охорони здоров'я в цілому, здійснювався аналіз існуючих труднощів, з котрими часто зустрічаються поліцейські НПУ при наданні ними допомоги потерпілим під час несення служби з охорони публічного порядку та у боротьбі із злочинністю. Зокрема, нами враховано напрацювання багатьох вчених та практичних працівників в галузі навчання навичкам надання домедичної допомоги різних категорій слухачів – А.А. Гудими, І.М. Герасиміва, К.О. Пашка, М.М. Фуки (основи медичних знань учнів загальноосвітніх навчальних закладів); В.М. Буянова (навчання першої долікарської допомоги учнів середніх медичних закладів); М.Т. Бондарчука, Т.С. Вайди, В.О. Криволапчука, І.М. Годурова, О.В. Шаповалова, А.В. Юрченка (медична підготовка працівників міліції/поліції); П.Л. Бочкового, Я.Л. Заруцького, В.О. Крилюка, О.Є. Крилюка, В.Ю. Кузьміна, І.В. Кузьмінського, Б.С. Романка, С.С. Самофалова, В.Д. Юрченка (надання домедичної допомоги в умовах бойових дій підрозділів Збройних Сил); К.А. Руднікової В.А. Сміянова, В.Д. Шищука (засвоєння правил надання домедичної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій); Т.С. Вайди, Н.В. Колчинської та Ю.Й. Колчинського (методика/алгоритм надання долікарської/домедичної допомоги під час ДТП) та ін.

Разом з тим, у спеціальній літературі з тактико-спеціальної підготовки недостатньо уваги, на наш погляд, приділяється питання надання домедичної допомоги потерпілим внаслідок застосування поліцейськими під час припинення масових безпорядків спецзасобів сльозогінної/дратівливої дії, їх (правоохоронців – *уточнено*) взаємодії з працівниками бригад екстреної медичної допомоги щодо координації та транспортування уражених осіб до лікувальних закладів.

Метою роботи та основними завданнями є: 1) систематизація службової інформації щодо поняття поліцейських заходів примусу, їх призначення та видів; 2) уточнення порядку застосування спеціальних засобів активної оборони (в першу чергу спецзасобів сльозогінної дії); 3) конкретизація ознак ураження потерпілої особи внаслідок їх (спецзасобів – *уточнено нами*) дії при застосуванні поліцейськими до правопорушників зазначених заходів примусу; 4) розробка методичних рекомендацій з надання правоохоронцями домедичної допомоги потерпілим від засобів активної оборони (сльозогінного газу) в умовах припинення правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно законодавства до засобів активної оборони відносять зокрема спецзасоби, принцип дії котрих заснований на застосуванні перцевого аерозолю, сльозогінного газу, збудливих речовин:

1) ручні газові гранати, а також патрони з газовими гранатами («Черемуха-1», «Черемуха-4, 5, 6, 7», «Черемуха-10, 12»; «Сирень-1, 2, 3»; «Терен-6, 7, 7М» та ін.);

2) балончики та інші спецзасоби (наприклад, пістолети із сльозогінним газом типу КО ГАЗ-5001, модель якого (пістолета – *уточнено нами*) розроблено на основі дії лакризатора CI-EC, у тому числі імпортного виробництва [2]) з препаратами сльозогінної та дратівної дії на основі природних капсаїциноїдів, морфоліду пералгонової кислоти (МПК), ортохлорбензальмалононітрилу (CS) і речовини АЛГОГЕН [3].

Принцип дії вищезазначених спецзасобів миттєвого розпилення речовини передбачає використання цих речовин та засобів для виведення з нормального стану психофізичного здоров'я правопорушника (пригнічення чи обмеження психологічної волі людини чи фізичної можливості щодо активної поведінки), інших хімічних речовин – для контролю натовпу, дія котрих (активних речовин – *уточнено*) ґрунтується на тимчасовому ураженні організму людини зброєю нелетальної (відвортної) дії [2-4]. Такі спецзасоби завжди можна ідентифікувати за відповідним маркуванням, поліцейський зобов'язаний у найстисліші строки надати невідкладну домедичну допомогу особі, яка постраждала внаслідок його застосування, за потреби викликати екстрену медичну допомогу, повідомити лікарів або заклад охорони здоров'я, який засіб застосовано та яку домедичну допомогу надано [1; 5].

Основними ознаками ураження сльозогінними речовинами зазначених вище спецзасобів є органи дихання (поява дихальних розладів, хрипів тощо), ушкодження відкритої ділянки шкіри та очей, частково страждає шлунково-кишкова система:

а) *в носі/роті/горлі* – ринорея (підвищене слиноутворення у порожнині носа), печіння/біль, проблеми з ковтанням, безконтрольне виділення слини;

б) *в легенях* – дискомфорт у грудях, кашель, хрипи, диспное (утруднене дихання або біль при диханні), відчуття задухи;

в) *стійкий біль на шкірі* (почервоніння, печіння, дерматит (гостре запалення шкіри під впливом (у цьому випадку) хімічних речовин);

г) *ушкодження очей* (сльозотеча, біль, кон'юнктивіт (запалення слизової оболонки ока, котре спричинене алергічною реакцією; затуманення зору);

д) *дискомфорт шлунково-кишкової системи* – нудота та блювання (є рідкісними проявами, можуть з'явитися після кашлю) [6].

Симптоми, які проявляються в перші секунди після ураження особи активною речовиною спецзасобу сльозогінної дії, припиняються самостійно і найкращою

допомогою є евакуація потерпілих з зони активного ураження (з місця застосування спецзасобу). Симптоми ураження сльозогінним газом часто полегшуються з часом (від 15 до 45 хвилин) після припинення його дії на організм людини.

Загальні заходи з надання домедичної допомоги передбачають такі рятувальні дії:

1) самостійне переміщення потерпілого або його транспортування, за можливості, із забрудненого сльозогінним газом середовища (приміщення, території проведення масового заходу тощо) на свіже повітря;

2) видалення (зняття) з особи забрудненого одягу;

3) за необхідності попросити потерпілого зняти, якщо потрібно, контактні лінзи або окуляри;

4) промивання водою або фізіологічним розчином може полегшити симптоми (проведення знезараження уражених ділянок шкіри та очей) [7, с. 36-37].

За наявності у потерпілої особи дихальних розладів екстрене втручання рятувальників (поліцейських) включає застосування наступних заходів з надання домедичної допомоги, в тому числі медиками бригади швидкої медичної допомоги:

1) здійснюється застосування *неінвазивних методів вентиляції системи дихання* (пристроїв або процедур, які не проникають у тіло якимось прямим способом):

а) підтримка прохідності дихальних шляхів та проведення кисневої терапії (штучну вентиляцію легень, далі – ШВЛ);

б) при вираженій дихальній недостатності або ризику зупинки дихання – застосування ШВЛ з використанням постійного позитивного тиску в дихальних шляхах;

в) при дихальній недостатності або зупинці дихання проводять вентиляцію за допомогою мішка АМБУ. Для підвищення ефективності вентиляції повітря в легенях за допомогою мішка АМБУ застосовують оро- (через ротову порожнину) та назофарингеальні (через носовий прохід) повітроводи одночасно або по одному, особливо якщо у потерпілого є порушення свідомості. Може розглядатися можливість використання надгортанних дихальних пристроїв або позаглоткових пристроїв, якщо мішок АМБУ неефективний у підтримці оксигенації¹ та/або вентиляції;

2) коли неінвазивні методи (мішок АМБУ, надгортанні дихальні пристрої або позаглоткові пристрої) неефективні, то для підтримки оксигенації та/або вентиляції проводять *ендотрахеальну інтубацію*² (операцію виконують медичні працівники). Іншими показаннями є потенційна обструкція дихальних шляхів, сильні хімічні опіки, множинні травми, порушення свідомості або втрата нормального захисного рефлексу дихальних шляхів.

За наявності хрипу (бронхоспазмів) надання домедичної допомоги потерпілому включає такі заходи:

1) проведення моніторингу стану потерпілого:

а) перевіряється наявність пульсу, дихання (за необхідності – застосування звичайної маски та неререверсивної маски для підтримки дихання);

б) проводиться санація носової та/або ротової порожнини за наявності надмірної секреції;

¹ *Гіпербарична оксигенація* – вид інтенсивної терапії, який заснований на лікувальних властивостях кисню під тиском вище атмосферного і дозволяє різко збільшити його доставку до тканин за рахунок додаткового розчинення в плазмі крові та інших рідких середовищах організму.

² Показання щодо застосування *ендотрахеальної інтубації* є втрата свідомості (≤ 8 балів за шкалою Глазго), відсутність захисних рефлексів (ковтання та кашлю); ризик аспірації шлункового вмісту у непритомного пацієнта; загальний наркоз; неможливість забезпечення прохідності дихальних шляхів іншими методами; необхідність штучної вентиляції легень, серцево-легенева реанімація.

2) здійснюється покращення вентиляції легень при дихальній недостатності за допомогою неінвазивних допоміжних пристроїв:

а) проведення вентиляції з постійним позитивним тиском за допомогою апарату ППТД³ або ДППТД⁴ при гострій дихальній недостатності;

б) вентиляція легень мішком АМБУ має проводитися дітям при зупинці дихання [6].

Застосування надгортанних пристроїв відбуватись лише в тому випадку, якщо мішок АМБУ не дає результатів – контроль дихальних шляхів має відбуватися найменш інвазивними методами.

За наявності стійкого болю на ураженій ділянці шкіри або очей (у разі потрапляння на них активної речовини, якою споряджено спецзасіб сльозогінної дії) надання домедичної допомоги передбачає застосування таких заходів:

1) при значній (концентрованої) дії сльозогінного газу необхідно ретельно очистити від його залишків місця перед їх промиванням, оскільки хімікат може вступити в реакцію з водою. Зокрема, при потрапленні на тіло необхідно м'якими дотиками тампона, який змочено спиртом чи спиртовим розчином, видалити зі шкіри активну речовину або змити її водою із застосуванням мийних засобів;

2) при пошкодженні очей (якщо в них потрапила розпилена речовина) необхідно забезпечити їх тривале промивання великою кількістю води або 2 % розчином питної соди (NaHCO_3) чи борної кислоти (H_3BO_3), а в разі сильного болю – закапати сумішшю 3-4 % розчину новокаїну та 1 % розчину атропіну ($\text{C}_{17}\text{H}_{23}\text{NO}_3$) у співвідношенні 1:1 [4].

У випадку потрапляння активної речовини, якою споряджено спецзасіб сльозогінної дії, в органи дихання особи чи поліцейського необхідно вжити такі заходи з надання домедичної допомоги потерпілим:

1) затримати дихання, вийти із зони ураження;

2) зробити глибокий видих; спостерігати за психофізіологічними змінами в організмі – у разі потреби звернутися за допомогою до лікарів або викликати фахівців екстреної медичної допомоги, які проводять раннє втручання з приводу порушення прохідності дихальних шляхів у потерпілого або виникнення спазму судин внаслідок опіків ротоглотки.

Також здійснюються заходи для попередження гіпотермії (накрити потерпілого термопокривалом).

Потерпілі особи із стійкими симптомами ураження сльозогінним газом гарантовано мають отримати подальшу оцінку фахівця-лікаря, підлягають цільовому лікуванню та огляду згідно з локальними медичними стандартами [8-9].

Висновки дослідження. На основі проведеного аналізу спеціальної літератури та нормативно-правових актів МВС та МОЗ України можемо зробити наступні узагальнення.

1. Працівники поліції можуть застосовувати спецзасоби сльозогінної дії тільки у тому випадку, якщо вони пройшли відповідну спеціальну медичну підготовку і склали заліки із обізнаності з порядком застосування спецзасобу. Порядок використання поліцейськими цих спецзасобів визначається правилами зберігання, носіння та застосування відповідних спеціальних засобів та вимогами статей 43, 45 ЗУ «Про Національну поліцію».

2. Застосування правоохоронцями спецзасобів сльозогінної дії має деякі обмеження, котрі повинні поліцейські враховувати при застосуванні заходів примусу чи при проведенні поліцейських операцій: 1) стосується таких категорій, як жінки з явними ознаками вагітності, малолітні особи, особи з явними ознаками обмежених можливостей

³ Апарат ППТД – медичний засіб для створення постійного позитивного тиску в дихальних шляхах.

⁴ Апарат ДППТД – медичний засіб для створення двухфазного постійного позитивного тиску в дихальних шляхах.

або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або подолати опір іншими способами/засобами неможливо (стаття 43 ЗУ «Про Національну поліцію»); 2) у натовпі; 3) повторно в межах зони ураження в період дії активної речовини (попередження збільшення її концентрації); 4) у приміщеннях або на виробництвах, пов'язаних із виготовленням вибухових чи легкозаймистих речовин, у закладах освіти та закладах охорони здоров'я; 5) на відстані ближче ніж за 2 м до людей.

3. У разі застосування до особи/осіб спецзасобу поліцейський зобов'язаний згідно вимог чинного законодавства у письмовій формі повідомити про це свого керівника у найстисліші строки [1].

4. Поліцейські повинні мати належну домедичну підготовку для грамотного надання допомоги особам, які постраждали від впливу спецзасобів сльозогінної дії на організм [1; 5; 10].

5. На місці події при наданні допомоги потерпілим внаслідок ураження їх сльозогінним газом правоохоронці повинні активно співпрацювати з іншими працівниками рятувальних служб (бригади екстреної медичної допомоги, підрозділів ДСНС тощо), при масових травмах – надавати допомогу при проведенні медичного сортування потерпілих, організувати їх транспортування в залежності від категорії/стану потерпілих для першочерговості доставляння до лікувального закладу.

Врахування вищезазначених умов при організації та проведенні рятувальних робіт на місці події сприятиме оптимізації дій з надання поліцейськими та медичними працівниками бригади ЕМД домедичної допомоги потерпілим особам у ситуаціях з використання правоохоронцями засобів активної оборони (сльозогінного газу), що в цілому підвищить ефективність забезпечення публічної безпеки громадян, збереження їх та життя і здоров'я поліцейських.

Перспективами для подальших наукових розвідок у цьому напрямі може стати обґрунтування шляхів вирішення вченими таких дотичних до піднятої проблеми питань, як особливості надання домедичної допомоги потерпілим внаслідок застосування інших видів спецзасобів, котрі визначені у статті 45 ЗУ «Про Національну поліцію».

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 01.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 20.02.2022).

2. Про внесення доповнень до Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Українській РСР : постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 1992 року № 597 (втрата чинності від 04.08.1997). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597-92-%D0%BF> (дата звернення: 21.02.2022).

3. Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку : постанова Ради Міністрів Української РСР від 27 лютого 1991 року № 49 (втратила чинність). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/49-91-%D0%BF>.

4. Про затвердження правил зберігання, носіння та застосування спеціальних засобів «Терен-6», «Терен-7» та «Терен-7М» : наказ МВС України від 18.10.2018 № 847.

5. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI (із змінами та доповненнями станом на 07.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17/page1#Text> (дата звернення: 20.02.2022).

6. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269.

URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019-1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhenja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (дата звернення: 20.02.2022).

7. Вайда Т.С. Пам'ятка працівникові поліції з надання домедичної допомоги : практичний посібник для курсантів, студентів, слухачів ЗВО МВС України та працівників підрозділів Національної поліції / Тарас Степанович Вайда. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 56 с.

8. Вайда Т.С. Долікарська допомога : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 874 с.

9. Вайда Т.С. Довідник поліцейського з домедичної допомоги : довідкове видання для курсантів, студентів та слухачів ЗВО МВС України / Тарас Степанович Вайда. Херсон: Олді-Плюс, 2019. 424 с.

10. Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2017 № 346. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0346282-17#top> (дата звернення: 22.02.2022).

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9:351. 74(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.13>

ДОБРОЧЕСНІСТЬ: ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ МВС

Галуцько Віра Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Шкута Олег Олегович,
доктор юридичних наук, професор,
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

В статті досліджено, що формування доброчесності виступає одним із основних напрямків укріплення інституційного потенціалу у сфері безпеки і оборони сучасних держав. Даному напрямку присвячено Програму з забезпечення доброчесності під проводом НАТО, яка діє з 2007 та містить практичні інструменти для допомоги країнам в утвердженні доброчесності, прозорості та підзвітності у сфері безпеки і оборони з метою зменшення ризиків корупції. Важливість цього питання підкреслюється й тим, що у 2016 році була розроблена Політика НАТО з виховання доброчесності, спрямована на виховання доброчесності та розбудову дієвих прозорих та підзвітних оборонних структур, здатних ефективно реагувати на непередбачувані загрози безпеці, у тому числі на гібридні прояви.

Важливість такої програми для структурних підрозділів системи МВС обумовлена: рівнем корупції в Україні, зростанням масштабів незаконного відмивання грошей, здобутих незаконним шляхом, військовими діями на Сході країни та війною, яка була розгорнута країною-агресором проти України. Все зазначене вимагає активної протидії з акумулюванням національного та міжнародного досвіду.

Визначено, що корупція є комплексним явищем, яке формується та змінюється під впливом об'єктивних явищ і потребує протидії. Підтримка сильного сектору безпеки і оборони вимагає активних дій, серед яких провідне місце займає принцип доброчесності, покладений в основу програмних дій НАТО, спрямованих на забезпечення світової безпеки.

Виховання доброчесності знайшло своє закріплення у низці документів, підписаних країнами-членами Альянсу, зокрема: 1) Програмі (Ініціативі) НАТО/РЄАП

з забезпечення доброчесності (2007 р.); 2) Політиці НАТО з виховання доброчесності (2016 р.). Ці акти пов'язані між собою логічно та визначають основні засади протидії корупції шляхом запровадження у діяльність оборонних структур та структур забезпечення безпеки принципу доброчесності.

Встановлено, що у відповідності до Політики НАТО з виховання доброчесності важливими напрямками протидії корупції в системі МВС можна назвати наступні: запровадження принципів виховання доброчесності до стратегій та заходів Міністерства внутрішніх справ; прийняття участі структурних підрозділів системи МВС у ініціативах та програмах в рамках співробітництва з НАТО, зокрема ініціативах НАТО з розбудови доброчесності; здійснення самооцінки системи МВС у відповідності до спеціально розробленого НАТО Запитальника самооцінки; забезпечення в системі службової підготовки усвідомлення працівниками системи МВС наслідків корупції; підвищення рівня обізнаності, обмін інформацією щодо кращих практик, процесів та методології боротьби з корупційними проявами; формування поінформованого, обізнаного і здатного формувати культуру доброчесності керівництва; залишення гендерного підходу одним із засадничих принципів програми спільних дій та заходів з НАТО з виховання доброчесності.

Ключові слова: доброчесність, корупція, політика НАТО, протидія, система МВС, службова підготовка

INTEGRITY: AN IMPORTANT AREA OF COMBATING CORRUPTION IN THE MIA SYSTEM

Halunko Vira Mykolaivna,

Doctor of Law Sciences, Professor,
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Shkuta Oleh Olehovych,

Doctor of Law Sciences, Professor,
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article examines that the formation of integrity is one of the main areas of strengthening institutional capacity in the field of security and defense of modern states. This is the focus of the NATO-led Integrity Program, which has been in place since 2007 and provides practical tools to assist countries in promoting security and defense integrity, transparency and accountability to reduce the risk of corruption. The importance of this issue is underscored by the fact that NATO Integrity Policy was developed in 2016 to promote integrity and build effective, transparent and accountable defense structures capable of responding effectively to unforeseen security threats, including hybrid ones.

The importance of such a program for structural units of the Ministry of Internal Affairs is due to: the level of corruption in Ukraine, the growing scale of illegal money laundering, hostilities in the east and the war that was launched by the aggressor country against Ukraine. All this requires active counteraction with the accumulation of national and international experience.

It has been determined that corruption is a complex phenomenon that is formed and changed under the influence of objective phenomena and needs to be counteracted.

Supporting a strong security and defense sector requires proactive action, with the principle of integrity at the heart of NATO global security action.

Integrity education is enshrined in a number of documents signed by Allies, including: 1) the NATO / EAPC Integrity Program (2007); 2) NATO Integrity Policy (2016). These acts are logically interconnected and determine the basic principles of combating corruption by implementing the principle of integrity in the activities of defense and security structures.

It was established that in accordance with NATO Integrity Policy, important areas of combating corruption in the Ministry of Internal Affairs include the following: introduction of principles of integrity education in the strategies and measures of the Ministry of Interior; participation of structural units of the Ministry of Internal Affairs in initiatives and programs in the framework of cooperation with NATO, in particular NATO initiatives to build integrity; self-assessment of the system of the Ministry of Internal Affairs in accordance with the specially developed NATO Self-Assessment Questionnaire; ensuring that employees of the Ministry of Internal Affairs are aware of the consequences of corruption in the training system; raising awareness, exchanging information on best practices, processes and methodologies for combating corruption; formation of informed, knowledgeable and able to form a culture of integrity of leadership; keeping the gender approach one of the guiding principles of NATO Integrity and Integrity Program.

Key words: integrity, corruption, NATO policy, countermeasures, MIA system, training.

За оцінкою Transparency International [33], за результатами 2020 року показники Індексу сприйняття корупції (CPI) в Україні покращилися – зросли до 33 балів зі 100 можливих. Це на 3 бали більше, ніж у попередньому році, втім, лише на 1 бал більше, ніж у 2018-му. У рейтингу країн світу Україна посіла 117 місце зі 180. Однак, не дивлячись на покращення ситуації, проблеми протидії корупції залишаються для України провідними. При цьому представники Transparency International визначають, що Індекс сприйняття корупції 2020 року вимальовує похмуру картину стану всесвітньої корупції, оскільки більшість країн практично не добилися прогресу майже за 10 років і більше 2/3 з них мають рейтинг менше 50. До них входить і Україна.

Корупція є складним феноменом, одним з елементів соціальної дійсності, вплив якого поширюється на переважну більшість населення практично в усіх країнах світу, девальвуючи систему соціальних цінностей і пріоритетів, потреб та інтересів. Як і будь-яке складне явище, корупція не має єдиного, універсального визначення. У науковій, навчальній та публіцистичній літературі існує методологічна різноманітність підходів до розуміння корупції, відповідно, наявні різні трактування.

На практиці існують два основні підходи до формування наукового поняття. Перший – доктринальний, що ґрунтується на дослідженнях учених і фахівців у певній галузі. Другий – офіційний, легальний, що базується на нормативних актах, міжнародних документах та інших джерелах, які мають юридичну силу. Водночас не всі нормативні джерела, присвячені проблемі корупції, містять її дефініцію [23, с. 181].

Очевидно, що вплив історичної та національної специфіки зумовлює різне розуміння корупції як явища та її трактування в законах і нормативних актах. Незважаючи на тривалість існування корупції як явища та надзвичайну її популярність у сучасних умовах, сформулювати універсальне визначення цього поняття непросто. До того ж, у суб'єктів міжнародної нормотворчості відсутня єдина позиція щодо цінності дефініцій, тому в одних ситуаціях їм приділяють значну увагу, а в інших – їх ігнорують. Так, Конвенція Організації Об'єднаних Націй (ООН) проти корупції (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 р.) містить дев'ять таких дефініцій: «державна посадова особа», «іноземна державна посадова особа», «посадова особа

міжнародної організації», «майно», «доходи від злочину», «призупинення операцій (заморожування)», «конфіскація», «предикатний злочин», «контрольована поставка». Звісно, головною тут повинна бути дефініція поняття «корупція», що, як не дивно, не відображено. Не містить дефініцію корупції також і Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) 1999 р. [2; 3; 5]

У Кодексі поведінки посадових осіб, який прийняла Генеральна Асамблея ООН 17 грудня 1979 р., корупцію визначено як «... скоєння певних дій під час виконання обов'язків, або у зв'язку з цими обов'язками в результаті прийнятих подарунків, обіцянок чи стимулів, чи їх незаконне одержання щоразу, коли наявна така дія або бездіяльність» [6]. Це визначення відображає не лише одержання посадовою особою матеріальних цінностей, а й її службову поведінку.

На національному рівні ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року [12], визначає корупцію як використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Одним із секторів національної безпеки, який потребує реформування та сталих заходів у боротьбі із корупцією слід назвати систему МВС України. За 2020 рік працівниками системи МВС було скоєно 142 корупційних правопорушення кримінальної спрямованості. Враховуючи, що дана статистика не відображає притягнення посадових осіб системи МВС до адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення, а також те, що корупція є латентним явищем, можемо прийти до висновку, що ця цифра не остаточна та показує лише малу частку в системі цих правопорушень.

Серед найпоширеніших корупційних правопорушень серед посадових осіб системи МВС слід назвати:

- вимагання коштів за сприяння в уникненні кримінальної або адміністративної відповідальності;
- вимагання неправомірної вигоди за прийняття процесуальних рішень у кримінальних провадженнях;
- вимагання коштів за неперешкодження легальній діяльності суб'єктами господарювання;
- створення компрометуючих ситуацій та вимагання коштів за непритягнення до передбаченої законодавством відповідальності;
- отримання неправомірної вигоди за вчинення замовних неправомірних дій стосовно фізичних та юридичних осіб;
- «кришування» протиправної діяльності, вимагання коштів за невжиття заходів із припинення протиправної діяльності;
- формування корупційних «пірамід» для отримання коштів від підлеглих за непритягнення їх до відповідальності, вирішення інших питань проходження служби;
- отримання неправомірної вигоди від фізичних або юридичних осіб за скорочення термінів оформлення дозвільних документів, їх видачі без фактичного проведення передбачених законодавством процедур [21, с. 44].

Означена проблема вимагає від МВС України проведення оцінки корупційних ризиків, які можливі в системі його діяльності. *Корупційний ризик* представляє собою ймовірність того, що відбудеться подія корупційного правопорушення чи

правопорушення, пов'язаного з корупцією, яка негативно вплине на досягнення МВС визначених цілей та завдань [31].

До системи корупційних ризиків в системі МВС відноситься:

Внутрішнє середовище – це існуючі в МВС організаційно-управлінські процеси, які спрямовані на забезпечення реалізації ним законодавчо закріплених функцій та завдань

Зовнішнє середовище – це ряд чинників навколишнього середовища (законодавчі, інші нормативно-правові акти, крім актів, прийнятих безпосередньо органом влади, природні явища тощо), що впливають на здійснення МВС повноважень, тоді як МВС не має прямого впливу на ці чинники.

Чинники корупційного ризику – це умови та причини, що можуть заохочувати (стимулювати), викликати або дозволяти скоєння посадовою особою при виконанні нею функцій держави або місцевого самоврядування діянь, які можуть призвести до вчинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Нормативно-правові акти, які регулюють діяльність МВС, аналізуються на предмет виявлення норм щодо здійснення МВС дискреційних повноважень і норм, що сприяють вчиненню корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією (нечітко сформульовані дефініції та мовні конструкції, правові колізії тощо).

Наявність корупційних ризиків у діяльності МВС України обумовлюється низкою причин, які знаходять свій прояв як на загальнодержавному рівні, так і рівні самого Міністерства.

На загальнодержавному рівні ученими визначаються наступні проблеми впровадження антикорупційних заходів:

- Низький рівень парламентського контролю, що обумовлюється заполітизованістю процесу боротьби з корупцією;
- Подання хибних статистичних даних, у тому числі до міжнародних організацій;
- Використання недосконалості діючого законодавства з метою уникнення юридичної відповідальності;
- Розбалансованість системи протидії корупції внаслідок хаотичних реформ;
- Заплутане визначення підслідності кримінальних корупційних правопорушень [21, с. 45].

Шинкаренко Н.В. визначає проблеми антикорупційної реформи в поліції:

- незавершеність реформи поліції, залежність від політичних впливів;
- невдала переатестація особового складу;
- проблеми фінансування поліції;
- низька заробітна плата поліцейських;
- проблеми зовнішнього фінансового контролю;
- вади законодавства [26].

Відповідно, вважаємо за необхідне виділити загальні та спеціальні шляхи протидії корупційним проявам у системі МВС. Загальні шляхи розраховані на визначення основних напрямків подолання корупції в системі МВС. У свою чергу, спеціальні шляхи уособлюють реалізацію Політики НАТО з виховання доброчесності в системі органів МВС України.

До загальних шляхів сучасними аналітиками відносяться:

- продовження послідовних принципів реформ у поліції на підставі чіткої концепції;
- зосередження зусиль на реформуванні кримінальної поліції та органів досудового розслідування в системі НПУ, поліції особливого призначення тощо;
- продовження вдосконалення кадрового менеджменту за напрямками: «очищення» поліції, добір мотивованих кадрів та закріплення їх на службі, припинення плінності кадрів;

- прийняття участі у проведенні експертизи проектів законів України, що стосуються діяльності поліції, а також інших нормативно-правових актів з питань протидії злочинності;
- припинення практики застосування статистичних, кількісних показників для оцінювання діяльності працівників та підрозділів поліції;
- продовження розбудови зовнішніх та внутрішніх механізмів контролю над діяльністю поліції, зокрема за участю експертів, представників громадянського суспільства [21, с. 47-48].

У відповідності до Політики НАТО з виховання доброчесності важливими напрямками протидії корупції в системі МВС можна назвати наступні:

- запровадження принципів виховання доброчесності до стратегій та заходів Міністерства внутрішніх справ.
- прийняття участі структурних підрозділів системи МВС у ініціативах та програмах в рамках співробітництва з НАТО, зокрема ініціативах НАТО з розбудови доброчесності;
- здійснення самооцінки системи МВС у відповідності до спеціально розробленого НАТО Запитальника самооцінки;
- забезпечення в системі службової підготовки усвідомлення працівниками системи МВС наслідків корупції; підвищення рівня обізнаності, обмін інформацією щодо кращих практик, процесів та методології боротьби з корупційними проявами;
- формування поінформованого, обізнаного і здатного формувати культуру доброчесності керівництва;
- залишення гендерного підходу одним із засадничих принципів програми спільних дій та заходів з НАТО з виховання доброчесності.

На сучасному етапі боротьби з корупцією існує ціла низка стандартів, які прийняті ті діють як на міжнародному, так і національному рівнях.

Важливий напрямок у протидії корупційним проявам у секторі національної безпеки і оборони розроблений НАТО. Цей напрямок знайшов своє закріплення у низці документів, підписаних країнами-членами Альянсу, зокрема: 1) Програмі (Ініціативі) НАТО/РЄАП з забезпечення доброчесності (2007 р.); 2) Політиці НАТО з виховання доброчесності (2016 р.). Ці акти пов'язані між собою логічно та визначають основні засади протидії корупції шляхом запровадження у діяльність оборонних структур та структур забезпечення безпеки принципу доброчесності.

Так, програма НАТО/РЄАП (Building Integrity Initiative) започаткована у листопаді 2007 року за спільним погодженням країн-членів Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП) на підтримку Плану дій Партнерства з розбудови оборонних інституцій ("Partnership Action Plan on Defence Institution Building - PAP-DIB") [7]. Мета якої полягає у наданні допомоги заінтересованим країнам щодо запровадження в їх національних оборонних і безпекових інституціях ефективного, доброчесного і прозорого менеджменту, зміцнення механізмів протидії і запобігання корупції, удосконалення системи управління фінансовими і матеріальними ресурсами. Програма ВІ відкрита для усіх зацікавлених країн.

Основні напрями імплементації Програми:

1. Самооцінка національних структур сектору оборони і безпеки на предмет виявлення корупційних ризиків (загроз) в процесах управлінської діяльності та ресурсного менеджменту (шляхом сприяння зацікавленим країнам в її організації та проведенні). Самооцінка здійснюється на запит зацікавлених країн і включає такі етапи: 1) опитування визначених структур сектору оборони і безпеки (опрацювання цими структурами відповідей до формалізованої анкети "Запитальник самооцінки",

розробленої у рамках Програми); 2) узагальнення результатів опитувань у ході інтерактивних зустрічей (PeerReview), які проводяться міжнародними експертами Ініціативи з керівниками (провідними фахівцями) органів, що залучені до Самооцінки, під час оцінювальних візитів; 3) опрацювання за результатами Самооцінки експертних висновків і рекомендацій (як правило, доводяться до керівництва відповідних національних структур офіційним листом заступника Генсекретаря НАТО з політичних справ і політики безпеки). Рекомендації є підставою для організації цілеспрямованої діяльності із запобігання корупції в органах, що пройшли Самооцінку;

2. *Практична допомога у розробці та імплементації Програм з антикорупційної діяльності у відповідних оборонних і безпекових органах зацікавлених країн;*

3. *Освітня та тренувальна підготовка представників зацікавлених країн, які безпосередньо займаються питаннями подолання корупції та запровадження ефективного і прозорого менеджменту в структурах сектору оборони і безпеки.*

4. *Узагальнення та розповсюдження провідного досвіду з організації ефективної діяльності щодо подолання корупції в секторі безпеки і оборони [8].*

21 травня 2008 року під час засідання Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи Україна офіційно заявила про готовність приєднатися до Програми. Україна є однією із перших країн, що бере активну участь в Програмі практично з початку її реалізації.

Співробітництво України в рамках Ініціативи спрямоване: на запровадження ефективної, добросовісної і прозорої системи управління; зміцнення механізмів протидії і запобігання корупції; удосконалення системи управління фінансовими і матеріальними ресурсами з метою мінімізації негативного впливу корупційної діяльності в національних інституціях сектору безпеки та оборони.

Сторонами щорічно узгоджується Робочий план заходів Україна-НАТО в рамках Програми ВІ (NATO Building Integrity 2015 Work Programme for Ukraine).

Другим важливим міжнародним стандартом з виховання добросовісності виступає *Політика НАТО з виховання добросовісності*. 8-9 липня 2016 року країни-члени НАТО, визнаючи себе як унікальну спільноту цінностей, віддану принципам свободи особистості, демократії, прав людини та верховенства права ухвалили Політику НАТО з виховання добросовістю. *Мета Політики* - виховання добросовісності та розбудова дієвих прозорих та підзвітних оборонних структур, здатних ефективно реагувати на непередбачувані загрози безпеці, у тому числі на гібридні прояви, є суттєвим чинником виконання місії Альянсу, що полягає у захисті свободи й безпеки країн-членів.

Під добросовістю у Політиці НАТО розуміється зв'язок між поведінкою та принципами. Як зазначено у акті, в інституційному сенсі добросовісність безпосередньо пов'язана з ефективним урядуванням. Зміцнення основ добросовісності в межах відповідної установи є питанням інституціоналізації принципів, які прагне обстоювати дана організація, а також питанням утвердження цих норм і цінностей серед її працівників.

Принципи добросовісності з точки зору НАТО визначаються наступним:

- підтримка та сприяння поширенню і реалізації принципів добросовісності, прозорості та підзвітності відповідно до міжнародних норм та практики, встановлених для оборонного та пов'язаного з ним безпекового секторів членами Альянсу та іншими зацікавленими країнами.

- наявність ефективних та прозорих національних процедур оцінки ризиків для безпеки та оборонних потреб, пов'язаних з корупцією;

- докладання зусиль з боку Альянсу для утвердження добросовісності, прозорості та підзвітності і для сприяння ефективному урядуванню [8].

Політика добросовісності НАТО має наступні завдання:

- *Колективна оборона* - колективна оборона залежить від ефективності та результативності роботи оборонних відомств і має ґрунтуватися на принципах доброчесності, прозорості та підзвітності, щоб максимізувати віддачу від вкладання коштів для подальшого розвитку оборонних сил та засобів і покращення ресурсного забезпечення збройних сил. Виховання доброчесності має й надалі посилюватись у оборонному та пов'язаному з ним безпековому секторах, щоб забезпечити їхню здатність протистояти корупції.

- *Врегулювання криз* - НАТО володіє унікальним комплексом політичних і військових сил та засобів для реагування на кризові ситуації широкого спектру. В межах тієї чи іншої операції заходи зміцнення потенціалу виконуються паралельно з діями, спрямованими на врегулювання поточної кризи. Враховуючи, що корупція підриває довіру суспільства до державної влади, впливає на економічний розвиток і ускладнює розв'язання конфліктів, Програма з виховання доброчесності може відігравати запобіжну роль. Виховання доброчесності має враховуватись на всіх етапах операцій та місій під проводом НАТО.

- *Безпека через співпрацю* - широка мережа зв'язків між НАТО та партнерськими країнами й організаціями особливо стимулює розвиток Програми НАТО з виховання доброчесності. Відповідно до політики партнерства НАТО, Альянс та його партнери продовжують і за можливості нарощують свою співпрацю в межах та в усьому спектрі різноманітних форматів партнерства, щоб сприяти впровадженню принципів виховання доброчесності та обмінюватись здобутим досвідом і передовою практикою [8].

З урахуванням Резолюції ООН 1325 «Жінки. Мир. Безпека», НАТО до запропонованих модулів була включена гендерна тематика.

На сьогоднішній день в Україні також сформовані вітчизняні (національні) стандарти виховання доброчесності та протидії корупційним правопорушенням. Серед них: Конституція України; ЗУ «Про запобігання корупції» від 14.10.14 р.; Кримінальний кодекс України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; ЗУ «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування; Антикорупційна програма Міністерства внутрішніх справ України на 2020 – 2022 роки тощо.

Однак нагальним на сьогоднішній день у світлі розвитку України та НАТО є питання щодо впровадження елементів політики доброчесності НАТО у правове регулювання діяльності ОВС. Зокрема це стосується принципів доброчесності, прозорості та підзвітності. Це потребує як наукових так і законодавчих змін, а також підтримки з боку керівників органів та підрозділів правоохоронних органів.

Таким чином, слід відзначити: 1) корупція є комплексним явищем, яке формується та змінюється під впливом об'єктивних явищ і потребує протидії; 2) підтримка сильного сектору безпеки і оборони вимагає активних дій, серед яких провідне місце займає принцип доброчесності, покладений в основу програмних дій НАТО, спрямованих на забезпечення світової безпеки.

Виховання доброчесності знайшло своє закріплення у низці документів, підписаних країнами-членами Альянсу, зокрема: 1) Програмі (Ініціативі) НАТО/РЄАП з забезпечення доброчесності (2007 р.); 2) Політиці НАТО з виховання доброчесності (2016 р.). Ці акти пов'язані між собою логічно та визначають основні засади протидії корупції шляхом запровадження у діяльність оборонних структур та структур забезпечення безпеки принципу доброчесності.

Встановлено, що у відповідності до Політики НАТО з виховання доброчесності важливими напрямками протидії корупції в системі МВС можна назвати наступні: запровадження принципів виховання доброчесності до стратегій та заходів Міністерства

внутрішніх справ; прийняття участі структурних підрозділів системи МВС у ініціативах та програмах в рамках співробітництва з НАТО, зокрема ініціативах НАТО з розбудови доброчесності; здійснення самооцінки системи МВС у відповідності до спеціально розробленого НАТО Запитальника самооцінки; забезпечення в системі службової підготовки усвідомлення працівниками системи МВС наслідків корупції; підвищення рівня обізнаності, обмін інформацією щодо кращих практик, процесів та методології боротьби з корупційними проявами; формування поінформованого, обізнаного і здатного формувати культуру доброчесності керівництва; залишення гендерного підходу одним із засадничих принципів програми спільних дій та заходів з НАТО з виховання доброчесності.

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення 16.05.2022)
2. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення 16.05.2022)
3. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення 16.05.2022)
4. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16.05.2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення 16.05.2022)
5. Резолюція Ради Європи (97) 24 про двадцять принципів боротьби з корупцією від 06.11.1997 року. URL: (дата звернення 16.05.2022)
6. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17.12.1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення 16.05.2022)
7. Програма (Ініціатива) НАТО/РЄАП з забезпечення доброчесності. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/programa-iniciativa-natoryear>
8. Політика НАТО з виховання доброчесності від 08.09.2016 року. URL: <https://www.nato.int/> (дата звернення 16.05.2022)
9. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 16.05.2022)
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 16.05.2022)
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 16.05.2022)
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 16.05.2022)
13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>. (дата звернення 16.05.2022)
14. Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік: Указ Президента України від 26 травня 2020 року № 203/2020. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/92/65/9d91df3bf88dcae15d_b059c69a2dbabf_1590505364.pdf (дата звернення 16.05.2022)
15. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення 16.05.2022)
16. Антикорупційна програма Міністерства внутрішніх справ України на 2020 – 2022 роки: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31.01.2020 року № 84.

URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/7250_ANTIKORUPCIYNA_PROGRAMA_MVS_Ukraini_na_2020_2022_roki.htm (дата звернення 16.05.2022)

17. Виховання доброчесності та зниження ризиків корупції: навч. посіб. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 252 с

18. Доброчесність, прозорість та підзвітність у секторі безпеки та оборони. Типовий учбовий план 2017. 112 с. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_01/20180112_180112-bi-ref-cur17-ukr.pdf (дата звернення 16.05.2022)

19. Ефективне врядування та виховання доброчесності у секторі безпеки та оборони. Освітня дисципліна програми виховання доброчесності НАТО. 2017. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/ (дата звернення 16.05.2022)

20. План заходів із забезпечення доброчесності. Посібник для працівників оборонного сектору. 2014. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/storage/app/sites/134/plan.pdf> (дата звернення 16.05.2022)

21. Розбудова цілісності і доброчесності під час реформування поліції. Досвід України : аналіт. доп. та матер. спеціаліз. Міжнар. конф. (17 квіт. 2019 р., м. Київ) / О. Д. Маркеєва та Л. І. Поляков. Національний інститут стратегічних досліджень ; Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння ; Женевський центр безпекового урядування. Київ : НІСД, 2019. 112 с.

22. Стрільців О.М., Фодчук А.Б., Мартиненко В.О. та ін. Перевірка уповноваженими посадовими особами МВС України інформації про вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення: метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 48 с.

23. Трепак В.М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 4 (97), 2015. С. 181-196.

24. Федченко О. Практичні напрями у сфері запобігання і протидії корупції у підрозділах Національної поліції. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Юридичні науки. 2017. № 865. С. 345-349.

25. Фодчук А.Б., Стрільців О.М., Гаман І.Г. та ін. Запобігання конфлікту інтересів у діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 72 с.

26. Шатрава С. Місце та особливості функціонування органів Національної поліції України в системі суб'єктів протидії корупції. *VisegradJournalonHumanRights*. 2016. № 4 (1). С. 222-226.

27. Шинкаренко Н.В. Причини виникнення корупції в органах Національної поліції України. *Право і безпека*. 2016. № 3. С. 104-107.

28. Організація північноатлантичного договору. Офіційна web-сторінка. URL: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/index.htm> (дата звернення 16.05.2022)

29. Цілісність сектору безпеки: Інформаційний сайт TheGenevaCentreforSecuritySectorGovernance (DCAF). URL: <https://securitysectorintegrity.com/uk/> (дата звернення 16.05.2022)

30. Україна - НАТО. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/> (дата звернення 16.05.2022)

31. Інформаційно-довідкові матеріали щодо запобігання корупції в системі МВС. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/Informaciyno_dovidkovi_materiali.htm / (дата звернення 16.05.2022)

32. Євроатлантична інтеграція. Офіційний сайт МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/6761_vroatlantichna_integraciya.htm/ (дата звернення 16.05.2022)

33. TransparencyInternational. URL: <https://www.transparency.org/en/#> (дата звернення 16.05.2022)

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.155

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.14>

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ ТА СУБ'ЄКТНИХ МЕЖ У РІШЕННЯХ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЯК НЕОБХІДНИХ УМОВ ДІЇ ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ

Лазоренко Євгеній Юрійович,
прокурор відділу Чернігівської
обласної прокуратури,
аспірант
(Академія Державної пенітенціарної
служби України, Чернігів, Україна)

Стаття присвячена вивченню питання можливості запровадження у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві правових норм, які б встановлювали певні межі дії правових висновків щодо застосування норм права. Застосовуючи порівняльно-правовий метод, автор визначає загальні вимоги, які передбачені у Німеччині, Польщі, Франції та Україні, до рішень верховного суду. За результатами огляду процесуального законодавства вказаних країн та спираючись на рішення конституційного суду Польщі, яким рішення верховного суду, що містить правовий принцип, визначено джерелом внутрішнього права, автор проводить аналогію між ознаками притаманними для норми права, нормативно-правового акта органів законодавчої та виконавчої влади та постанов, вироків верховного суду. У статті наведено загальні риси судового прецедента, на підставі яких автор прийшов до висновку, що межами, які визначають дії прецедентного рішення верховного суду, можуть бути: об'єктні, суб'єктні, предметні, просторові та часові. Автор, зупиняючись на характеристиці суб'єктної межі, аналізує деякі кримінальні процесуальні кодекси країн Європи та приходять до переконання, що не всі рішення верховних судів можуть носити характер правого висновку, правого принципу. Ця залежність пропорційно залежить від компетентності складу суду (палата, об'єднана палата, велика палата, пленарна асамблея тощо), який своїм рішенням вирішує правову проблему та/або створює нову правову норму. У подальшому автор переходить до аналізу суперечливої та проблемної межі – темпоральної. На обґрунтування необхідності законодавчого закріплення в кримінальному процесуальному кодексі України вимог щодо дії у часі правових висновків касаційного суду, автор дослідження запропонував відповідний поділ на перспективну, ретроспективну та ультраактивну дію рішень Верховного Суду в залежності від норм процесуального закону, яких вони стосуються.

Ключові слова: судовий прецедент, час, суб'єкт, касаційний суд, кримінальний процес, джерела права.

DETERMINATION OF TEMPORAL AND SUBJECT LIMITS IN DECISIONS OF THE SUPREME COURT AS NECESSARY CONDITIONS FOR THE EFFECT OF LEGAL CONCLUSIONS

Lazorenko Yevgeniy Yurievich,
prosecutor of the Department of the
Chernihiv Regional Prosecutor's Office,
Postgraduate student
(Academy of State Penitentiary Service of
Ukraine, Chernihiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of the issue of the possibility of introducing legal norms in the domestic criminal procedural legislation that would establish certain boundaries for the validity of legal conclusions on the application of the rules of law. Using the comparative legal method, the author determines the general requirements that are provided in Germany, Poland, France and Ukraine for the decisions of the Supreme Court. Based on the results of a review of the procedural legislation of these countries and based on the decision of the Constitutional Court of Poland, by which the decision of the Supreme Court, containing a legal principle, is recognized as a source of domestic law, the author draws an analogy between the features characteristic of the rule of law, the normative legal act of the legislative and executive authorities and resolutions, Supreme Court judgments. The article presents the general features of the judicial precedent, on the basis of which the author came to the conclusion that the boundaries that determine the action of the precedent decision of the Supreme Court can be: object, subject, subject-matter, spatial and temporal. The author, dwelling on the characteristics of the subject border, analyzes some criminal procedural codes of European countries and comes to the conclusion that not all decisions of the supreme courts can be in the nature of a legal conclusion, a legal principle. This dependence proportionally depends on the competence of the composition of the court (chamber, joint chamber, grand chamber, plenary assembly, and so on), which, by its decision, solves a legal problem and / or creates a new legal norm. In the future, the author proceeds to the analysis of the controversial and problematic border - the temporal one. In order to substantiate the need for legislative consolidation in the Criminal Procedure Code of Ukraine of the requirements regarding the validity of the legal conclusions of the cassation court in time, the author of the study proposed an appropriate division into prospective, retrospective and ultra-active effect of the decisions of the Supreme Court, depending on the norms of the procedural law to which they relate.

Key words: judicial precedent, time, subject, court of cassation, criminal process, sources of law.

Актуальність та постановка проблеми. Процес формування національного права на початкових етапах має певний закритий тип. Однак з часом встановлення соціальних, географічних, політичних та інших зв'язків виникає необхідність видозміни норм права або підходів до правового регулювання певних сфер діяльності людини або органів.

На даний час євроінтеграційні прагнення нашої країни диктують умови, за яких національне право потребує змін.

Такі зміни не є чимось новим зараз, вони почались з моменту проголошення Україною незалежності, але внаслідок складності процесу реформування, вони носять триваючий характер.

Кримінальний процес один з пріоритетних напрямків, який потребував та потребує переосмислення особливо в частині функціонального потенціалу Верховного

Суду (далі – ВС) у прийнятті загальнообов'язкових правових висновків з питань застосування Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а також особливих вимог до таких судових рішень відмінних від звичайних вироків, ухвал та постанов.

Дедалі частіше у рішеннях місцевих та апеляційних судів ми спостерігаємо посилення на постанови касаційного кримінального суду (далі – ККС ВС) як на джерело права для обґрунтування своїх висновків щодо оцінки доказів, надання відповідей на заявлені клопотання сторін, вирішення питань процесуального характеру тощо.

Але внаслідок такої великої кількості прийнятих ВС постанов, які мають істотний вплив на ухвалювані судами всіх інстанцій рішення, постає питання, а чи всі постанови касаційного суду мають однакову форму викладення, яка б однозначно відрізняла їх від рядових постанов, що приймаються у кримінальних провадженнях, і чи існує в Україні, а також країнах Європи чи Америки певного роду вимоги до таких рішень?

Мета. З огляду на актуальність цієї статті, ми ставимо собі за мету на підставі емпіричної бази, яка складатиметься з рішень прийнятих національними та іноземними судами (які еквівалентно дорівнюють касаційній інстанції) у кримінальних провадженнях, рішень судів іншої юрисдикції, а також доктринального вчення про судовий прецедент та ролі касаційного суду у його прийнятті, надати характеристику існуючим варіантам постанов ВС та запропонувати своє бачення форми та змісту судового рішення, яке вміщує правовий висновок з питань застосування кримінального процесуального законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання судового прецеденту в різних його проявах, починаючи від генезису цього джерела права та закінчуючи дослідженням впливу його різновидів на розвиток правозастосування, розглядалися вітчизняними та зарубіжними дослідниками у роботах Т. Анакіної, Ю. Барабаша, А. Белкіна, В. Бібіло, В. Гончарова, К. Грипкової, В. Грищука, П. Гуйвана, П. Гука, Р. Давида, К. Дудки, А. Золотаревої, В. Капустіна, К. Коган, Р. Кросса, В. Лазарева, Б. Малишева, М. Марченка, О. Пушняка, О. Суєтіної, Л. Філіпса, М. Ховранюка, С. Шевчука, В. Шумілова, С. Шаталова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рішення касаційного суду за своїм змістом майже повністю співпадає з тими, що ухвалюються судами місцевого та апеляційного рівнів.

Так, судові рішення суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги по суті відповідно до ч. 1 ст. 441 КПК України ухвалюються у формі постанов, які складаються з: 1) вступної; 2) мотивувальної частини із зазначенням: короткого змісту вимог касаційної скарги та оскаржених судових рішень; узагальнених доводів особи, яка подала касаційну скаргу; узагальненого викладу позиції інших учасників судового провадження; встановлених судами першої та апеляційної інстанцій обставин; мотивів, з яких виходив суд касаційної інстанції при прийнятті постанови, і положення закону, яким він керувався; 3) резолютивної частини із зазначенням: висновку суду касаційної інстанції по суті вимог касаційної скарги; розподілу процесуальних витрат; строку і порядку набрання постановою законної сили (ч. 1 ст. 442 КПК України) [1].

Знайти аналогічні законодавчі вимоги до змісту та структури рішення суду касаційної інстанції в процесуальних кодексах країн Європи майже не можливо внаслідок того, що більшість процесуальних законів країн континентальної Європи основну увагу приділяють результату розгляду, аніж процесуальній формі його закріплення, хоч вона й у визначених законами випадках відіграє правоформуючу та системоутворюючу роль.

Так, Кримінальний процесуальний кодекс (Strafprozeßordnung) Федеративної Республіки Німеччини (далі – КПК ФРГ), висуває вимоги до вироку (саме вироками закінчується розгляд кримінального провадження незалежно від інстанції суду) передбачені як мінімум у восьми параграфах: § 34 загальні вимоги до рішення, § 34a порядок набрання рішенням суду законної сили, § 260 передбачає обов'язкову частину вироку – резолютивну та її складові частини, § 267 називається «обґрунтування вироку» (аналог мотивувальної частини вироку за КПК України), § 272 характеризує вступну частину вироку у дуже спрощеному вигляді [2].

Слід при цьому звернути увагу, що і в § 260, і в § 267 КПК ФРГ, передбачаючи імперативні складники резолютивної та «мотивувальної» частин вироку таких як: визначення діяння, у вчиненні якого підсудний визнано винним, назву статті кримінального закону, застосування запобіжного заходу, фактичні обставини провадження, докази визнані судом належними та достатніми для ухвалення вироку тощо, законодавець у всьому іншому передбачив, що форма означених вище частин вироку визначається судом «dem Ermessen des Gerichts» – на власний розсуд [2].

Кримінальний процесуальний кодекс Французької Республіки (далі – КПК ФР) взагалі не містить якихось конкретних вимог для рішень суду касаційної інстанції, окрім як ст. 612-1 передбачено зазначення у рішеннях складу суду, що приймав участь у розгляді провадження у касаційній інстанції. Тому виходячи з текстів самих рішень (Avis de la Court de cassation) ми приходимо до висновку, що Верховний суд послуговується у цьому питанні ст. 485 КПК ФР, якою визначено, що рішення суду складається з мотивувальної та резолютивної частини, а також повинні вказуватись тексти законів, що застосовано [3], крім того використовує положення правила 27 органічного закону «Щодо провадження в Касаційному суді» [4].

Більш подібними до ст.ст. 370, 442 КПК України можна привести положення Кримінального процесуального кодексу Республіки Польща (далі – КПК РП).

Так, касаційне провадження та прийняті за його результатами рішення регулюються загальними положеннями апеляційного розгляду. Стаття 413 КПК РП містить вимоги до вступної та резолютивної частини вироку, а ст. 424 КПК РП – вимоги до мотивувальної, яке викладається окремим документом та повинно охоплювати такі питання як: вказівку на те, які факти суд вважав доведеними або недоведеними, на які докази він спирався при цьому і чому не знайшов доказів протилежного; тлумачення правових підстав судового рішення; обставини, які суд врахував при призначенні покарання [5].

Сформувавши уявлення про те, які вимоги законодавці різних країн висувають до рішень судів, слід перейти до специфіки притаманної для рішень саме суду касаційної інстанції – виносити постанови/вироки, що містять правові висновки або як їх по-іншому називають прецеденти (в країнах англосаксонської системи права), правові принципи (Польща) тощо.

Поступовий процес зближення систем континентального та англосаксонського права знаходить відображення в законодавчих актах багатьох країн Європи.

Положеннями ч.ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках ВС, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, а судами вони враховуються при застосуванні норм права [6].

У ч. 4 ст. 442 КПК України, передбачено, що у постанові палати, об'єднаної палати ККС ВС, Великої Палати ВС (далі – ВП ВС) має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилась колегія суддів або палата, об'єднана палата ККС ВС, що передала справу відповідно на розгляд палати, об'єднаної палати ККС ВС, ВП ВС [1].

Майже аналогічну двом попереднім відповідну норму передбачено § 1 ст. 87 закону РП «Про Верховний суд» визначено, що постанови повного складу Верховного суду (далі – ВС Польщі), складу об'єднаної палати та складу всієї палати з часу їх ухвалення стають правовими принципами [7] саме за допомоги цих постанов забезпечується єдність судової практики у Польщі.

Відмінним від вказаної норми, але не менш важливим за своїм значенням, є інститут правових питань, передбачений ст. 441 КПК РП, який визначає, що постанови прийняті ВС Польщі у порядку вказаної статті є обов'язковими до застосування у провадженні. В інших випадках постанови ВС Польщі чи апеляційних судів, ухвалені в одних випадках, не є обов'язковими в інших, однак порушення напрацьованих цими судами постанов, як правило, викликає негативні процесуальні наслідки як для нижчестоящих судів (з точки зору правильності і стабільності рішення), так і для сторін процесу (з точки зору шансів в апеляційному чи касаційному провадженні) [8].

У Франції судовий прецедент, як і в Англії, має давню історію свого існування і невід'ємно пов'язаний з формуванням правових висновків Паризьким Парламентом (найвища судова інстанція у середньовіччі, яка трансформувалась і представлена сьогодні касаційним судом). Саме це вплинуло на розвиток права загалом. Зокрема, Коган Є.Г. пояснює це тим, що: по-перше, під час розгляду проваджень формувались настанови, на які у подальшому орієнтувались адвокати, судді нижчестоящих судів, а також радники самого Парламенту під час ухвалення рішень по аналогічним справам, тим самим уніфікував правові норми, а по-друге, видавав правові акти загальнодержавного характеру у період (1648-1653 років) та локальні постанови, які були направлені на регулювання правопорядку у королівстві... [9, с.182].

У Великобританії, враховуючи історичну провідну роль судів у правотворенні, значення статуту як джерела (форми) права досі залежить від прецедентного права [10, с. 110]. Обов'язковість же прецеденту у Великобританії можна визначити за принципом – кожен суд свого рівня зв'язаний власними попередніми рішеннями з відповідного питання, а також рішеннями суду вищого щабелю. Виключенням з цього загального правила до 2005 року була Палата лордів, а після став Верховний суд Великої Британії.

Звертаючись до процесуальних кодексів Польщі, Франції та України можна побачити, що нормативно-правові акти не містять взагалі вимоги до форми і змісту правового прецеденту, не кажучи про встановлення певних меж їх дії. З них можна лише дійти висновку, де вони повинні розміщуватись у судовому рішенні, хоча саме їх словесний вираз з наданням їм конкретних рис норми (техніко-юридичної конструкції) сприятиме на практиці правильності їх розуміння, застосування, убезпечить від повторно неправильного застосування норми в аналогічних випадках, стабілізує кримінальний процес.

Певного роду відповіді на те, які вимоги висуваються до судового прецедента, можна знайти в мотивувальній частині вироку Конституційного суду Польщі від 20.04.2020 прийнятого у справі № У 2/20, коли він розглядав питання конституційності постанови складу об'єднаної палати з розгляду цивільних, кримінальних справ та праці й соціального страхування ВС Польщі від 23.01.2020.

Так, зокрема вказано, що правові принципи ВС Польщі мають такі риси: обов'язковість, загальність, абстрактність, сфера їх застосування не обмежується конкретним випадком, що визначається суб'єктивно чи об'єктивно, не вичерпуються після одного застосування, видаються уповноваженими державними органами у межах власної компетенції [11].

З огляду на це ми можемо говорити, що вказані риси умовно діляться на ознаки, що визначають: адресатів (коло осіб на кого вони розповсюджуються), предмет та простір

регулювання, а також суб'єкта (орган, що уповноважений приймати такого роду рішення). Фактично риси судового прецедента є межами, які визначають дії прецедентного рішення суду за: об'єктом, суб'єктом, а також предметом та простором.

Всі названі характеристики притаманні правовій нормі у широкому значенні цього слова та нормативному акту – у вузькому. При цьому слід сказати, що в теорії права вищевказані ознаки не вичерпують всі аспекти норми права.

У першу чергу через те, що існує ще одна межа – час. Саме з ним пов'язується набрання нормою права своєї законної сили, визначає перспективність, ретроспективність та/або ультраактивність її застосування, припинення застосування тощо.

Тому ми зупинимося на характеристиці двох меж судового прецеденту (темпоральних та суб'єктних), які потребують правового урегулювання в Україні, внаслідок свого істотного впливу у вітчизняному кримінальному процесі на досудове розслідування та судовий розгляд.

Чому виникла необхідність у правовому врегулюванні меж дії правових висновків ВС? Тому що за час функціонування ВС ним прийнято безліч судових рішень з питань застосування норм кримінального процесуального закону; кожен наступні рішення за формою викладення висновку щодо застосування права не відповідають таким же, але прийнятим іншим складом ВС; рішення ухвалюються з одного й того ж питання по-декілька разів, але причинно-наслідкові результати можуть бути кардинально протилежними.

Більшість постанов ВС у кримінальних провадженнях не містять окремої частини, яка б відповідала вимогам ч. 4 ст. 442 КПК України, однак мотиви, викладені у таких постановках, стають правовими висновками внаслідок недотримання норм процесуального закону, про що буде вказано далі.

З огляду на це, ми не підтримуємо позицію деяких науковців, які вважать, що механізм створення прецедента є саморегулюючим процесом і не потребує закріплення в законодавстві [12], хоча б з огляду на те, що це: 1) відіграє роль запобіжника у країні, де закріплено принцип розподілу влад на: законодавчу, виконавчу і судову; 2) створює можливість якісної підготовки рішень суду з урахуванням наслідків, що настають після його ухвалення; 3) визначить «вагу» самого рішення та норми, що в ньому закріплено; 4) і нарешті дасть можливість досягнути поставленого завдання діяльності ВС – єдність та стабільність судової практики, правова визначеність у питаннях права.

Суб'єкт як межа, що впливає на вагомість рішення ВС. Здається, що взагалі відсутній правовий спір або прогалина у законодавстві, яка б могла стати предметом наукового вивчення, оскільки законодавець на вершину судів загальної юрисдикції у Великобританії, США, Польщі, Франції та Україні поставив верховний суд, який наділений правом касаційного перегляду та відповідно ухвалення кінцевого рішення, яке може містити відповідний висновок щодо застосування права.

Однак це не зовсім так, оскільки касаційний суд Польщі, Франції та України за своєю структурою не є «монолітним», як у Великобританії та США (суд складається з однієї колеції суддів, яка і здійснює провадження у справі), і складається з різних палат та колецій. В Україні ВС розглядає кримінальні провадження у складі колеції суддів, суддів у складі першої, другої та третьої палати, об'єднаної палати ККС ВС, а також ВП ВС. Майже дзеркальне відображення національної структури ВС можна побачити у Франції (секції, палати, змішана палата, пленарна асамблея).

Тому законодавець передбачив, що з усієї структури верховного суду, який має право ухвалювати прецедентні рішення, необхідно виокремити конкретні палати (в Україні це палати, об'єднана палата ККС ВС, ВП ВС [1], у Польщі – повний склад ВС Польщі, об'єднана палата та склад суддів всієї палати [7], у Франції – змішана палата, пленарна асамблея [13]).

У той же час, результати роботи ВС засвідчують, що левова частка всіх прийнятих постанов у кримінальних провадженнях ухвалюється у складі палат, не дивлячись на те, що існує імперативна норма, яка регулює порядок передачі провадження на розгляд палати, а також належне обґрунтування такого рішення колегією суддів.

Так, ч.ч. 2, 4 ст. 434-2 КПК України передбачають, що кожного разу при передачі провадження на розгляд будь-якої з палат ВС колегією суддів повинна постановлятися ухвала, яка приймається більшістю голосів від її складу, що розглядає провадження. У такій ухвалі повинні бути викладені мотиви необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у рішенні, визначеному ч.ч. 1-4 ст. 434-1 цього Кодексу, або із обґрунтуванням підстав визначених ч. 5 ст. 434-1 цього Кодексу [1].

Вказані норми не є «винаходом» вітчизняного законодавця, такі ж положення передбачені нормативними актами Німеччини, Польщі, Франції.

Такий порядок є імперативним і передбачений законодавцем саме для того, щоб динамічний процес кримінального провадження не ставився постійно у залежність від думки ВС. Крім того, це передбачено й для належного відправлення кримінального правосуддя, щоб сторони могли передбачити наслідки своєї діяльності, використовуючи той чи інший правовий висновок.

Саме нехтування ВС вказаною нормою негативно відображається на діяльності досудового розслідування, оскільки дізнавачі, слідчі та прокурори не стільки займаються розслідуванням кримінальних проваджень та здійсненням процесуального керівництва у них, скільки пошуком постанов ВС, які їх регулюють (і не завжди однозначно в залежності від палати, які їх ухвалили, а подекуди і однією палатою, але в різний час); негативно впливає на стабільність кримінального провадження, а тяжкими наслідками цього є безпідставне ухвалення реабілітуючих рішень [14, с. 163].

Враховуючи, що питання правильного застосування кримінального процесуального закону, які порушуються в касаційних скаргах, переданих на розгляд ВС, мають принциповий характер, суб'єктом їх вирішення повинен виступати структурний елемент ВС наділений відповідною компетентністю. Це у свою чергу вплине на кількість та якість схвалюваних палатами ВС рішень, надасть правовому висновку переконливості для судів нижчих інстанцій та осіб, які будуть його застосовувати на стадії досудового розслідування.

Темпоральність як наступна межа, яка потребує законодавчого визначення. Це найбільш дискусійна межа правового висновку.

Богдановська І.Ю. вказувала, що «суд, вирішуючи справу у випадку виявлення прогалини у праві, створює норму та застосовує її до фактів, які мали місце у минулому. Судовий прецедент у силу особливостей формування має зворотну силу [15, с. 79]. Крім того, в країнах континентальної Європи право створювати норми на майбутнє є виключною компетенцією законодавця.

Основна критика ретроактивності (прецедентів і права загалом) пов'язана зі шкодою, яку вони спричиняють для стабільності та передбачуваності права. Дійсно, з ретроактивною дією змін у прецедентному праві особа, слідуючи старим правилам, опиняється у ситуації, коли вона не могла передбачити відповідні зміни та підлаштуватися під них своєю поведінку [16, с. 9].

Про небезпеку ретроспективності дії правових висновків ВС заговорили в Україні, у тому числі і самі судді касаційного суду як у приватних коментарях [17], так і викладаючи свої міркування в ухвалях.

Зокрема, в ухвалі ВС колегії суддів Третьої судової палати ККС від 12.05.2021 було ініційовано питання про передачу кримінального провадження на розгляд об'єднаної

палати ВС з метою відступу від попереднього правового висновку або встановлення перспективності дії нового висновку. В обґрунтування своїх доводів судді наводили і приклади можливості прийняття такого роду рішень посилаючись на діяльність колег з США, Литви, а також те, що «ретроспективне застосування цього висновку об'єднаної палати потенційно може призвести до встановлення Європейським Судом з прав людини порушень статей 2, 3 (і можливо деяких інших) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у багатьох кримінальних провадженнях, де до кримінальної відповідальності неможливо буде притягнути осіб, причетних до вчинення злочинів проти життя та здоров'я людини, у зв'язку з визнанням недопустимими усіх доказів виключно через формальне недотримання процедури визначення прокурора чи слідчого (особливо, якщо така процедура не була чітко визначена законом на час її застосування, але була врегульована «заднім числом» внаслідок нового тлумачення закону судом» [18].

Аби не виникало труднощів та пересторог відносно темпоральності правового висновку, ми вважаємо, що кримінальне процесуальне законодавство необхідно доповнити відповідними нормами, які б визначали дію (перспективну, ретроспективну, ультраактивну) врегульованої або запровадженої рішенням ВС правової норми залежно від розділів та підрозділів КПК України.

Зокрема, на наш погляд, такий підхід до застосування темпоральних меж може виглядати наступним чином: ультраактивну дію у часі можуть мати правові висновки щодо застосування загальних принципів кримінального провадження, передбачених главами 1, 2 Розділу I КПК України; перспективну – правові висновки, які стосуються слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, прийняття процесуальних рішень; ретроспективну – правові висновки щодо застосування норм права, які прямо впливають на забезпечення презумпції невинуватості та права на захист.

Крім того, «час», як межа дії правових висновків ВС, повинна знаходити своє відображення і щодо початку відліку застосування такого рішення. За загальним правилом, яке закріплено у всіх процесуальних кодексах, які в рамках цього дослідження ми вивчали, рішення суду касаційної інстанції вступають в законну силу з моменту його проголошення і не пов'язуються з офіційним оприлюдненням через засоби масової інстанції, як це передбачено для нормативних документів, що приймаються законодавчими та виконавчими органами влади.

І перша теза, і друга теза, крім закріплення її у нормі закону, повинна вказуватись у самому тексті рішення ВС.

До прикладу ми можемо навести існуючі в законі та рішенні суду подібного роду положення.

Так, вносячи зміни до ч. 5 ст. 219, ч. 6 ст. 234 КПК України, законодавець розумів, що ретроспективне застосування нових редакцій, які істотно змінюють підходи до розслідування кримінальних проваджень, неминуче призведе до безпідставного визнання доказів, зібраних до цього часу, недопустимими, закриття кримінальних проваджень, тому передбачив у вказаних статтях застереження «зміни не мають зворотньої дії в часі та застосовуються до справ, по яким відомості про кримінальне правопорушення, внесені в Єдиний реєстр досудових розслідувань після введення в дію цих змін» [1].

Прикладом судового рішення є нещодавнє ухвалення Конституційним Судом України (далі – КС України) рішення у справі № 3-р(II)/2022 щодо встановлення конституційності положень п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, яка регулює порядок закриття кримінального провадження у зв'язку із набранням чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність.

У резолютивній частині вказаного рішення КС України передбачено, що п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, визнаний неконституційним, втрачає чинність через три місяці з дня ухвалення КС України цього Рішення [19].

На мій погляд, таке формулювання визначення часу втрати нормою законної сили в першу чергу продиктовано не тим, щоб за цей час законодавець в умовах воєнного часу, коли необхідно вирішувати нагальні питання оборони країни, шукав шляхи вирішення встановленої судом конституційної юрисдикції проблеми, а задля можливості судам загальної юрисдикції, на розгляді яких вже перебувають клопотання прокурорів про звільнення осіб від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження саме через набрання чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність (зокрема, на сьогодні є справи, які підлягають закриттю на підставі ч. 3 ст. 263 КК України через те, що положення вказаної статті внаслідок останніх змін, які були до неї внесені, взагалі виключає караність діяння), розглянути та прийняти остаточне рішення.

На даний час саме через відсутність правової визначеності щодо запровадження темпоральності відносно правових висновків касаційного суду ми вже отримали негативні прецеденти у кримінальному процесі, які потягли за собою негативні наслідки. У першу чергу це пов'язано з постановами об'єднаних палат ВС, якими була створена норма у кримінальному процесуальному праві щодо «легітимності прокурора, слідчого та дізнавача» у кримінальному провадженні [20, с. 229].

Висновки. Підводячи підсумок, необхідно констатувати, що в кримінальних процесуальних кодексах країн Європи вже мають місце закріплені у законодавчий спосіб межі – суб'єктність. Але на відміну від тієї ж Польщі та Франції, в Україні, не дивлячись на жорсткий імператив, який стосується процедурної сторони питання передачі матеріалів кримінального провадження до компетентного складу суду, який може ухвалювати правові висновки щодо застосування норм права, такого роду рішення ухвалюються з порушеннями вимог КПК України. Це не сприяє усталеності судової практики, а отже діяльність ВС у межах кримінального провадження потребує подальшого реформування, у тому числі з запровадженням інструментів визнання постанов ВС не дійсними у зв'язку з істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону.

Крім того, правового врегулювання потребує питання темпоральності правового висновку ВС, оскільки динамічність процесу досудового розслідування та судового розгляду не може ставитись у залежність від висновків ВС, зроблених у майбутньому. Усунення вказаної прогалини процесуального законодавства може бути здійснено шляхом доповнення КПК України статтями, які передбачатимуть співвідношення між конкретними нормами процесуального закону та можливістю їх дії перспективно, ретроспективно або ультраактивно.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3601> (дата звернення 19.07.2022).
2. Strafprozeßordnung vom 01.02.1877 RGBl. S. 253 durch Art. 9 d. G v. 12.09.1950 I 455 / URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.pdf (дата звернення 19.07.2022).
3. Code de procédure pénale de 08.04.1958. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154?etatTexte=VIGUEUR.
4. Loi organique № 13/010 du 19.02.2013 relative à la procédure devant la Cour de cassation. URL: <https://leganet.cd/Legislation/Droit%20Judiciaire/LO.13.010.19.02.2013>.

htm#:~:text=La%20présente%20Loi%20organique%20organise,des%20juges%20et%20la%20révision. (дата звернення 19.07.2022).

5. Kodeks postępowania karnego, Ustawa z 06.06.1997. Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>.

6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 20.07.2022).

7. O Sądzie Najwyższym, Ustawa z 08.12.2017, Dz.U. 2018 poz. 5. URL: <https://sip.lex.pl/#/act/18669964?cm=DOCUMENT>.

8. Dudka Katarzyna (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz, wyd. II. Wolters Kluwer. 2020. URL: <https://sip.lex.pl/#/commentary/587774612/629375/dudka-katarzyna-red-kodeks-postepowania-karnego-komentarz-wyd-ii?cm=URELATIONS>.

9. Коган Е.Г. Юридические аспекты организации и деятельности Парижского Парламента во Франции. дис. ...кан.юрид.наук: 12.00.01 / Мос. гос. ун-т. им. М.В. Ломоносова. Москва, 2016. 224 с.

10. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект). дис. ...кан.юрид.наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 229 с.

11. Wyrok, sygn. akt U 2/20 Trybunału Konstytucyjnego z 20.04.2020. URL: <https://sip.lex.pl/#/act/18981881/2755210/wyrok-trybunalu-konstytucyjnego-sygn-akt-u-2-20?keyword=Wyrok%20Trybunału%20Konstytucyjnego%20z%20dnia%2020%20kwietnia%202020%20r.%20U%202~2F20&cm=SFIRST>.

12. Попов Ю.Ю. Прецедентное право в контексте общеобязательности судебных решений и украинские перспективы. Центр коммерческого права. 2021. URL: http://ropov-yuyu.narod.ru/27_Precedent_ru.htm.

13. Code de l'organisation judiciaire du 03.07.1967 / ART. 5 de la loi 67523. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071164?fonds=CODE&page=1&pageSize=10&query=Cour+de+cassation&searchField=ALL&searchType=ALL&tab_selection=all&typePaging=DEFAULT.

14. Лазоренко Є.Ю. До питання правового визначення меж застосування постанов Верховного Суду через призму існуючих процесуальних фільтрів. Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави: матеріали VIII заочної міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 26 листопада 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2021. 346 с. С. 162-166.

15. Богдановская И.Ю. Эволюция судебного прецедента в «общем праве». Право. Журнал школы высшей экономики. Москва. 2010. № 2. С. 75-87.

16. Пушняк О.В. Дія у часі судового прецеденту: досвід США. 2019. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/deystvie-vo-vremeni-sudebnogo-pretседenta-opyt-ssha>. <https://doi.org/10.21564/2225-6555/2019.15.169847>.

17. Кібенко О. Перспективна дія правового висновку (позиції) Верховного Суду: чи доцільно запровадити в Україні? Судебно-юридическая газета. 03.03.2020 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/162411-perspektivna-diya-pravovogo-visnovku-pozitsiyi-verkhovnogo-sudu-chi-dotsilno-zaprovaditi-v-ukrayini>.

18. Ухвала Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 12.05.2021 справа № 663/267/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97005607>.

19. Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2022 у справі № 3-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22#n62>.

20. Лазоренко Є.Ю. Визначення меж застосування рішень Верховного Суду у кримінальних провадженнях в Україні та світі. «KELM (Knowledge, Education, Law, Management)». м. Люблін, Республіка Польща, 2021. № 5(41). С. 224-231.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.15>

ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Сердюк Василь Павлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права та
загальноправових дисциплін
(Інститут права та суспільних відносин
Університету «Україна»,
м. Київ, Україна)

Сердюк Євгеній Васильович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
(Інститут права та суспільних відносин
Університету «Україна»,
м. Київ, Україна)

Терещенко Андрій Леонідович,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри галузевого права та
загальноправових дисциплін, директор
(Інститут права та суспільних відносин
Університету «Україна»,
м. Київ, Україна)

Фаст Олексій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри галузевого права та
загальноправових дисциплін
(Інститут права та суспільних відносин
Університету «Україна»,
м. Київ, Україна)

У статті досліджено сучасний стан законодавчого закріплення кримінального процесуального статусу слідчого і зокрема його процесуальної самостійності як це визначено законом. Узагальнені наукові положення щодо ефективності статусу слідчого у кримінальному провадженні України. На підставі дослідження наявних у КПК України слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій зроблено висновки про слабку самостійність слідчого у кримінальному провадженні. А також, про те, що слідчий повинен відноситись до судової системи влади так як він готує матеріали які оцінюються судом щодо визнання їх доказами. Наявність у судовій системі підготовлених спеціалістів може суттєво підсилити ефективність судової влади.

А також, дослідження підтверджують необхідність проведення таких змін щодо сучасного процесуального статусу слідчого і зокрема його ознаки самостійності, для збільшення ефективності даного етапу кримінального провадження та виконання його завдань. Це змінить в кращу сторону і матеріальне становище співробітників слідчих органів.

Автори дослідження прийшли до висновку про те, що процесуальна самостійність слідчого є не достатньою для вирішення сучасного кримінального провадження.

Запропоновано запозичити законодавчий досвід врегулювання статусу слідчого та внести до норми КПК зміни у такій редакції: «слідчим є посадова особа слідчої установи яка є серед осіб що керують процесом, та уповноважена розпорядженням керівника слідчої установи на проведення слідства».

Дослідники даної проблеми пропонують додаткове проведення дослідження положень досудового розслідування КПК Нідерланди щодо досудової практики правопорушень з початку їх виявлення.

Аналіз вітчизняної наукової думки підтверджує позитивну думку про необхідність реформування організації досудового слідства та зміни статусу слідчого.

Ключові слова: сторона обвинувачення, реформи досудового слідства, міжнародний досвід врегулювання досудового слідства, запозичення вітчизняного законодавства.

PROBLEMS OF PROCEDURAL INDEPENDENCE OF THE INVESTIGATOR IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Serdyuk Vasyl Pavlovich,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Industry Law
and General Legal Disciplines
(Institute of Law and Public Relations of
the University "Ukraine", Kyiv, Ukraine)

Serdyuk Yevhenii Vasyliovych,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor at the Department
of Industry Law and General Legal
disciplines (Institute of Law and Public
Relations of the University "Ukraine",
Kyiv, Ukraine)

Tereshchenko Andrii Leonidovych,
Candidate of Legal Sciences,
Professor at the Department of Industry
Law and General Legal Disciplines,
Director
(Institute of Law and Public Relations of
the University "Ukraine", Kyiv, Ukraine)

Fast Oleksiy Oleksandrovich,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of Industry
Law and General Legal Disciplines
(Institute of Law and Public Relations of
the University "Ukraine", Kyiv, Ukraine)

The article examines the current state of legislative consolidation of the criminal procedural status of the investigator and, in particular, his procedural independence as defined by law. Generalized scientific provisions regarding the effectiveness of the status

of the investigator in the criminal proceedings of Ukraine. On the basis of the study of investigative (investigative) and secret investigative (investigative) actions available in the Criminal Procedure Code of Ukraine, a conclusion was made about the weak independence of the investigator in criminal proceedings. And also, that the investigator must relate to the judicial system of government as he prepares materials that are evaluated by the court regarding their recognition as evidence. The presence of trained specialists in the judicial system can significantly increase the effectiveness of the judiciary.

And also, the research confirms the need for such changes regarding the modern procedural status of the investigator and, in particular, his signs of independence, in order to increase the effectiveness of this stage of criminal proceedings and the performance of his tasks. This will change for the better the financial situation of the employees of investigative bodies.

The authors of the study came to the conclusion that the procedural independence of the investigator is not sufficient for solving modern criminal proceedings.

It is proposed to borrow the legislative experience of regulating the status of an investigator and to make changes to the Code of Criminal Procedure in the following wording: "an investigator is an official of an investigative institution who is among the persons in charge of the process and is authorized by the order of the head of the investigative institution to conduct the investigation."

The researchers of this problem propose an additional study of the provisions of the pre-trial investigation of the Criminal Procedure Code of the Netherlands regarding the pre-trial practice of offenses from the beginning of their detection.

The analysis of domestic scientific opinion confirms the positive opinion about the need to reform the organization of pre-trial investigation and change the status of the investigator.

Key words: prosecution. reforms of pre-trial investigation, international experience of settlement of pre-trial investigation, borrowing of domestic legislation.

В юридичному науковому середовищі ідуть дискусії щодо статусу слідчого і зокрема його самостійності закріпленої у КПК України. Переважна більшість дописувачів стверджують про те, що слідчий є центральною фігурою кримінального провадження або самостійною процесуальною особою та може приймати одноосібно процесуальні рішення. Інша сторона вважає, що слідчий при прийнятті процесуальних рішень лише у деяких випадках практичної діяльності може бути процесуально самостійним і то відносно. До того ж, він ще й виконує оперативні розшукові дії, що негативно впливає на його результативність виконання завдань кримінального процесуального кодексу України.

Удосконалення кримінально-процесуального законодавства України щодо процесуального статусу слідчого і зокрема його процесуальної самостійності, як центральної фігури стадії досудового слідства на протязі тривалого історичного періоду працюють законодавці, науковці, практики.

З приводу даної проблеми проведені об'ємні прикладні та фундаментальні вітчизняні наукові дослідження, законодавчо змінені підходи до організації слідчої практики, але дискусії щодо самостійності слідчого у кримінальному провадженні України лише посилюються. Не знайдено єдиного підходу до визначення процесуального статусу слідчого так, щоб він в повній мірі задовольняв вимоги кримінального процесуального законодавства щодо боротьби зі злочинністю.

Проблемами процесуального статусу слідчого і зокрема, його самостійності цікавилися такі вчені як: З. Д. Смітєнко, В. В. Топчій, Ю.І. Азаров, В. Р. Щавінський, В. В. Сидорчук, А. Б. Антонюк і інші. Але, у своїх наукових пошуках вони залишали поза увагою суть процесуальної самостійності слідчого, не достатньо використовували зрівняльний аналіз вітчизняного та міжнародного законодавчого досвіду в цьому напрямку, можливості впровадження у вітчизняне законодавство такого

досвіду, який би результативніше вирішував завдання кримінального процесуального законодавства.

Узагальнити сучасне законодавче закріплення стану самостійності слідчого основної ознаки цієї посадової особи, здійснити аналіз та виявити протиріччя у загальній та особливій частинах КПК України щодо цього питання та запропонувати системне вирішення даної проблеми.

Проаналізувати сучасні законодавчі положення процесуального статусу слідчого у порівнянні з вирішенням цих питань у інших діючих вітчизняних процесуальних актах та з зарубіжними аналогами законодавчого досвіду і зробити відповідні висновки.

Вчені та практики кримінального процесуального блоку нашої країни з давніх часів ведуть суперечки з приводу процесуального статусу слідчого і зокрема його самостійності, основної ознаки даної посади, відшукуючи шляхи її удосконалення таким чином, щоб це позитивно впливало на рівень ефективності виконання завдань закріплених законом України.

В даний час, діючий Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює статус слідчого під час досудового слідства як службову особу органів досудового слідства яка уповноважена в межах компетенції КПК України здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (ст. 3 ч. 1 п.17 КПК), не вживаючи ознак самостійності чи не залежності. Інша процесуальна норма визначає слідчого як процесуально самостійною особою, але без визначення поняття самостійності, його суті (ст. 40 ч. 5 КК України).

Перша норма КПК закріплює статус слідчого як службової особи і не більше. Інша норма вказує, що слідчий є процесуально самостійною особою, але не закріплює конкретними правовими нормами її ознаки та суті, рівень процесуальної самостійності, що є суттєвим недоробком закону.

Для формування визначення процесуальної свободи слідчого ми взяли визначення академічної свободи у ст. 1 п. 2 Закону України «Про освіту» яка визначається як самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, указаних в законодавстві. Та пропонуємо, вважати процесуальну свободу слідчого як самостійність і незалежність його серед учасників кримінального процесу під час досудового слідства та вільного використання ним положень кримінального процесуального законодавства з урахуванням обмежень вказаного в законі [1, с. 1].

Дослідники проблеми самостійності вважають, що вона повинна складатися не лише з вимог високого рівня юридичної підготовки а і моральних якостей юриста які одночасно повинні формуватися у юридичних вузах.

Необхідно зазначити, що на відміну від діючого КПК попередній кримінальний процесуальний кодекс України конкретніше вказував на ознаки самостійності слідчого.

Так, згідно ст. 114 ч. 1-2 КПК України 1960 року при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення.

Самостійність слідчого підсилювалась та закріплялась і тим, що у разі незгоди слідчого з вказівками прокурора про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду або про закриття справи слідчий вправі подати справу вищестоящому

прокуророві з письмовим викладом своїх заперечень. В цьому разі прокурор або скасовує вказівки нижчестоящего прокурора, або доручає провадження слідства в цій справі іншому слідчому [2, с. 1].

Така позиція тодішнього законодавця не лише оформляла самостійність слідчого, але й підтверджувалась конкретними процесуальними нормами.

На нашу думку, дане визначення можна було б використати у діючому КПК, що значно б посилювало позиції статусу слідчого.

Сучасне законодавче врегулювання проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій навпаки, послаблює самостійність слідчого і тим, що проводити їх можуть слідчий та через кому, як зазначено в законі, прокурор, тобто на одному процесуальному рівні. Що при застосуванні таких норм може викликати суперечки між ними щодо організації та порядку проведення слідчих (розшукових) дій.

Діючі приписи Закону підлягають додатковому дослідженню з точки зору відповідності процесуального статусу слідчого і зокрема його самостійності у кримінальному провадженні України.

Дослідження слідчих дій визначених КПК України свідчать, що із 16 правових норм глави 20, діючого КПК, що врегульовують проведення слідчих (розшукових) дій, слідчий може здійснити самостійно лише – 4, або 25%, за постановою прокурора -1, або 6,2%, з дозволу суду -2, або 12, 5%, під контролем прокурора -9, або 55.1%.

Із 14 негласних слідчих (розшукових) дій, глави 21 КПК України, лише одна норма (ст. 272 КПК України, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації) дає право слідчому на підставі постанови погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора самостійно виконати її [3, с. 130].

Отже, слідчий самостійно, без участі прокурора, слідчого судді зможе провести лише четверту частину вказаних в законі слідчих (розшукових) дій. А також, під контролем прокурора, який в нормі закону внесений через кому (тобто, на рівні з слідчим), більше половини слідчих дій.

Такий стан врегулювання слідчих (розшукових) дій свідчить про послаблення самостійності слідчого закріпленої у КПК та приводить до порушення єдиного, системного правового порядку, створює запеклі юридичні дискусії щодо необхідності внесення ясності у питаннях самостійності слідчого.

Необхідно враховувати, що велика доля затрати робочого часу у слідчого, перепадає на отримання дозволів прокурора, суду. Жоден правовий документ не регулює затрати часу слідчого на проведення слідчих (розшукових) дій та складання відповідних процесуальних документів. Не існує також і розрахунку навантаження кримінальних справ на слідчого та відношення до слідчого у тих установах де затверджуються його рішення.

Крім того, 16 слідчих (розшукових) та 14 негласних слідчих (розшукових) дій КПК прямо чи побічно пов'язані з Законом України «Про оперативно – розшукову діяльність», що негативно впливає на процесуальну самостійність слідчого.

Досвід зарубіжного законодавства свідчить про відсутність у деяких іноземних КПК процесуального статусу слідчого. Кримінальне провадження відкриває прокурор, а розслідування проводить слідчий магістрат, який може прирівнюватися до вітчизняного слідчого судді. Таким чином, вірогідніше, може бути більш ефективне досудове слідство. Але це питання потребує додаткового вивчення та узагальнення.

Так, згідно ст. 10 ч.1-3 КПК Нідерландів, Закон від 15 січня 1921 року, прокурор, уповноважений проводити будь-яке розслідування, може також здійснити або допомогтися здійснення певної слідчої дії в межах юрисдикції іншого суду, ніж той, до якого він призначений. У такому випадку він вчасно повідомить про це свого колегу.

У разі нагальної необхідності прокурор може передати певний слідчий акт державному прокурору, який перебуває в суді, під юрисдикцією якого має відбутися слідча дія.

Прокурор, уповноважений бути присутнім на будь-якому розслідуванні судовим органом, може також діяти як такий в межах юрисдикції іншого суду, ніж той, до якого він переданий, якщо таке розслідування відбувається там [4, с. 1].

Відповідно з даними вільної енциклопедії Вікіпедії у Нідерландах головні функції слідчого судді (магістратора) полягають в тому, що він приймає рішення про початок судочинства у справі, наявності, або відсутності складу злочину, а також про осудність або неосудність підозрюваного залежно від наявності тих або інших обставин, що виключають злочинність діяння. Після чого, у тому випадку, якщо склад злочину відсутній, слідчий суддя приймає рішення про звільнення підозрюваного з-під варті. Якщо ж він убачає склад злочину в діях підозрюваного, то підозрюваний пере kwalіфікується в статус обвинуваченого, справа передається для подальшого розгляду в ході судового розгляду за участю суддів, присяжних, адвоката і прокурора [5, с. 1].

Положення слідчого судді або слідчого магістрата у КПК Нідерландів може бути предметом додаткового наукового дослідження з метою використання даного досвіду у вітчизняному законодавстві.

Відповідно до ст. 28 КПК Латвії слідчим є посадова особа слідчої установи, яка розпорядженням керівника слідчої установи уповноважено на проведення слідства по кримінальному процесу.

Згідно ст. 27 цього кодексу серед осіб, що спрямовують процес, є: 1) на стадії слідства – слідчий або у винятковому випадку – прокурор; 2) на стадії кримінального переслідування – прокурор. Для ведення досудового кримінального процесу може бути створена слідча група, керівник якої є відповідною особою, що спрямовує процес [6, с. 1].

Таке процесуальне положення слідчого і інших учасників процесу може бути предметом додаткового наукового дослідження з метою використання його у вітчизняній законодавчій практиці.

Відповідно до ст. 60 ч.1, 7 КПК Республіки Казахстан слідчий – посадова особа, уповноважена здійснювати досудове розслідування у кримінальній справі в межах своєї компетенції: слідчий органів внутрішніх справ, слідчий органів національної безпеки, слідчий антикорупційної служби і слідчий служби економічних розслідувань, а також прокурор у випадках, передбачених справжнім Кодексом.

Усі рішення при провадженні досудового розслідування слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено отримання згоди прокурора, санкції суду або рішення суду, і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне виконання. Незаконне втручання в діяльність слідчого тягне кримінальну відповідальність. Постанова у кримінальній справі, винесена слідчим в межах своїх повноважень, а також доручення і вказівки в ході досудового розслідування у кримінальній справі підлягають обов'язковому виконанню усіма організаціями, посадовцями і громадянами [7, с. 1].

Тобто, іноземний досвід законодавчого врегулювання досудового слідства розподіляється на два напрямлення, одне з участю слідства яке за допомогою слідчих готує матеріали для розгляду у суді інше, з участю суду який з самого початку є ведучим у процесі. Ефективність цих напрямків потребує додаткового дослідження.

Автори статті погоджуються з думкою Сидорчука В. В. про те, що гарантійно-правовий статус має забезпечувати комфортні умови роботи слідчих, для мотивації останніх попри непрості умови роботи залишатися в слідстві, що збільшуватиме кількість

працівників слідства з практичним досвідом роботи, внаслідок чого має збільшитись ефективність їхньої роботи, і якість досудового слідства [8, с. 1].

А також, підтримуємо думку вченого Антонюк А.Б. про ствердження, що наділення слідчого самостійністю у прийнятті процесуальних рішень та здійсненні процесуальних дій стане можливістю уникнення негативних тенденцій, що виникають безпосередньо між прокурором, керівником органу досудового розслідування та слідчим у разі оскарження рішень прокурора [9, с. 1].

Висновки. Автори дослідження прийшли до висновку про те, що процесуальна самостійність слідчого є не достатньою для вирішення кримінального провадження та на даний час запропоновано запозичити досліджений законодавчий досвід врегулювання статусу слідчого і зокрема самостійності із положень кримінально-процесуального кодексу. Пропонується запозичити положення ст. ст. 27-28 КПК Латвії та внести її до норми КПК яка визначає статус слідчого у такій редакції: «слідчим є посадова особа слідчої установи яка є серед осіб що керують кримінальним процесом, та уповноважена розпорядженням керівника слідчої установи на проведення слідства».

Дослідники даної проблеми пропонують необхідність додаткового проведення дослідження положень досудового розслідування КПК Нідерландів, судової практики з початку виявлення правопорушення, з метою запозичення та імплементації у вітчизняний КПК організації досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про Освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). Документ 2145-VIII, чинний. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> с.1
2. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України № 1001-05 від 28.12.1960 в редакції від 18.01.2012 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> с.1
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Верховна Рада України*; Кодекс України. Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> с.130
4. Кримінальний процесуальний кодекс Королівства Нідерланди. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/2014%20seminars/Omsenie/WetboekvanStrafvordering_ENG_PV.pdf с.1
5. Вільна енциклопедія (вікіпедія). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%8C%D1%8F с.1
6. Кримінально-процесуальний закон Латвії прийнятий Сеймом 21 квітня 2005 року. Опреділений Президентом держави 11 травня 2005 року. Зі змінами станом на 27 вересня 2018 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: КПК Латвіи.pdf с. 8
7. Кримінально-процесуальний закон Республіки Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mail.ukr.net/desktop#readmsg/16593863030302767624/f0> с. 25
8. Сидорчук В. В. Поняття та види правового статусу слідчого. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 3. 2019, с. 140.
9. Антонюк А. Б. Визначення процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні. Юридичний науковий електронний журнал № 2/2021 с. 270.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.16>

СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ У ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Шаповал Анастасія Андріївна,
магістр права, помічниця адвоката,
(адвокатське об'єднання «Крупнова
і партнери», м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3480-9356>

Міжнародна система правосуддя покликана забезпечити ефективне переслідування безкарності осіб, які вчинили міжнародні злочини. З цією метою прокурор Міжнародного кримінального суду на кожному етапі провадження зобов'язаний обґрунтовувати доцільність здійснення процесуальних дій до чіткого порогу доведеності відповідно до стандартів доказування. Попри комплексність правових актів, які формують основу для діяльності Міжнародного кримінального суду, вони досить схематично визначають інститут стандартів доказування під час доказування в рамках міжнародного кримінального процесу. Водночас практика застосування стандартів доказування досить об'ємна. Актуальність даної теми зумовлена активною роботою місії МКС з розслідування міжнародних злочинів, вчинених на території України після повномасштабного вторгнення російської федерації, та очевидною ратифікацією Римського Статуту в найближчому майбутньому, що є однією з умов вступу України до ЄС. Поки провадження перебуває на початкових стадіях, важливо розуміти, відповідно до яких стандартів здійснюється доказування у МКС та яка практика їх застосування. Таким чином, метою статті є розкриття сутності окремих стандартів доказування на підставі практики МКС. У статті досліджена система стандартів доказування, які застосовуються МКС на різних стадіях міжнародного кримінального провадження. У рамках даного дослідження проаналізована практика та правові акти МКС, правові дослідження К. Сафферлінга, М. Кламберга, Г. де Беко, М. Рамсдена, С. Чанг та інших, а також окремі дисертаційні дослідження вітчизняних вчених, зокрема Х.Р. Слюсарчук та А.С. Степаненка. Методологічну базу даного дослідження складають аналітичний, герменевтичний, компаративістський методи, а також методи узагальнення та систематизації. Автор звертає увагу важливість поняття стандарту доказування, а також на місце та значення кожного стандарту доказування в системі. У рамках даного дослідження також виокремлені критерії досягнення порогу доведеності відповідно до конкретного стандарту.

Ключові слова: стандарт доказування, стандарт доказування «розумні підстави вважати», стандарт доказування «істотні підстави вважати», стандарт доказування «поза розумним сумнівом», Римський статут, Палата попереднього провадження МКС, Судова палата МКС, Апеляційна палата МКС.

PROOF STANDARDS IN THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT PRACTICE

Shapoval Anastasiia Andriivna,

Master of Laws, Legal Assistant,

(Krupnova & Partners Law Firm,

Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-3480-9356>

The international justice system aims to ensure the effective prosecution of impunity for international crimes. The goal is mainly achieved through rules for the proving process and the use of proof standards. The prosecutor of the International Criminal Court is obliged to reason the necessity of every procedural act up to a clear evidentiary threshold. Despite the comprehensiveness of the legal provisions that form the framework for the ICC, they schematically define the institution of standards of proof in international criminal proceedings. However, the practice of applying the proof standards is voluminous. At the same time, it does not provide a clear notion of standards of proof and depends significantly on the legal consciousness of judges and a teleological approach to the interpretation of the rules of the Rome Statute in evaluating evidence. While the ICC proceedings in Ukraine are at the initial stages and the ratification of the Rome Statute is imminent, it is important to understand what proof standards proof has to be met and what is the practice of their application. The purpose of the article is to reveal the essence of individual proof standards based on the practice of the ICC. The article examines the system of proof standards applied by the ICC at various stages of international criminal proceedings. The author studied the Rome Statute, the decisions of the ICC, and the articles of C. Safferling, M. Klamberg, G. de Beco, M. Ramsden, S. Chung, and the Ph.D. thesis of H. Sjlusarchuk and A. Stepanenko within the framework of this research. The methodological basis of this study is analytical, hermeneutic, comparative, etc. methods. The author draws attention to the importance of the concept of standard of proof, as well as the place and importance of each standard of proof in the system. This study also highlights the criteria for reaching the evidentiary threshold according to a particular standard.

Key words: standard of proof, the proof of standard «reasonable grounds to believe», the proof of standard «substantial grounds to believe», the proof of standard «beyond a reasonable doubt», Rome Statute, ICC Pre-Trial Chamber, ICC Trial Chamber, ICC Appeal Chamber.

Вступ. Стандарт доказування – спільне поняття як для національного, так і для міжнародного кримінального процесуального права. У науковій літературі розуміння цього поняття зводиться до ступеня переконання, якого має досягти суд до ухвалення рішення, що спірний факт справді відбувся, та сукупності критеріїв, за яким суд буде оцінювати обґрунтованість доводів сторони обвинувачення.

Стандарти доказування у судочинстві дозволяють позначити точку між двома крайнощами: гіпотезою з одного кінця та абсолютною впевненістю – з іншого [1, с. 98]. Для розуміння системи стандартів доказування важливо розташувати кожен окремий стандарт уздовж цієї шкали.

Поєднання різних правових традицій в діяльності однієї міжнародної судової установи та психологічні аспекти встановлення порогу доведеності, які навряд піддаються раціоналізації, зумовлюють специфіку практики застосування стандартів доказування Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС). Змішана процедура здійснення правосуддя МКС багато в чому спирається на «конструктивну двозначність», залишаючи формування окремих аспектів кримінального процесу суддям [2, с. 605; 3, с.556].

У результаті виникають «динамічні й часто креативні інтерпретації» окремих положень, зокрема й щодо кожного стандарту доказування, що не може не залежати від професійної підготовки та досвіду суддів [2, с. 601; 3, с. 556]. Тому застосування стандартів доказування є не так питанням епістеміології, як відповідального ухвалення рішень та інституційної етики й правосвідомості суддів.

Важливо зауважити, що стандарти доказування застосовуються на всіх стадіях провадження у МКС та є визначальними при оцінці як доводів сторін, так і справедливості судового рішення в цілому.

Виклад основного матеріалу. Римський статут як основний документ у діяльності Міжнародного кримінального суду встановлює три основні етапи оцінки доказів, які надані прокурором МКС, Палаті попереднього провадження та Судовій Палаті залежно від стадії провадження. Зокрема йдеться про обґрунтування підстав для: (1) видачі ордеру на арешт особи або виклик особи до суду; (2) підтвердження висунутих обвинувачень та (3) засудження обвинуваченого або його виправдання [4]. У зв'язку з цим у практиці МКС доцільно виокремити принаймні три стандарти доказування, які застосовуються на відповідних перелічених стадіях провадження, – «розумні підстави вважати», «ґрунтовні підстави вважати» та «поза розумним сумнівом».

Стандарти доказування утворюють систему, тому справедливо буде зауважити, що між стандартами доказування у кримінальному провадженні існує прямий (послідовний) логічний зв'язок, проте система стандартів доказування у кримінальному провадженні немає зворотного зв'язку, оскільки суть правових питань, для вирішення яких застосовуються відповідні стандарти доказування, є різною. Таким чином, хоч стандарти доказування у кримінальному провадженні створюють послідовну систему обґрунтованості знання у кримінальному провадженні, проте вони залишаються цілком самостійними та незамінними за своєю суттю [5, с. 100-101]. Отже, доцільно зазначити, що Статутом встановлені прогресивні пороги доведеності, які повинні бути дотримані на кожній стадії провадження. У зв'язку з цим застосування кожного наступного стандарту є передумовою отримання якіснішого знання про подію, вони сприяють руху цього знання від ймовірного до вірогідного [6, с. 6].

На стадії розгляду питання про видачу ордеру на арешт особи, Палата попереднього провадження МКС повинна лише переконатися у наявності розумних підстав вважати, що особа вчинила злочин в межах юрисдикції МКС. При підтвердженні обвинувачень проти особи для продовження розгляду справи, вона вимагатиме доказів, які встановлюють істотні підстави вважати, що особа вчинила злочин, що їй інкримінується. Нарешті, щоб ухвалити обвинувальний вирок, Судова палата МКС має бути переконана у винуватості особи згідно зі стандартом «поза розумним сумнівом».

При цьому необхідно зауважити, що МКС, ухвалюючи рішення, не надає на чіткого визначення того чи іншого стандарту, а натомість розкриває суть стандартів доказування через сукупність критеріїв. Очевидно, це зумовлено тим, що кожен окремо взятий стандарт є суто оціночним поняттям. Доцільно проаналізувати практику тлумачення та застосування кожного зі згаданих стандартів доказування у практиці МКС окремо на підставі обраних рішень.

Стандарт доказування «розумні підстави вважати» («reasonable grounds to believe»). Затримання особи до розгляду МКС обвинувачення по суті не є покаранням, тому позбавити особу на досудових стадіях можливо лише за умови відповідності вказаного запобіжного заходу інтересам правосуддя. У зв'язку з цим, як вже зазначалося, ст. 58 Римського статуту вказує, що ордер на арешт особи може бути виданий лише у разі наявності розумних підстав вважати, що особа вчинила міжнародний злочин, який підпадає під юрисдикцію МКС [4]. Йдеться про чотири міжнародні злочини, які

можуть переслідуватися МКС: геноцид, військові злочини, злочини проти людяності, вчинені після 1 липня 2002 року та злочин агресії, вчинений після 17 липня 2018 року.

Так, Палата попереднього провадження МКС у справі «Прокурор проти Томаса Лубанги», а також у наступних рішеннях, зокрема, у справі «Прокурор проти Жермена Катанги», умовно розділила норму ст. 58 Статуту на три окремі складові, які прокурору МКС необхідно довести відповідно до стандарту «розумні підстави вважати».

По-перше, чи є розумні підстави вважати, що принаймні один злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду, було вчинено [7, пп. 86-92; 8, пп. 24, 26-53]. По-друге, чи є розумні підстави вважати, що особа може нести відповідальність згідно з Римським статутом [7, пп. 93-96; 8, пп. 24, 54-60]. По-третє, чи арешт особи є необхідним відповідно до Статуту задля забезпечення її явки до суду, попередження вчинення нею перешкод розслідуванню чи судовому розгляду або перешкоджання продовженню вчинення злочинів [7, пп. 97-102; 8, пп. 24, 61-64].

Палата попереднього провадження МКС має проаналізувати заяву прокурора МКС, докази та іншу подану інформацію, щоб переконатися, що поріг доведеності згідно з відповідним стандартом подолано. Однак у Римському статуті та судовій практиці немає конкретних вимог щодо видів доказів, які можуть бути подані. Таким чином, прокурор МКС має свободу розсуду щодо того, який вид і який обсяг доказів є належним та достатнім, щоб переконати Палату попереднього провадження МКС у тому, що ордер на арешт має бути виданий [3, с. 558].

Примітно, що Палата попереднього провадження МКС зобов'язана задовольнити клопотання прокурора МКС і не може відмовити, наприклад, у зв'язку з політичними мотивами. Таким чином, єдина перешкода для прокурора МКС досягти видачі ордера на арешт особи – якість зібраного доказового матеріалу.

Щодо значення формулювання «розумні підстави вважати», то МКС утримується від будь-яких спроб вичерпно роз'яснити, у чому можуть полягати «розумні підстави».

У справі «Прокурор проти Жана-П'єра Бемби» Палата попереднього провадження МКС зазначила, що формулювання «розумні підстави вважати» відповідно до статті 21(3) Римського статуту має тлумачитися таким чином, щоб воно відповідав міжнародно визнаним правам людини. Отже, при тлумаченні та застосуванні вказаного формулювання палата керувалася стандартом «обґрунтованої підозри», встановленої статтею 5(1)(с) ЄКПЛ, який вимагає наявності певних фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача у тому, що відповідна особа могла вчинити злочин [9, п. 24].

У справі «Прокурор проти Омара Хассана Ахмада аль Башира» більшість суддів Палати попереднього провадження при розгляді клопотання про видачу ордеру на арешт рішуче відкинула пункти обвинувачення, що стосуються геноциду. Підставою для цієї справи стало те, що злочини були вчинені в рамках кампанії боротьби з повстанцями, яку проводив уряд Судану. Основне питання полягало в тому, чи існував намір знищити, повністю або частково, групу, що виділяється за расовими, етнічними, національними або релігійними ознаками. Палата попереднього провадження МКС взяла за основу висновок Міжнародної комісії з щодо ситуації в Дарфурі, де стверджувалося, що ті, хто планував та організовував напади на села, мали намір вигнати жертв з їхніх будинків насамперед з метою ведення війни проти повстанців, а не з наміром вчинення геноциду [10, пп. 54, 150]. Більшість суддів вирішила, що якщо наявність наміру вчинення геноциду є лише одним з кількох розумних висновків з наявних доказів, клопотання сторони обвинувачення має бути відхилене стосовно цього пункту обвинувачення. Таким чином, Палата попереднього провадження ухвалила рішення щодо обвинувачення у вчиненні геноциду, керуючись

принципом тлумачення сумнівів на користь підозрюваної особи. Водночас, клопотання про видачу ордера на арешт було в цілому задоволене, оскільки інші доводи прокурора МКС знайшли своє підтвердження під час процесу доказування.

Отже, прокурор МКС, щоб Палата попереднього провадження задовольнила його клопотання про видачу ордера на арешт особи має довести, що підозрюваною особою справді був вчинений міжнародний злочин, який підпадає під юрисдикцію суду, особа може нести відповідальність згідно з Римським статутом та ордер на арешт є необхідним задля забезпечення ефективності розслідування чи проведення судового розгляду. При цьому сторона обвинувачення має певну дискрецію щодо представлення доказів на підтвердження своєї позиції. Водночас судді МКС при оцінці доказів спираються на телеологічний підхід до тлумачення норм Римського Статуту, власну правосвідомість та стандарт «обґрунтованої підозри у розумінні ЄКПЛ».

Стандарт доказування «істотні підстави вважати» («substantial grounds to believe»). Вказаний стандарт доказування застосовується вже на іншій, більш пізній, стадії провадження у МКС – підтвердження прокурором МКС обвинувачення, і справедливо вважається більш вимогливим стандартом доказування у порівнянні зі стандартом «розумні підстави вважати». На цій стадії тягар доказування має бути виконаний стороною обвинувачення за допомогою документальних доказів; немає вимоги про виклик свідків, які, як очікується, будуть давати свідчення під час судового розгляду по суті [4].

Застосування вимогливішого стандарту у даному контексті переслідує щонайменше дві цілі. По-перше, це захист підозрюваного від неправомірного та абсолютно необґрунтованого кримінального переслідування. По-друге, це забезпечення економії ресурсів МКС шляхом розмежування між справами, які мають бути передані на розгляд суду, та тими, які не повинні [11, с. 140].

Палата попереднього провадження МКС у справі «Прокурор проти Томаса Лубанги» спиралася на міжнародно визнану судову практику в галузі прав людини відповідно до статті 21(3) Римського статуту, вважаючи, що для того, щоб сторона обвинувачення виконала свій тягар доказування, вона має подати конкретні та переконливі докази, які демонструють чітку лінію аргументації, що лежить в основі конкретних тверджень [12, пп. 38–39]. Палати попереднього провадження надалі погоджувалися з такою концепцією.

Палати попереднього провадження надалі погоджувалися з такою концепцією.

Стандарт доказування «істотні підстави вважати» застосовується при оцінці фактів і обставин, які підкріплюють обвинувачення. Це, зокрема, стосується контексту вчинення міжнародних злочинів. Так, у справі «Прокурор проти Аль Хассана Аг-Абдула Азіз Аг-Мухамеда Аг-Махмуда» Палата попереднього провадження МКС встановила, що прокурор МКС не довів відповідно до стандарту доказування «істотні підстави вважати» для інкримінування підозрюваному злочинів проти людяності: 1) здійснення розповсюджених або систематичних атак проти цивільного населення протягом зазначеного часу; 2) проведення політики, спрямованої на здійснення розповсюджених або систематичних атак проти цивільного населення; 3) усвідомлення підозрюваним контексту його дій. Також Палата попереднього провадження встановила недоведеність відповідно до згаданого стандарту вчинення Аль Хассаном воєнних злочинів, оскільки сторона обвинувачення не довела: 1) наявність збройного конфлікту в Тімбукту та його околицях; 2) при наявності збройного конфлікту, був зв'язок між цим конфліктом та інкримінованими злочинами, і що підозрюваному про цей зв'язок було відомо [13, пп.75 (i), (ii)].

Г. де Беко переконливо доводить що стандарт «істотні підстави вважати» для підтвердження звинувачення в МКС вищий, ніж «розумні підстави вважати», які

застосовувалися ad hoc трибуналами щодо колишньої Югославії та Руанди для підтвердження обвинувачення. Такий підхід видається обґрунтованим, якщо взяти до уваги мету та контекст процедури підтвердження обвинувачення у провадженні МКС [14, с. 474 – 476].

Тоді як підтвердження обвинувачення у трибуналах ad hoc по суті є відправною точкою досудової фази провадження, то підтвердження обвинувачення у МКС – вже її завершенням. Отже, зрозуміло, що стандарт, застосований в останньому випадку, повинен бути більш вимогливим. Де Беко стверджує, що мета слухань щодо підтвердження обвинувачення серед іншого полягає в тому, щоб забезпечити наявність достатніх доказів для судового розгляду у майбутньому [14, с. 474 – 476].

Таким чином, Палата попереднього провадження має оцінити, чи подані прокурором МКС докази в цілому виправдовують початок судового розгляду. Водночас оцінка здійснюється лише поверхнево. Навпаки, повноцінний аналіз усіх доказів, які прокурор МКС виявив під час розслідування може вирішити питання про вину заарештованого ще перед початком судових слухань.

Це є, до речі, також є хорошим прикладом застосування телеологічного підходу в оцінці доказів [11, с. 142].

Коли Палата попереднього провадження у справі «Прокурор проти Бара Ідрісса Абу Гарди» відмовилася підтвердити обвинувачення, прокурор МКС стверджував, що палата помилилася, оскільки здійснила «ґрунтовну оцінку доказів», яка доцільна винятково під час судового розгляду по суті. Обвинувачення також стверджувало, що Палата, таким чином, проігнорувала чітку різницю між правилами доказування, що встановлені для стадії підтвердження обвинувачення та судовий розгляд [15, п. 2].

Палата попереднього провадження у рамках даного провадження роз'яснила, що різні пороги доведеності застосовуються до різних стадій провадження, тому й різні стандарти доказування підлягають застосуванню. Водночас Палата зауважила, що ні Статут, ні Регламент, всупереч доводам обвинувачення, не встановлює розмежувань між тим, як докази повинні оцінюватися у Судовій палаті та Палаті попереднього провадження. Вільна оцінка доказів, поданих стороною, є, відповідно до Статуту, основним компонентом судової діяльності як під час досудової стадії, так і судового розгляду [15, пп. 3-10].

Таким чином, стандарт доказування «істотні підстави вважати» є більш вимогливим стандартом в системі, оскільки застосовується МКС на стадії підтвердження обвинувачення, де суд встановлює доцільність та наявність сукупності доказів для судового розгляду. Він є гарантією захисту осіб від необґрунтованого кримінального переслідування, а також запорукою економії судових ресурсів.

Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» («beyond reasonable doubt»). Стаття 66(3) Римського статуту передбачає, що для визнання обвинуваченого винним, Суд має бути переконаний у вині обвинуваченого «поза розумних сумнівів» [4].

Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» – фундаментальний для кримінального процесу, створений з метою гарантування того, що жодна особа не буде засуджена за злочин, поки суб'єкт прийняття рішення не буде впевнений у вині особи після незалежного аналізу доказових матеріалів та доводів сторін [6, с. 7]. Варто зауважити, що даний стандарт доказування використовується винятково у контексті кримінального переслідування, де шкода від засудження невинуватої особи значно вища, ніж від виправдання винуватої. Отже, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» вищий, ніж «істотні підстави вважати» для підтвердження обвинувачення.

У справі «Прокурор проти Томаса Лубанги» Апеляційна палата заявила, що поріг для ухвалення обвинувального вироку вищий, ніж для підтвердження обвинувачень [16, п. 56]. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» означає, що осуд повинен

мати місце лише тоді, коли всі розумні гіпотези, засновані на поданих доказах, вказують на винність [17, с. 87].

У застосуванні даного стандарту МКС існують певні суперечності, які проявляються у судовій практиці. Наприклад, у справі «Прокурор проти Жермена Катанги» судді Судової палати МКС по-різному тлумачили застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом».

Так, суддя Крістін ван дер Вінгарт вказує, що, на її переконання, надані стороною обвинувачення не встановлюють вини Ж. Катанги відповідно до вказаного стандарту. Крім того, більшість суддів, на думку судді, неправильно застосували даний стандарт, оскільки ґрунтувалися на внутрішньому переконанні, яке не витримує тих вимог доведеності, які ставить стандарт «поза розумним сумнівом» [18, пп. 133, 172].

Тут доцільно зауважити, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» виступає формалізованим критерієм обмеження психологічного (суб'єктивного) аспекту внутрішнього переконання. Застосовуючи стандарт «поза розумним сумнівом» досягається більший рівень передбачуваності результату судового провадження та підвищується якість обґрунтування судом рішення; стає зрозуміло, яким критерієм керувався суд [6, с. 11].

Надалі більшість згаданої Судової палати зазначила, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» не передбачає досягнення суддями абсолютної впевненості. На їхню думку, застосування згаданого стандарту до кожного наявного у справі доказу не відповідає вимогам Статуту [19, п. 4].

Окремо у даному контексті доцільно навести позицію прокурора МКС у справі «Прокурор проти Мат'є Нгуджоло Чуї», де він зазначає, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом», по-перше, не вимагає, щоб вина особи була встановлена поза будь-якими розумними сумнівами, по-друге, має наслідком ухвалення виправдального вироку, якщо сумнів є справді обґрунтованим (розумним), тобто такий, який підтверджується матеріалами справи та сумісний з логікою та здоровим глуздом. Завданням Судової палати є детальне вивчення матеріалів та ухвалення рішення про наявність розумних сумнівів при оцінці доказів. Водночас стандарт доказування «поза розумним сумнівом» не дозволяє штучно створювати сумніви, які не впливають з матеріалів справи [20, п. 50]

Надалі Судова палата МКС надала низку роз'яснень щодо даного стандарту доказування. Так, було вказано, що тягар доказування вини несе прокурор МКС, який має довести кожен елемент складу злочину поза розумним сумнівом [21]. Тому, як зазначила Апеляційна палата, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» має бути застосований лише до тих фактів, які формують склад злочину та впливають на ступінь відповідальності особи [22, п. 22].

При оцінці доказів та визначенні досягнення певного порогу доведеності варто проводити цілісну оцінку усіх доказів у сукупності з предметом доказування. Разом з тим, МКС використовує принцип *in dubio pro reo* як компонент презумпції невинуватості, який застосовується як загальне правило кримінального процесу, *mutatis mutandis* на всіх стадіях провадження [23, с. 132]

Отже, даний стандарт застосовується на фінальній стадії провадження у МКС, а саме при вирішенні питання про винуватість або невинуватість особи у вчиненні міжнародного злочину, і справедливо вважається найбільш вимогливим в системі. Відповідно до стандарту доказування «поза розумним сумнівом» прокурор МКС має довести кожен елемент складу злочину, а вирок має ґрунтуватися на оцінених судом доказах. При цьому МКС, ухвалюючи рішення, отримане в результаті судового розгляду знання має вважати вірогідним.

Висновки. У контексті діяльності МКС концепція стандарту доказування в основному стосується сукупності критеріїв оцінки обґрунтованості доводів сторони обвинувачення. У практиці МКС доцільно виокремити три прогресивні стандарти доказування, які формують своєрідну систему – «розумні підстави вважати», «грунтовні підстави вважати» та «поза розумним сумнівом». Кожен зі стандартів характерний для окремих стадій провадження, і з використанням кожного наступного стандарту забезпечується отримання якіснішого знання про подію злочину. Здійснення доказування відповідно до стандарту «розумні підстави вважати» є необхідною умовою ухвалення судом рішення про видачу ордеру на арешт чи виклик особи до суду, відповідно до стандарту «істотні підстави вважати» – для підтвердження обвинувачення, і, нарешті, відповідно до стандарту «поза розумним сумнівом» – для ухвалення обвинувального вироку.

Список використаних джерел:

1. Del Mar K. *The International Court of Justice and Standards of Proof in The ICJ and the Development of International law: The Lasting Impact of the Corfu Channel case.* London: Routledge. 2011. 98-123.
2. Safferling Ch. *International Criminal Procedure.* Oxford University Press. 2012.
3. Ramsden M., Chung C. Reasonable Ground to Believe: An Unreasonably Unclear Evidentiary Threshold in the ICC Statute. *Journal of International Criminal Justice.* 2015. Vol. 13. P. 555-577.
4. The Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 2002, URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.
5. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: дис... канд. юр. наук: 12.00.09 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 258 с.
6. Шаповал А. А. Сутність та місце стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у системі стандартів доказування. *Аспекти публічного управління.* 2021. № 9(2). С. 5-14.
7. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo (Case No. ICC-01/04-01/06), ICC PT. Ch. I, Decision on the Prosecutor's Application for Warrants of Arrest, Art. 58, 10 February 2006. International Criminal Court.
8. Prosecutor v. Germain Katanga (Case No. ICC-01/04-01/07), ICC PT Ch. I, Decision on the Evidence and Information Provided by the Prosecution for the Issuance of a Warrant of Arrest for Germain Katanga, 5 November 2007. International Criminal Court.
9. Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo (Case No. ICC-01/05-01/08), ICC PT. Ch. III, Decision on the Prosecutor's Application for a Warrant of Arrest against Jean-Pierre Bemba Gombo, 10 June 2008. International Criminal Court.
10. Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir, (Case No. ICC-02/05-01/09), ICC PT. Ch. I, Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad al Bashir, 4 March 2009. International Criminal Court.
11. Klamberg M. *Evidence in International Criminal Trials: Confronting Legal Gaps and the Reconstructions of Disputed Events.* Martinus Nijhoff Publishers. 2013.
12. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo (Case No. ICC-01/04-01/06), ICC PT. Ch. I, Decision on the confirmation of charges, 29 January 2007. International Criminal Court.
13. Prosecutor v. Al Hassan Ag Abdoul Aziz Ag Mohamed Ag Mahmoud (Case No. ICC-01/12-01/18), ICC PT. Ch. I, Public redacted version of «Submissions for the Confirmation of Charges», 4 July 2019. International Criminal Court.
14. De Beco G. The Confirmation of Charges before the International Criminal Court: Evaluation and First Application. *International Criminal Law Review.* 2007. 7(2), 469-481.

15. Prosecutor v. Bahr Idriss Abu Garda (Case No. ICC-02/05-02/09), ICC PT. Ch. I, Decision on the «Prosecution's application for leave to appeal the «Decision on the Confirmation of Charges», 23 April 2010. International Criminal Court.
16. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo (Case No. ICC-01/04-01/06), ICC A. Ch., Judgment on the Prosecutor's Appeal against the Decision of Pre-trial Chamber I Entitled «Decision Establishing General Principles Governing Applications to Restrict Disclosure pursuant to Rule 81(2) and (4) of the Rules of Procedure and Evidence», 13 October 2006. International Criminal Court.
17. Blakesley C. (1998). Commentary on parts 5 and 6 of the Zuphen inter-Sessional draft: investigation, prosecution and trial», Nouvelles Etudes Pénales. 1998. Vol. 13 bis. P. 85-98.
18. Prosecutor v. Germain Katanga (ICC-01/04-01/07), Annex I – Minority Opinion of Judge Christine Van den Wyngaert, TC, 7 March 2014. International Criminal Court.
19. Prosecutor v. Germain Katanga (ICC-01/04-01/07), Concurring Opinion of Judges Fatoumata Diarra and Bruno Cotte, 13 March 2014. International Criminal Court.
20. Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo Chui (ICC- 01/04-02/12), Third Public Redacted Version of «Prosecution`s Document in Support of Appeal against the «Jugement Rendu en Application de l`Article 74 du Statut», AC, 19 March 2013. International Criminal Court.
21. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo (Case No. ICC-01/04-01/06), Judgement pursuant to Article 74 of the Statute, Trial Chamber, 14 March 2012. International Criminal Court.
22. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo (Case No. ICC-01/04-01/06), ICC A. Ch., Judgement on the Appeal of Mr Thomas Lubanga Dyilo against his Convictions, 1 December 2014. International Criminal Court.
23. Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» в кримінальному провадженні: дис... канд. юр. наук: 12.00.09 / Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса. 2017. 234 с.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 378.147.091.32(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.17>

ВИКОРИСТАННЯ ТАКСОНОМІЇ БЛУМА ПІД ЧАС СКЛАДАННЯ ПЛАНІВ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ - ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ІСПИТІВ

Борисова Олеся Олегівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-8174-476X>

Статтю присвячено аналізу актуальності використання таксономії Блума під час підготовки планів семінарських занять з навчальних дисциплін у закладах вищої освіти України. Наголошується на необхідності включення в плани семінарів модельних питань та завдань, які допоможуть здобувачам опанувати різноманітні інтелектуальні інструменти роботи з інформацією, цілеспрямовано тренуючи різні рівні мислення, описані в таксономії. Що повністю відповідатиме потребам та цілям навчання, яке побудоване на компетентнісному підході.

Зазначено, що на теперішній час до уваги спільноти освітян представлено, що найменше, три моделі таксономії: таксономія Блума, яку було оприлюднено в минулому столітті; уточнена (модифікована) таксономія 2001 року; сучасна технологічна версія цифрової таксономії Блума.

Також в статті проаналізовано зміст завдань єдиного кваліфікаційного іспиту, в контексті когнітивного навантаження та визначено, які саме мисленеві дії потрібно застосувати до кожного завдання.

Зроблено висновок, що побудова архітектури семінарських занять виключно на питаннях теоретичного змісту (тобто зі словами: «Що? Де? Хто? Коли?») та відсутність завдань на аналіз, порівняння, оцінення, критичне мислення, не відповідає потребам здобувачів, не сприятиме розвитку вищих рівнів мислення і не допоможе в підготовці до фахового чи кваліфікаційного іспитів.

Доведено необхідність зміни підходу до складання планів семінарів та методики їх проведення, а саме: зміщення фокусу увагу з питань теоретичного характеру та лінійного викладання в бік формування нових завдань, які базуються на знаннях фактів та інформації, але ядерна їх частина – різноманітні мисленні дії (порівняння, аналіз, оцінювання, моделювання, класифікація, прогнозування та інш.).

Адже саме ці навички є найбільш актуальними і складають зміст компетенцій, зазначених в стандартах вищої освіти, а також відповідають потребам сучасного ринку праці. Самі по собі знання більше не є ексклюзивом, через загальнодоступність

будь якої теоретичної інформації завдяки інтернету. Вміння працювати з інформацією, застосовуючи різноманітні шаблони мислення та демонструючи креативність – ось чому мають навчитись у вишах здобувачі вищої освіти. Досягнення цих завдань можливе, за умови застосування різноманітних сучасних методів навчання, в тому числі, завдяки використанню таксономії Блума під час підготовки планів семінарських занять викладачами закладів вищої освіти.

Ключові слова: таксономія Блума, рівні мислення, семінарське заняття, навички, якість освіти, людський капітал, ЄДКІ.

USING BLOOM'S TAXONOMY WHEN DRAWING UP SEMINAR LESSON PLANS - AS A NECESSARY CONDITION FOR THE PREPARATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS FOR EXAMS

Borysova Olesia Olehivna,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department
of State and Legal Disciplines
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-8174-476X>

The article is devoted to the analysis of the relevance of using Bloom's taxonomy during the preparation of plans for seminar classes on academic disciplines in higher education institutions of Ukraine. It is emphasized the need to include model questions and tasks in the seminar plans, which will help students master various intellectual tools for working with information, purposefully training different levels of thinking described in the taxonomy. That will fully meet the needs and goals of education, which is built on a competency-based approach.

It is noted that at least three models of taxonomy are currently brought to the attention of the community of educators: Bloom's taxonomy, which was published in the last century; the refined (modified) taxonomy of 2001; a modern technological version of Bloom's digital taxonomy.

The article also analyzes the content of the tasks of the single qualification exam, in the context of cognitive load, and determines which mental actions should be applied to each task.

It was concluded that building the architecture of seminar classes exclusively on questions of theoretical content (that is, with the words "What? Where? Who? When?") and the absence of tasks for analysis, comparison, evaluation, critical thinking does not meet the needs of students and will not contribute to the development of higher levels of thinking and will not help in preparation for professional or qualification exams.

The necessity of changing the approach to the preparation of seminar plans and the methodology of their conduct has been proven, namely: shifting the focus of attention from issues of a theoretical nature and linear teaching towards the formation of new tasks that are based on knowledge of facts and information, but their core part is a variety of thinking actions (compare, analysis, evaluation, modeling, classification, forecasting, etc.).

After all, these skills are the most relevant and make up the content of the competencies specified in the standards of higher education, as well as meet the needs of the modern labor market. Knowledge itself is no longer exclusive due to the general availability of any theoretical information thanks to the Internet. The ability to work with information, applying various thinking patterns and demonstrating creativity - this is what higher

education seekers should learn in universities. Achieving these tasks is possible, subject to the application of various modern teaching methods, including the use of Bloom's taxonomy during the preparation of seminar lesson plans by teachers of higher education institutions.

Key words: Bloom's taxonomy, levels of thinking, seminar class, skills, quality of education, human capital, USQE.

Постановка проблеми. Таксономія Блума, як найбільш вдала та офіційно визнана в усьому світі класифікація навчальних цілей, традиційно використовується під час підготовки освітніх програм. А чи використовується вона працівниками вишів, під час підготовки планів семінарських занять?

Які завдання формують викладачі, чому та як саме (якими методами) вчать здобувачів вищої освіти, можна зрозуміти, якщо познайомитись з планами семінарів. Сучасні плани мають містити модельні питання, які пропонує таксономія Блума, спрямовані на розвиток різних видів мислення, та особливо – вищих, таких як критичний аналіз, оцінювання, синтез (креативне створення власного інтелектуального продукту – моделі, прогнозу, порівняльної таблиці, схеми та інш.).

На жаль, переважна більшість планів семінарських занять закладів вищої освіти (далі – ЗВО) і досі містять в собі тільки питання, які розвивають лише нижчі рівні мислення: «Хто? Що? Де? Коли? Як?», адже спрямовані на тренування пам'яті та відтворення теоретичної інформації (фактів, понять, визначень). Якщо так буде продовжуватись впродовж всього періоду навчання, то здобувачі зустрінуться з великими складнощами під час складання єдиного кваліфікаційного іспиту (далі – ЄДКІ), адже завдання, які містить фінальний тест, будуть суттєво відрізнятись від тих, які здобувачі звикли виконувати під час семінарських занять. На сьогодні це є відкритим питанням, вирішення якого потребує відвертої професійної дискусії та своєчасних змін в методиках викладання.

Мета статті – проаналізувати можливості використання таблиці таксономії Блума під час підготовки планів семінарських занять, довести необхідність перегляду підходів до організації семінарських занять, з огляду на необхідність втілення компетентнісного підходу та складання здобувачами фахових та кваліфікаційних іспитів.

Стан дослідження. Проблемами забезпечення якості освіти в Україні, в тому числі вищої освіти, займались і займаються видатні вчені-науковці, практики та талановита молодь, адже ці питання потребують діалогу різних фахівців та спеціалістів різних сфер. Досліджуючи цю тему варто приділити увагу працям В.В. Комарова, Т.В. Фінікова, С.М. Ніколаєнко, Ж.В. Таланової, О.І. Пометун, О.А. Комар, В.І. Боднар, С.О. Мудрука та інших.

Виклад основного матеріалу. В останні роки спостерігається загальноосвітова тенденція перегляду ціннісних основ та постулатів, на яких побудовані соціальні та політичні системи людства. Наприклад, така категорія, як «людський капітал» все частіше звучить у доповідях світових організацій, в контексті як економічного так і культурного розвитку спільнот. «Сучасний розвиток суспільства зумовлює потребу в постійному оновленні змісту освіти і методик навчання, зміни підходів до організації освітньої діяльності, в забезпеченні якості освіти, а також системи оцінювання результатів навчання учнів, модернізації освітнього середовища з використанням новітніх технологій», зазначається в Стратегії людського капіталу України [1].

По своїй суті *людський капітал держави* – це сукупність знань, навичок та досвіду людей, їх економічна цінність, перспективність та відповідність як нинішнім потребам суспільства, так і майбутнім. Ефективний розвиток людського капіталу – це своєрідна гра на випередження, за якої людина набуває знання і навички, які не просто

відповідають сучасним потребам суспільства та економіки, але їй випереджають їх. Лише за такої умови можливий як інтелектуальний чи технічний прогрес у суспільстві, так і збереження конкурентоздатності країни у світі [2].

Найбільшу роль у розвитку людського капіталу відіграє освіта, а особливо – вища освіта. Цілі реформаційних процесів освітньої сфери, які зараз відбуваються в нашій державі, визначено законодавством України, серед них найважливіший блок питань стосується якості вищої освіти.

Закон України «Про вищу освіту» дає наступне визначення поняття «*якість вищої освіти*» - це відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості [3].

«Якість освіти – надзвичайно складна категорія: філософська, політична, управлінська, педагогічна, економічна. Вона визначає якість життя як окремого індивідуума, так і суспільства в цілому, оскільки характеризується не лише кількістю здобутих знань і навичок професійної діяльності, але й якістю особистісного, світоглядного, громадянського розвитку кожної особистості. Уявлення про якість освіти та її змістове наповнення не є статичними. Вони віддзеркалюють певну історичну епоху, рівень духовного і технологічного розвитку суспільства» [4, с. 6].

Приймаючи до уваги високі темпи глобальних змін у всіх сферах науки, техніки та суспільного життя, можна стверджувати, що поняття якості освіти постійно добирає нових елементів, які представлено потребами сучасності, орієнтованої на майбутні виклики. Так, наприклад, на міжнародному Всесвітньому економічному форумі в 2020 році були сформовані вимоги до навичок майбутніх фахівців. Це: аналітичне та критичне мислення, аналіз; креативність, оригінальність; здатність до активного навчання та опанування різних стратегій навчання; лідерство та соціальний вплив; витривалість, стресостійкість, гнучкість та інші [5].

Як саме (за допомогою яких методів та прийомів) викладачі закладів вищої освіти мають вчити здобувачів, щоб допомогти їм в розвиненні актуальних компетенцій, визначених стандартами, в першу чергу – інтелектуальних? Ми переконані, що це мають бути методики, розроблені з урахуванням таксономії Блума.

Нагадаємо, що взагалі представляє собою ця, без перебільшення, унікальна класифікація цілей навчання, котра була розроблена в середині 1950-х років групою експертів, під головування Б. Блума. Таксономію було створено для того, щоб вона служила основою для визначення і порівняння цілей навчання, тобто – результатів, яких мають досягти і учні/здобувачі і вчителі/викладачі, в процесі навчання.

Результати навчання – формулювання того, що, як очікується, повинен знати, розуміти, бути здатним продемонструвати учень/здобувач після завершення навчання. Можуть відноситися до окремого модуля або також до періоду навчання (освітньої програми першого, другого чи третього циклів) [6, с. 7].

Перший варіант таксономії Блума включав в себе *три групи цілей*: пізнавальні, емоційні, психомоторні (рухові). Пізнавальні цілі охоплюють когнітивні (інтелектуальні) навички і пов'язані з набуттям знань а також розвитком мислення. Емоційні цілі (їх ще називають «афективні», хоча емоції та афекти – не тотожні поняття) пов'язані з розвитком емоційного інтелекту, емоційної грамотності та навичок емоційного саморегулювання. Психомоторні (рухові) цілі – це про ефективну та гармонійну участь тіла в усіх процесах навчання, а саме: навички письма і мовлення, поведінкові моделі, фізична витривалість, трудові навички тощо.

Таксономія – не просто схема класифікації, а організація мисленневих процесів за ієрархією. Наприклад, для того, щоби учень міг використовувати здобуті знання (3 рівень), він повинен дізнатися необхідну інформацію (1 рівень) та зрозуміти її (2 рівень). Завдання вчителя – мотивувати дітей до досягнення вищих рівнів мисленневого процесу. Йдеться про когнітивну (пізнавальну) сферу: синтез та оцінку інформації [7].

Традиційно освітня сфера фокусується на пізнавальних цілях. Перший варіант таксономії Блума пропонував виокремлювати 6 рівнів мислення: 1) знання, 2) розуміння, 3) аналіз, 4) синтез, 5) оцінка. Таким чином, учень/здобувач, згідно цієї класифікації, має рухатись від просто знання фактів (велику роль тут має така когнітивна функція, як пам'ять, адже саме вона дозволяє відтворити інформацію, яку людина отримала під час читання, чи слухання), до можливості проводити різноманітні інтелектуальні операції в тою інформацією, яка складає зміст знань: переказати власними словами, класифікувати за різноманітними ознаками, порівняти, проаналізувати причини і наслідки, зробити прогноз, змодельовати подібну модель, або кардинально протилежну, дати оцінку тій чи іншій інформації, застосувавши критичне мислення та інш.

Проте, постійний розвиток всіх галузей знань, який відбувався впродовж наступних років, призвів до зміни. У 2001 році Л. Андерсон і Д. Кратвол запропонували новий, уточнений варіант таксономії, який спільнота сприйняла як більш актуальний. Наразі активно застосовується саме цей варіант, але назва не змінила імені, її найчастіше називають «уточнена (переглянута) таксономія Блума». В ній замість іменників рівні мислення тепер називаються дієсловами, а найвищий і передвищий рівні помінялись місцями.

Методичні рекомендації щодо впровадження змішаного навчання в закладах фахової передвищої та вищої освіти, видані МОН України 26 червня 2020 року, містять переглянутий (модифікований) варіант таксономії: «Таксономія базується на когнітивних процесах навчання, які переходять від нижчого до більш високого рівня абстрагування й складності. Цілі можуть бути сформульовані навколо одного чи декількох із цих рівнів: 1) пам'ятати, 2) розуміти, 3) застосовувати, 4) аналізувати, 5) оцінювати, 6) створювати (перелік вказано від нижчого рівня мислення до вищого)» [8, с. 27].

Сучасність продовжує адаптувати здобутки минулих літ під актуальні потреби. Наразі існує також варіант *цифрової таксономії Блума*, який у 2007 році запропонував Ендрю Чьорчес (Andrew Churches). Так було додано способи використання веб-технологій на кожному когнітивному рівні в переглянутій систематиці, що надає можливість використовувати її надбання для збереження або покращення якості освіти під час дистанційного навчання. Наприклад, полегшення отримання інформації шляхом створення закладки на веб-сайті - це спосіб запам'ятати. Коментування публікації в блозі - це спосіб оцінювання [9].

Ідея про те, що ієрархічність визначених рівнів мислення вимагає і поступового їх опанування, прямує від нижнього рівня – просто пам'ятати інформацію, до найвищого – використовуючи її, виробити новий (власний) інтелектуальний продукт, на сьогоднішній день є панівною, особливо у сфері вищої освіти, яка будується (має будуватись) не стільки на педагогічних принципах, скільки на андрагогічних. Адже є різниця, хто саме навчається – дитина, чи вже доросла людина: рівень сприйняття та інтелектуальних можливостей 9-ти річної людини та 18-20-ти річної, буде відрізнятись.

Тому в шкільних програмах є практика застосування таксономії Блума «зверху вниз», коли вчитель «заводить» учнів в матеріал з високого рівня таксономії, пропонуючи, наприклад, спочатку порівняти два явища, а потім, поступово знайомить аудиторію з цими явищами предметно, дає визначення і ознаки. Фіналом уроку може

стати близьке знайомство з поняттям, а головним завданням учнів – запам'ятати цю інформацію.

У вищих навчальних закладах студентам недостатньо просто пам'ятати факти чи іншу інформацію, треба вміти мислити різними способами, в тому числі – розвинути критичне мислення [10] та працювати з інформацією, застосовуючи різні інтелектуальні інструменти (аналіз, оцінювання, синтез). Ось що буде відповідати потребам та стандартам якості освіти: розвиток у здобувачів вищої освіти всіх рівнів мислення, згідно модифікованої таксономії Блума, а не тільки рівнів «пам'ятати» і «розуміти». Адже ці рівні називають «низьким рівнем мислення», розвинути які є завданням шкільної освіти. Де, згідно педагогічної моделі, учень є більш пасивним споживачем інформації, яку надає йому педагог в майже повністю готовому вигляді. Також це об'єктивно обумовлено біологією розвитку людини: мозок розвивається поступово і у віці 8-10 років дитина ще не спроможна створювати новий інтелектуальний продукт, синтезувати і аналізувати, школа буде її поступово вчити це робити.

Цілі та основні завдання Стратегії людського капіталу в Україні містять в своєму переліку наступний пункт. «Оперативна ціль 2.4. Забезпечення якості вищої освіти та розвиток освіти дорослих: *розбудова внутрішньої та зовнішньої системи підвищення якості вищої освіти, забезпечення механізму і шляхів підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти*» [1].

Робота у цій сфері вже відбувається, наразі система забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти складається з **двох блоків** (підсистем): це система внутрішнього забезпечення якості та система зовнішнього забезпечення якості. До **зовнішньої** відноситься: розробка і прийняття стандартів, ліцензування рівнів вищої освіти, акредитація освітніх програм, державна атестація випускників у ДЕК, та інші заходи.

Якість проведення семінарських занять та якість знань студентів відносяться до системи **внутрішнього** забезпечення якості вищої освіти в Україні [4, с. 12] та потребує уваги з боку керівництва вишів.

У 2022 році, в зв'язку в воєнним станом, який діє в Україні через повномасштабне вторгнення російської федерації, ЄВІ/ЄФВВ та ЄДКІ скасовано Постановою Кабінету міністрів України від 27 березня 2022 [11]. Але, після перемоги України і повернення здобувачів у безпечні аудиторії, в освітній процес повернуться ці форми контролю набутих знань. Нагадаємо, що представляють собою завдання головного іспиту магістратури.

ЄДКІ передбачає наявність 4 видів завдань. Перше завдання складається з питання, до якого є чотири варіанти відповіді, серед яких лише один варіант правильний. Це завдання перевіряє перший рівень мислення «знаю». Якщо здобувач пам'ятає факти – він без проблем дасть правильну відповідь.

Друге завдання має сім варіантів відповідей, серед яких вже три правильні. Це означає, що тепер здобувачу знадобиться не тільки просте знання фактів. Він має здійснити застосування своїх знань: порівнювати варіанти відповідей і виявляти серед них правильні, визначити критерії істинності відповіді, виявити зв'язки.

Третє завдання потребує визначення послідовності/пріоритетності і тут буде перевірятись здатність здобувача здійснювати аналіз та оцінювання.

Четверте завдання – визначення відповідності. Це означає, що здобувачу треба буде обрати логічні пари з двох колонок, застосовуючи порівняння та асоціативне мислення. Тут має здійснитись інтелектуальна робота з узагальнення інформації та її комбінування.

Чи знайомі здобувачам усі ці мисленні дії, якщо впродовж навчання вони не тренували інші види мислення, окрім «знаю» і «розумію», а всю увагу було сфокусовано

тільки на запам'ятовуванні великої кількості теоретичної інформації? Відповідь на це питання очевидна.

Висновки. Абсолютно правильні, ціннісно вірні та чітко сформовані цілі реформи вищої освіти потребують якісного втілення та реалізації на практиці. Розвивати різноманітні компетенції здобувачів вищої освіти на семінарських заняття у закладах вищої освіти не виявляється можливим, якщо викладачі будуть проводити опитування лише в площині теоретичних знань, будуючи процес на питаннях: «Хто?», «Що?», «Де?», «Коли?» і т.д., які розвивають переважно нижчі рівня мислення.

Якщо ця практика не буде змінюватись в найближчі часи, висока вірогідність того, що майбутні випускники магістратури не зможуть набрати необхідні бали під час складання ЄДКІ (адже завдання цього тесту побудовані відповідно до таксономії Блума та спрямовані на перевірку не тільки кількості інформації, яку здобувач запам'ятав, але і якості різноманітних мисленевих операцій), що призведе до негативних наслідків, як для здобувача освіти, так, і, в майбутньому, для вишу.

Для уникнення такої ситуації необхідно терміново переглянути переліки питань/завдань, які містять семінарські заняття навчальних дисциплін ЗВО, включити до них модельні питання та завдання, складені згідно таксономії, які розширюють освітню траєкторію, цілеспрямовано тренують різні види мислення здобувачів та надають змогу розвивати різноманітні інтелектуальні компетентності, згідно компетентнісного підходу.

Список використаних джерел:

1. Стратегія людського капіталу. Затверджено Указом Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#top>
2. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України. Назва з екрану. URL: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoyu-maye-buty-strategiya-ukrayiny/>
3. Про вищу освіту. Закон України № 1556-VII, від 01.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
4. Якість вищої освіти: теорія і практика: навчально-методичний посібник / за наук. ред. А. Василюк, М. Дей; кол. авторів: А. Василюк, М. Дей, В. Базелюк (та ін.); НАПН України, Університет менеджменту освіти. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 2019. 176 с.
5. Ніколаєнко С. Якість вищої освіти: запорука конкурентоспроможності українських університетів (з виступу в Національній академії педагогічних наук). Назва з екрану. URL: <https://nubip.edu.ua/node/85747#:~:text>
6. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / Авт.: В.М. Захарченко, В.І. Луговий, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова / За ред. В.Г. Кременя. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети». 2014. 120 с.
7. Таксономія Блума: кроки від відтворення до синтезу та оцінки інформації. Назва з екрану. URL: <https://naurok.com.ua/post/taksonomiya-bluma-kroki-vid-vidtvorennya-do-sintezu-ta-ocinki-informaci>
8. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodo-vprovadzheniya-zmishanogo-navchannya-u-zakladah-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti>
9. Застосування таксономії Блума в дистанційній освіті / В.А. Капустник, І.В. Лещина, Д.С. Стукалкіна, І.В. Завгородній. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/27584/1/%D0%97%D0%B0%D1>

10. Борисова О.О. Таксономія Блума як інструмент розвитку критичного мислення у здобувачів вищої юридичної освіти. Нове українське право. № 2. 2022. С127-135. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.18>

11. Постанова Кабінету міністрів України «Про внесення зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 497» від 27 березня 2022 року № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2022-%D0%BF#Text>

УДК 351.74 : 37.013

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.18>

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО МУЛЬТИМЕДІЙНОГО ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ ЯК УМОВА УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАННЯ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Каменщик Олександр Валерійович,
старший викладач кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Хілько Юрій Вікторович,
старший викладач кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

У роботі розкрито один із напрямів удосконалення вогневої підготовки працівників Національної поліції України – використання мультимедійних технологій в освітньому процесі.

Проведено огляд деяких видів вітчизняного спеціального обладнання, яке використовується для навчання поліцейських навичкам стрільби, охарактеризовано їх тактико-технічні та дидактичні властивості, обґрунтовано педагогічні умови та описано особливості застосування окремих систем при відпрацюванні різних умінь ведення вогню зі зброї для ефективного виконання поліцейськими правоохоронних органів та підрозділів МВС України визначених законодавством завдань.

Серед найбільш поширених в Україні технічних засобів інтерактивного навчання правоохоронців з вогневої підготовки наведено такі системи: 1) спеціальний стенд для навчання стрільби з автомобіля, що рухається; 2) тренажер для імітації стрільби з автомобіля на ходу; 3) система імітації вогню у відповідь; 4) мультимедійні інтерактивні тири «Інгул»; 5) дуельні мультимедійні інтерактивні тири «Інгул»; 6) комбіновані тири та 7) панорамні мультимедійні тири «Інгул».

Основними перевагами застосування на практичних заняттях мультимедійних технологій (інтерактивних тирів) з вогневої підготовки поліцейських є економія коштів на придбання боєприпасів; відпрацювання з поліцейськими навичок ведення прицільного вогню під час моделювання різноманітних ситуацій з реального життя; можливість проведення аналізу допущених стрільцем помилок при стрільбі тощо.

Основними сприятливими педагогічними умовами, які забезпечують удосконалення вогневої підготовки поліцейських з використанням інтерактивного мультимедійного обладнання, є реалізація наступних можливостей: 1) моделювання різноманітних динамічних життєвих ситуацій та/або виконання службово-бойових завдань із застосуванням поліцейськими вогнепальної зброї; 2) створення тренувального інтерактивного середовища з ефектом присутності стрільця у реальних службово-бойових умовах, багаторазове повторення створених обставин місця події, критичний аналіз дій

стрільця завдяки стоп-кадрам для досягнення поліцейським позитивного результату (правомірності застосування зброї, влучності пострілів, швидкості застосування зброї на ураження тощо) в екстремальних умовах; 3) тренування чи змагання значної кількості стрільців одночасно; 4) привчання стрільців реагувати на зміну обстановки (ухиляння/застосування укриття від пострілів у відповідь, вести прицілювання при незручних та змінюваних положеннях тіла тощо) вогонь для забезпечення власної безпеки 5) економія коштів на придбанні боєприпасів при повному виконанні освітніх завдань щодо розвитку необхідних навичок для ефективного володіння бойовою зброєю (проведення влучної стрільби) як основних цілей вогневої підготовки правоохоронця.

Ключові слова: правоохоронні органи, Національна поліція України, працівники поліції, вогнева підготовка, удосконалення професійної підготовки, мультимедійні тири, навички стрільби, сприятливі педагогічні умови, інтерактивне навчання, охорона громадського порядку, боротьба зі злочинністю.

APPLICATION OF INTERACTIVE MULTIMEDIA EQUIPMENT FOR FIRE TRAINING OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AS A CONDITION FOR IMPROVEMENT THE TRAINING OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Kamenshchyk Oleksandr Valeriiovych,
Senior Lecturer at the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Khilko Yurii Viktorovych,
Senior Lecturer at the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article reveals one of the directions of improving fire training of employees of the National Police of Ukraine – the use of multimedia technologies in the educational process.

An overview of some types of domestic special equipment which is used to teach police for shooting skills is conducted, their tactical-technical and didactical properties are characterized, pedagogical conditions are substantiated and the features of the use of some systems in practicing different skills of firing from a weapon for effective performance by police of law enforcement bodies and divisions of the MIA of Ukraine of the tasks defined by the legislation are described.

Among the most common in Ukraine technical means of interactive training of law enforcement officers in fire training are the following systems: 1) a special stand for training to shoot from a moving car; 2) a simulator for imitation shooting from a car on the go; 3) fire imitation system in response; 4) multimedia interactive shooting galleries «Ingul»; 5) duel multimedia interactive shooting galleries «Ingul»; 6) combined shooting ranges and 7) panoramic multimedia shooting ranges «Ingul».

The main advantages of using multimedia technologies (interactive shooting ranges) in fire training of police officers in practical classes are saving money on the purchase of ammunition; practicing with policemen the skills of aiming fire while simulating a variety of real life situations; the ability to analyze the mistakes made by the shooter during shooting, etc.

The main favorable pedagogical conditions that improve the fire training of police officers using interactive multimedia equipment are the implementation of the following opportunities: 1) modeling of various dynamic life situations and/or performance of service and combat tasks with the use of firearms by police officers; 2) creation of an interactive training environment with the effect of the shooter's presence in real service and combat conditions, multiple repetition of the created circumstances of the scene, critical analysis of the shooter's actions through stills to achieve a positive result for police officers (legality of weapons use, accuracy of shots, speed of use of the weapon on defeat etc.) in extreme conditions; 3) training or competition of a significant number of shooters at the same time; 4) training shooters to respond to changes in the situation (evasion / use of shelter from retaliatory shots, aiming at uncomfortable and changing body positions, etc.) fire to ensure their own safety 5) save money on ammunition while fully completing educational tasks to develop the necessary skills for effective possession of combat weapons (accurate shooting) as the main objectives of fire training of law enforcement officer.

Key words: law enforcement agencies, National Police of Ukraine, police officers, fire training, professional training improvement, multimedia shooting ranges, shooting skills, favorable pedagogical conditions, interactive training, protection of public order, fight against crime.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Процес подальшого становлення Національної поліції України (далі – НПУ) в сучасних умовах неможливий без ґрунтовної професійної підготовки її працівників, котра в першу чергу залежить, на наш погляд, від активного впровадження нових ефективних методів навчання його особового складу як в системі службової підготовки (працівників територіальних органів та підрозділів поліції), так і курсантів закладів вищої освіти МВС України (далі – ЗВО МВС України) у процесі їх професійної підготовки у цих закладах чи слухачів курсів первинної професійної підготовки МВС України/НПУ.

Особливо важливим в забезпеченні публічної безпеки в суспільстві, як показують останні випадки та події в українській державі в цілому, є відповідність належного рівня вогневої підготовки правоохоронців високим вимогам чинного законодавства та запитам громадянського суспільства щодо застосування заходів примусу – фахово грамотне володіння вогнепальною зброєю та правильне її застосування в екстремальних ситуаціях виступає як найбільш ефективний, але разом з тим часто й небезпечний спосіб припинення протиправних дій правопорушників (злочинців) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемою удосконалення вогневої підготовки поліцейських переймаються як вчені відомчих закладів освіти МВС України (Вайда Т.С., Винярчук І.С., Зайшла В.М., Конєв О.Ю., П'ятков В.Т., Ульянов О.І., Швець О.І. та ін.), так і фахівці територіальних підрозділів НПУ – Бортник С.К., Володін А.М., Гетьманенко О.С., Каменщик О.В., Хілько Ю.В. та ін. Вченими-юристами та правоохоронцями у своїх роботах розглядають сприятливі педагогічні умови освітнього процесу, котрі забезпечуватимуть підвищення ефективності формування вмій та навичок стрільби поліцейських на практичних заняттях як при виконанні навчальних вправ, передбачених Курсом стрільб для поліцейських [2], так і при застосуванні ними заходів примусу (вогнепальної зброї) при припиненні вчинюваних злочинів під час несення служби з охорони громадського порядку (далі – ОГП) та в боротьбі із злочинністю.

Разом з тим маловивченими, на наш погляд, є використання в освітньому процесі вітчизняного інтерактивного мультимедійного обладнання (спеціальних стендів для

навчання стрільби, тренажерів для імітації стрільби тощо), котрі дають змогу не тільки економити витрати боєприпасів, а й максимально сформувати надійні вміння та розвинути необхідні навички для ефективного володіння бойовою зброєю (проведення влучної стрільби).

Метою статті є вирішення таких завдань, як: 1) на основі аналізу власних напрацювань та систематизації наукових робіт вчених в галузі вогневої підготовки поліцейських розглянути існуючі дидактичні засоби (стенди, тренажери тощо), котрі розроблені вітчизняними виробниками для удосконалення фахової готовності правоохоронців щодо володіння вогнепальною зброєю; 2) охарактеризувати педагогічні можливості спеціальних стендів та тренажерів для навчання стрільби (систем імітації вогню); 3) розкрити переваги інтерактивного навчання на основі застосування деяких мультимедійних технологій, які призначені для вогневої підготовки правоохоронців.

Виклад основного матеріалу. Ефективним методом в системі вогневої підготовки поліцейських, на нашу думку, поруч з виконанням на аудиторних заняттях під керівництвом викладачів вправ та нормативів з бойовою зброєю є також і використання мультимедійних технологій, які на сьогоднішній день досить успішно застосовуються у багатьох відомчих навчальних закладах МВС України та в деяких територіальних підрозділах Національної поліції. Під *мультимедійними технологіями* нами розуміється система комплексної взаємодії візуальних і аудіоефектів під управлінням інтерактивного програмного забезпечення з використанням сучасних технічних і програмних засобів (об'єднують текст, звук, графіку, фото-, відео- тощо в одному цифровому відтворенні).

Прагнення підвищити якість освітнього процесу спонукає фахівців закладів освіти та наукових установ МВС України до подальшого удосконалення методів навчання поліцейських ефективному застосуванню зброї завдяки наближенню їх (працівників поліції – *уточнено нами*) тренувань до реальних умов несення служби шляхом розробки дієвих методик та впровадження спеціального мультимедійного обладнання [3, с. 11-13; 4, с. 47-51; 5, с. 65-70; 6, с. 85-87].

Одним з педагогічних засобів для удосконалення навичок стрільби є *спеціальний стенд для навчання стрільби з автомобіля, що рухається*. Макет такого стенду створений фахівцями ДНДІ МВС України за участю працівників ТОВ «Герц» (м. Кіровоград) у вересні 2016 року. Система призначена для відпрацювання навичок стрільби зі зброї працівниками поліції з використанням службового автомобіля, котрий розміщується на спеціальному стенді. Це дає змогу імітувати рух автомобіля нерівною дорогою (відповідає вправам № 25-26 Курсу стрільб для поліцейських – *уточнено нами*) [2]. Стенд є розбірним і може перевозитися в багажнику легкового автомобіля. Принцип роботи системи відпрацювання поліцейськими навичок стрільби під час руху автомобіля полягає у наступному: 1) використовується обертання ведучих коліс транспортного засобу; 2) їх рух забезпечується спеціально підібраною кінематикою роботи стенду; 3) легковий автомобіль розкачується із різноспрямованою нестабільною амплітудою; 4) стенд забезпечує непорушну фіксацію автомобіля відносно поверхні дороги за рахунок блокування ведених коліс [7].

Модифікацією вищезазначеного спеціального стенду є *тренажер для імітації стрільби з автомобіля на ходу*, котрий теж був розроблений цим підприємством у червні 2016 року і представляє собою автомобільне крісло, що розкачується за допомогою пневмоприводу.

Тренажер імітує рух поліцейської машини нерівною дорогою. Розкачуванням крісла керує викладач-оператор або комп'ютер. Тренажер для імітації стрільби з автомобіля на ходу застосовується у комплексі з мультимедійними тирами ТОВ «Герц» у закритих приміщеннях, де немає можливості заїзду реального поліцейського автомобіля [7].

Ще однією мультимедійною технологією для удосконалення вогневої підготовки поліцейських є *система імітації вогню у відповідь*, котра (система – уточнено нами) випускається також вітчизняним підприємством ТОВ «Герц» з 2009 року і призначена для створення тренувального інтерактивного середовища з ефектом присутності стрільця у реальних службово-бойових умовах. Це дозволяє удосконалювати вогневу підготовку стрільця-поліцейського і доводити її до рівня, максимально наближеного до реальних умов вогневого контакту (див. фото 1).

Фото 1. Складові компоненти системи імітації вогню у відповідь

Під *інтерактивним навчанням* нами розуміється організація освітнього процесу, котрий відбувається за умови постійної, активної взаємодії його учасників. Перш за все це співнавчання курсантів, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де поліцейський і викладач є рівноправними суб'єктами освітнього процесу, усвідомлюють спільну мету та навчальні завдання, рефлексують з приводу того, що вони знають та вміють здійснювати. Безпосередньо, сама організація інтерактивного навчання передбачає моделювання різноманітних реальних життєвих та службово-бойових ситуацій, спільне вирішення проблем на основі аналізу пропонуваного обставин та дій у відповідних конкретних умовах, використання рольових ігор тощо. Семантичне значення слова *інтерактивний* походить від англійського слова «interact», де «inter» – взаємний, «act» – дія, діяти. Отже, інтерактивний – це здатність взаємодіяти в режимі дії, бесіди, діалогу з чимось (наприклад, з комп'ютером) або з кимось (людиною).

Принцип роботи системи імітації вогню у відповідь полягає у наступному: 1) дидактичний (на основі комп'ютерних технологій) засіб представляє собою відстежувальний пристрій, котрий автоматично визначає місцезнаходження стрільця; 2) у той момент, коли за сюжетом фільму злочинець вистрілює, система вогню у відповідь за допомогою страйкбольного приводу вистрілює у курсанта (слухача) пластиковим шариком діаметром 6 мм. Система вогню у відповідь може бути встановлена в будь-якому мультимедійному інтерактивному тирі вищезазначеного виробництва [7].

Мультимедійні інтерактивні тири «Інгул» для бойової зброї випускаються також цим навчально-виробничим підрозділом з 1998 року (див. фото 2). Вони дозволяють у процесі навчання чи удосконалення навичок стрільби поліцейських застосовувати будь-яку вогнепальну зброю в діапазоні калібрів від 22 Іr (малокаліберна гвинтівка) до 14,5x114 мм (кулемет КПВТ).

Мультимедійний тир дає змогу відкривати вогонь з автоматичної зброї чергами, а з дробовиків – картечцю. При цьому фіксуються точки влучення кожної кулі і кожної окремої картечі. У мультимедійному тирі для бойової зброї, як і в будь-яких інших тирах виробництва ТОВ «Герц», застосовується штатна вогнепальна зброя, котра не потребує будь-яких модернізацій або змін.

Фото 2. Варіанти облаштування приміщення для використання мультимедійного інтерактивного тиру «Інгул»

Мультимедійні тир для бойової зброї монтуються у приміщенні замовника, котре повинно відповідати всім вимогам, що висуваються до приміщень стрілецького тир. Такі тир можуть працювати в діапазоні температур від - 10 до +40 градусів Цельсія і при відносній вологості до 80 % [7].

Дуельні мультимедійні інтерактивні тир «Інгул» (випускаються зазначеним вище виробником із 2010 року) розраховані для всіх видів зброї і наразі не мають аналогів у світі.

Дуельний мультимедійний інтерактивний тир складається з таких елементів: 1) двох екранів, розрахованих на застосування будь-яких видів зброї (бойової, пневматичної, лазерної); 2) двох телекамер для передачі зображення супротивників у режимі реального часу; 3) двох систем вогню у відповідь; 4) двох комплектів визначення координат попадань і проектування зображення на мультимедійний екран; 5) спеціального комп'ютера, що керує комплексом дуельної стрільби (див. фото 3).

Фото 3. Варіанти використання дуельного тиру

Принцип роботи дуельного мультимедійного інтерактивного тиру полягає у наступному: 1) організовується поєдинок між двома стрільцями, що озброєні бойовою, пневматичною або лазерною зброєю; 2) кожен зі стрільців стріляє у свій екран – у зображення супротивника, що передається в режимі реального часу; 3) вогонь супротивника імітується системою вогню у відповідь, що встановлена навпроти стрільця і реагує в момент пострілу супротивника; 4) під час аналізу стрільби фіксуються всі стоп-кадри в момент пострілу обох стрільців із зазначенням точок влучення [7].

Мультимедійні тир «Інгул» для лазерних імітаторів зброї випускаються ТОВ «Герц» з 2010 року. Такий інтерактивний тир для лазерних імітаторів призначений для початкового тренування у стрільбі із застосуванням лазерних імітаторів

реальної зброї – пістолетів, автоматів, гвинтівок. Усі лазерні імітатори виробництва ТОВ «Герц» забезпечують режим стрільби оригінальної зброї (включаючи стрільбу чергами).

Комбіновані тири представляють собою мультимедійні інтерактивні системи, що поєднують можливість тренування з бойової, травматичної чи пневматичної зброї, а також з різноманітних лазерних імітаторів [7].

Панорамні мультимедійні тири «Інгул» для всіх видів зброї випускаються ТОВ «Герц» із 2006 року. Панорамний тир представляє собою мультимедійну інтерактивну систему з декількох екранів (від двох до десяти), котрі об'єднані візуально і ситуативно [там само].

Особливості панорамних тирів полягають у наступному: 1) максимальне наближення до реальних умов; 2) можливість тренування чи змагання великої кількості стрільців одночасно; 3) кожен з екранів, об'єднаних у панораму, може використовуватись автономно – як окремий мультимедійний тир.

Для критичного аналізу деяких видів технічних засобів навчання з вогневої підготовки, які використовуються на практичних заняттях з вогневої підготовки у деяких ЗВО МВС України, наведемо їх порівняльні характеристики (див. табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні педагогічні можливості найбільш розповсюджених засобів навчання стрільбі з вогнепальної зброї

Характеристики дидактичних елементів	СКАТТ	ОТЕ-У	ІНГУЛ
Можливість використання вогнепальної зброї, котру не потрібно спеціально переробляти	+	-	+
Критичне відношення системи точності обробки сигналу до розташування стрільця відносно лінії прицілювання	-	-	+
Придатність оптичної системи при попаданні прямих чи непрямих сонячних променів	-	-	+
Можливість використання ноутбука	+	-	+
Зображення різними кольорами траєкторій прицілювання з моменту входження в мішень зброї за останню секунду до пострілу і після нього	+	-	+
Звикання стрільця до віддачі, звуку	-	-	+
Тренування стрільби по рухомих мішеням	+	-	+
Можливість виконання подвійних пострілів	+	-	+
Відпрацювання певних дій в конкретних ситуаціях	-	-	+

Отже, враховуючи суттєві переваги у технічних характеристиках і педагогічних можливостях для здійснення навчання ефективній стрільбі, у навчальній практиці з вогневої підготовки досить дієвими зарекомендували себе такі мультимедійні засоби, як СКАТТ та «Інгул».

Висновки дослідження. Проаналізовані нами дидактичні можливості мультимедійних інтерактивних тирів (тренажерів) дають підстави стверджувати – впровадження сучасних технічних засобів навчання з вогневої підготовки в освітній процес можуть сприяти вдосконаленню техніко-тактичної майстерності не тільки курсантів ЗВО МВС України та слухачів курсів первинної професійної підготовки, а й постійного складу територіальних підрозділів НПУ. Тому, на нашу думку, мультимедійні тири та спортивно-стрілецькі електронні тренажери доцільно ширше застосовувати у навчальному процесі професійної (вогневої) підготовки правоохоронців.

Основними перевагами при застосуванні на практичних заняттях мультимедійних технологій (інтерактивних тирів) з вогневої підготовки поліцейських є наступні: 1) економія коштів на придбання боєприпасів; 2) моделювання різноманітних ситуацій з реального життя та відпрацювання з поліцейськими навичок ведення прицільного вогню; 3) можливість проведення аналізу допущених стрільцем помилок при стрільбі (перегляд траєкторії прицілювання, кількість та точність влучень, час стрільби тощо).

Такий підхід щодо їх застосування поряд з дотриманням традиційних педагогічних принципів та використанням доцільних методів навчання практичним вмінням і навичкам стрільби згідно Курсу стрільб для поліцейських [2] сприятиме покращенню рівня вогневої підготовки правоохоронців як важливої складової професійної діяльності працівників підрозділів Національної поліції.

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути розгляд таких питань, як: пошук шляхів інтенсифікації освітнього процесу з вогневої підготовки поліцейських з опорою на сучасні розробки в галузі анатомії, фізіології та психології людини; 2) вивчення принципів роботи, заходів безпеки та порядку застосування нового озброєння НПУ; 3) проведення навчальних тренувань в умовах поєднання стрільби з дією підвищених фізичних і психологічних навантажень на стрільця тощо.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами станом на 01.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 14.02.2022).
2. Про затвердження Курсу стрільб для поліцейських та Норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб : наказ МВС України від 26.04.2019 № 334.
3. Вайда Т.С. Актуальні проблеми тактичної та вогневої підготовки поліцейських патрульної служби України в сучасних умовах // Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 березня 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 11-13.
4. Вайда Т.С., Гетьманенко О.С. Інформаційні технології у вогневій підготовці курсантів ВНЗ МВС України // Збірник наукових праць XI звітної науково-практичної конференції ХЮІ ХНУВС «Підготовка спеціалістів-юристів для ОВС: здобутки, проблеми та перспективи» (16 травня 2008 року, м. Херсон). Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2008. С. 47-51.
5. Вайда Т.С., Бортник С.К., Володін А.М. Порівняльний аналіз Курсів стрільб МВС та Національної поліції України: шляхи удосконалення вогневої підготовки курсантів відомчих ВНЗ // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 21 квітня 2017 року. Харків: ХНУВС, 2017. С. 65-70.
6. Вайда Т.С., Каменщик О.В. Сучасні педагогічні технології у вогневій підготовці курсантів ВНЗ МВС України. Теорія і методика виховання : науково-педагогічний вісник. Вип. 7 // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Психолого-педагогічне забезпечення якості професійної підготовки майбутніх юристів» (28 квітня 2017 року, м. Херсон, Херсонський факультет ОДУВС). Херсон: Видавець Грінь Д.С., 2017. С. 85-87.
7. Мультимедійні інтерактивні тири. URL: <http://gerts.shtorm.com> (дата звернення: 09. 02.2022).

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad>.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1

Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59

Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua

Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

НОТАТКИ

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 25

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,6
Замов. № 0822/344. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.